

100

HORÆ
HEBRAICÆ
ET
TALMUDICÆ,
IMPENSÆ
IN ACTA APOSTOLORUM,

Et in partem aliquam Epistolæ
S. PAULI AD ROMANOS.

Authore JOANNE LIGHTFOOT, S.T.D. &
Aula S. Catharina, apud Cantabrigienses,
non ita pridem Præfector.

PARISIIS,
Apud Viduam OLIVARII DE VARENNES, in Aula
Regia Palatii, sub Vase aureo.

M. DC. LXXIX.

HERALD
HORSE

THE

IN THE

OF THE

OF THE

THE

OF THE

OF THE

AD LECTOREM PRÆFATIO.

SACRAM Scripturam (amice Lector) pra aliis omnibus quæ hæcenus apud homines literis mandata habentur, facile principem esse nemini dubium erit, qui ne quid de summa ejus antiquitate dicam, Authorem illius atque institutum paulo attentius consideravi. Nam cum primum Divini Spiritus afflatu fuerit consignata, deque rebus summi momenti agat, tum etiam ad præstantissimum scopum collimare certum est; ut genus nempe humanum ad æternam felicitatem perducatur. Unde merito sentire debemus eam ita fuisse Dei consilio conscriptam, ut huic fini quàm optimè inserviret, adeoque pios homines qui simplici corde ac præjudiciis exento ad ipsam accesserint, fructum planè eximium ex ejus lectione percepturos.

Quamquam verò hæc ita sint, tamen aliqua in sacris hisce paginis vitium esse negari minimè potest; ac facile evenire hinc posse ut homines auctori quædam, ea pravè distorqueant, ac, ut cum S. Petro loqui pergam, *verbi tui istius auctoritas* pervertant. Neque arduum cerit foret plurima istiusmodi loca adducere; sed cum hæc jam abunde ab aliis fuerint tractata, nec res id à me jam exigat, opera pretium non sum ratus de iis hic fusius disquirere.

At enimverò quò plures majoresque in sacro hoc Codice difficultates occurrunt, & quò gravius ejus sensum corrumperendi periculum nobis impendet, eo alacrius instare debemus, ut illa omnia à nobis diligenter ac studiosè adhibeantur, quæ tum ad sensum ejus rectè assequendum, tum ad periculi hujus magnitudinem evitandam conducant. Non enim idcirco, ut aliqui improbè opinantur, quòd nonnulla in eo difficiliora sint, abjici continè debet, sed eo majori curâ ac modestiâ est evolvendus; atque omnino arbitrari æquum est id potius tum humane rationis debilitati, tum voluntatis & affectuum pravitati (qua memi caliginem effundit) tribuendum, quòd in harum rerum cognitione majorem profectum non fecerimus.

Nec sanè mirum alicui videri debet in libro vetustissimo anse tot sæcula scripto, eâque in gente cuius ritus ac consuetudines maximam ferè partem ignoramus, tot inveniri obscuræ & intellectu difficilia. Quare ea aut perperam rejicere, aut quòd nonnulli faciunt, sibi quæ inde ac aliis urbani videri volunt, risu ac sannis excipere, iniquissimum est. Liguò enim constat plurima in eo, vel ipsis fatentibus, præclara & eximia contineri, ut non aliter nobis de eo censendum sit, quàm fecit olim Socrates de quodam Heraclyi scripto, de quo sententiam rogatus ita respondit, *Αὐτὸ πῦρ καὶ ἡλιόθεον, οὐκ αἶμα καὶ οὐκ οὐρανὸς, ἰ. ε.* Ea quidem quæ assecutus sum pulchra sunt, puto item & quæ non sum assecutus. Præterea vidimus nostris hisce temporibus illustra quadam ingenia extitisse, quæ summas ejus

difficultates egregie enodarunt; unde non sit desperandum quin pari successu, & ea quae etiamnum restant explicantur. Quinimodo iis, quae iam praestita ab ipsis sunt, multò majora & praestantiora fieri possent, & in posterum fient, si Principes ac Magistratus tum impensam ad hac necessariam, tum alia quae in eorum potestate sunt subsidia conferre velint. Eiusmodi enim sunt haec studia, ut ad ea perfectè absolvenda cum populis Orientalibus commercia colere, eorum scripta penitus cognoscere, regionesque iis habitatas invisere ac perlustrare necessum sit.

Inter alios autem viros praestantissimos, populares nostros, qui insignem in veteribus sacra Scriptura ritibus explicandis operam navarunt, meritorè primum locum occupat (ut ego arbitror) JOHANNES LIGHTFOOT, S. T. D. Aulæque S. Catharinae in Academia Cantabrigiensis non ita pridem Praefectus; majori industriâ an modestiâ fuerit dicere nequeo; erat ille quidem in omni literatura, Hebraicâ verò inprimis, peritissimus; in sacris Scripturis diligentissimè atque accuratissimè versatus: ad haec, Verbi Divini Præceptorum assiduus; summâ præterea morum simplicitate conspicuus; ab omni animi fastu ac quædam maxime alienus. Neminem aut læsi aut contempsit; verbo dicam; qualis revera vir fuerit, plurima ab ipso edita tum Latino tum vernaculo nostro sermone, præclarè testantur. Quaque ille ad extricandas hasce sacrarum Literarum difficultates eruditissimè omnino ac felicissimè præstitit, satis fidem faciunt, quanta demum præstari possent, si ea (de quibus jam antè dixi) accederent, quibusque eximius hic vir plane erat destitutus.

Quod ad sequentia attinet, quæ quæ ex proprio Authoris M.S. desumptis typis jam excuduntur; nec præconio sanè ullo ad aucupandam Lectoris benevolentiam egent; satis ipsi constabit cuius sint, nomineque, quod in fronte ostendant, optimi huius viri, haud esse indigna. Equidem decreveram de vita, studiorumque reverendi doctissimique Authoris ratione breviter sermonem instituisse, sed unici ejus fratris morte præventus sum; unde iis omnibus quæ ad hanc rem opus erant penitus excidi, quamobrem in præsentiarum tantum esto.

R. KIDDER.

HORÆ

HORÆ HEBRAICÆ ET TALMUDICÆ, IMPENSÆ IN ACTA APOSTOLORUM.

CAPUT PRIMUM.

Verf. 1. Τὸν μὲν πρῶτον λόγον ἰστοροῦμεν, &c.

Uc adducamus (nam & hucusque extendi potest) illud quod dicitur ab Historiographo hoc nostro in ipso Evangelii sui limine, Εδοξε καὶ μοι καταξῆναι σοι γράψαι. Ubi καταξῆναι, non solum ordinatam seriem actionum Christi videtur polliceri, sed & successivè ordinatam historiam actionum Apostolorum. Nam & hæc quæ in hoc libro continentur, inter Πράξεις πᾶν νεστοροῦμεν, bene etiam possunt recenferi. Atque indicat ipse stylo suo, hoc ipso in loco, in animo sibi fuisse conjunctas hæc scribere historias : contexere scilicet primùm narrationem de actionibus & doctrina Christi, & deinde ordine suo literis mandare acta & dicta Apostolorum.

Rerum plurimarum quæ hoc in libro continentur, Lucas ipse erat Ἀντίπας, imò & pars aliqua : at quatenus fuerit spe-

2. HORE HEBRAÏCÆ ET TALMUDICÆ,

Ætator actionum Christi in altero suo libro contentarum nemo dixerit. Ambigua sunt illa in præfatione istius operis, Εδοξε καὶ μοι πᾶσιν αὐθιγὲν παρεκολουθηκότι, & lectorem quærentem relinquant. An ille assecutus sit omnia à principio, eo tantummodo quo & illi qui historias Evangelicas compingere aggressi sunt ab ore αὐτοπῶν καὶ ὑπηρετῶν τῷ λόγῳ. An verò omnia assecutus sit à principio, ipsemet αὐτόπῃς à principio existens & ὑπηρέτης. An denique per αὐθιγὲν non effatur, se cœlitus atque à supernis omnia esse assecutum. Postremum hunc sensum nos amplectimur in istum locum: utpote quòd extra omnem controversiam sit, cum cœlesti afflatu calamus dirigente ea scripsisse quæ scripsit. An verò secundus hîc sit admittendus (nam primum rejicimus penitus,) scrutiniò lectoris determinandum relinquimus. An scilicet Lucas inter eos fuerit, qui Christo adhaeserunt à prima sua evangelizatione.

Ὁν ἤρξατο Ἰησοῦς ποιεῖν, &c.

Agnoſcimus vulgarem dialectum, cui, *incapit facere*, idem sonat quod *fecit*. At supponimus phraſiologiam hoc in loco ſumendam eſſe relativè: ac ſi dixiſſet, In priori codice ſermoneſ habui de omnibus quæ Jeſus ipſe *incapit* facere & docere. In hoc dicturus ſum de iis quæ poſt eum *continuata* ſunt per Apoſtòlos.

Verſ. 2. Διὰ Πνεύματος ἁγίου.

Variè hæc diſponuntur ab interpretibus.

Syrus, & Arabs unus, Bez. atque *leal*. hæc ſubjungunt poſt ἐκ ἐξελίξατο, ut ſenſus ſit præcipiens Apoſtoliſ *quos elegerat per Spiritum ſanctum*.

Arabs autem alter, ut & Vulg. Gallic. Angl. retinent ordinem verborum quo ſunt in contextu Græco. Sic interpretantes rectiſſimè, *Præcipiens Apoſtoliſ per Spiritum ſanctum*: quod & à Deo factum olim cum Prophetis, per afflatum Spiritus iis diſtante, quid docerent & concionarentur.

Ejecerant quidem Apoſtoli Dæmonia, & ſanarant morbos per Spiritum: at dubitare licet an aliquid *docuerant*, quod non

verbatim audiverant ab ore Magistri. Promiserat ille iis eos Legem Moſis ligaturos & ſoluturos: dixerat iis plurima ſuper-eſſe iis revelanda, quæ adhuc ferre non poterant, de quibus illi inſtruendi per aſſatum Spiritus. Cum ille ergo reſurrexerat, ſuſſilaratque in iis faciem, dicens, *Accipite Spiritum ſc:ñelum*, exinde illi imbuti Spiritu, ut olim Prophetæ, per quem diſtatum eſt iis quid concionarentur, quid exigerent, quid ſtatu-erent. Et jam nihil iis deeſt niſi donum linguarum, ut quoddidatum eſt, omnibus in propriis ſuis idiomatibus enuntient.

Verſ. 3. Δι' ἡμῶν πασὰρχοντα ὁπ' αὐτῶν αὐτοῖς.

Sanhedr. fol. 43. 1. *Traditio. Vespera Paſchati ſuſpenderunt Jeſum. Et praco antecēſit eum per quadraginta dies, dicens, Prodis ille lapidandus, quia praſtigium eſt uſus, & decepit, & ad apoſtaſiam ſedu-xit Iſraelem. Quicumque poteſt aliquid pro ejus innocentia teſtari, prodeat & teſtetur. At non invenerunt quempiam qui teſtaretur.*

Ipſe propriæ innocentie jam ſatis atteſtatur, ò lingua præci-denda! quadraginta diebus verſans inter homines poſt reſurre-ctionem ſuam à morte, per quam detineri non potuit propter ſuam innocentiam.

Ibid. fol. 99. 1. *Traditio. R. Eliezer dicit, Dies Meſſia ſunt qua-draginta anni, ſicut dicitur, Quadraginta annis ארבעים שנה offenſus ero huic generationi.*

Gloſſ. Quoniam eſt ארבעים [tempore futuro] indicium eſt quod vaticinatur de futuro.

Ingenue facis, ò Judæ, quod rebellem atque infidelem iſtam generationem in diebus Meſſia, in parallelo ſiſtis cum rebelli atque infideli generatione in eremo. Erit enim utraque faſtidium atque offenſio Dei per quadraginta annos. Et ſicut numerati ſunt quadraginta iſti anni in eremo, ſecundum qua-draginta dieſ, in quibus facta eſt exploratio terræ, Num. 14: 34. ſic numerentur etiam quadraginta hi anni Meſſia, ſecun-dum quadraginta dies, quibus ille verſatus eſt inter mortales poſt reſurrexerit ſuam à morte. At cautè numera, ne im-pingas in ipſo limine circa annum Tiberii quo Chriſtus reſurre-xit, & ne titubes in fine circa annum Veſpaſiani, quo capta eſt Hieroſolyma. Εάλω μὲν Ἰεροσόλυμα, inquit Joſephus, ἐν τῷ δυνάτει

4 HORE HEBRAÏCE ET TALMUDICÆ,

τῷ Οὐάσασσανῇ ἡγεμονίᾳ. *de Excid.* lib. 6. cap. 47. Cum revera secundum Fastos Consulares esset anno ejus primo: at secundo quidem, ex quo declaratus est ille Imperator ab exercitū. Ipsiſ Calendis Julii salutatur ille Imperator ab exercitū in Ægypto, & V. Idus Julii in Judæa. Calendis ergo Julii anni sequentis expletus est ei annus primus à declarato eo Imperatore, at dimidium tantum anni sui primi computo Fastorum. Excisa autem est Hierosolyma octavo Septembris sequentis.

Verſ. 4. Καὶ συναλιζόμενος μετ' αὐτῶν παρήγγειλεν αὐτοῖς, &c.

Quærimus de loco & tempore ubi hæc acta & dicta.

I. Vocem συναλιζόμενος deducimus non ab ἀλς, *sal*, sed ἀλῖα, *cætus, congregatus*. Sic Lexica. Αλῖα, *congregatio; ἐκκλησία, ἀθροισμα, cætus*.

Herodot. Polymn. cap. 12. Περίπας ἀλίζειν Πέρσῃσι ἐράτῳ. *Cum jam Persis ut copias cogerent denunciaveris.*

Idem. Clío cap. 126. Τὰ τιν αἰπόλια ἢ τὰ βουκόλια ὁ Κῆρος πάντα ᾤπαζε συναλίστας εἰς ταῦτο ἴδου. *Coactos in unum coartatum, ovium & boum greges patris sui Cyrus maculat, &c.*

II. Christus post resurrectionem discipulis nunquam apparuit, nisi ex inopinato, & non expectatus, excepta tantum apparitione ejus in monte *Galilee*, ubi conventionem ipse indixerat, constitueratque. *Matth.* 28. 16. Huc ego verba quæ tractamus retulerim, ut συναλιζόμενος μετ' αὐτῶν hoc denotet, Congregatus cum iis in monte *Galilee*, ubi ipse conventionem indixerat. Nec obstat illud quod dicitur Ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι, ac si jam essent *Hierosolymis*, cum & verba proximò sequentia, οἱ δὲ συναλθόντες, verſ. 6. conventum eorum isto in loco indicent, & verba παρήγγειλεν αὐτοῖς, &c. optimè sumi possint. Jussit ut concedant illico Hierosolymas, nec inde discedant.

III. Opinamur igitur hæc acta & dicta esse in monte *Galilee*, (ubi coactos credimus quingentos fratres, 1. *Cor.* 15. 6.) idque appropinquante jam tempore ascensionis ejus. Nam ipsa suadet ratio, eos non tardasse reditum suum ad urbem, cum ille eos illuc amandasset; nec illum eos illuc amandasse, nisi eum appropinquaret jam tempus cum ille eos ibi conventurus.

IMPENSÆ IN ACTA APOSTOLORUM. 5

Et cum addat, & eodem loco & sermone, Οὐ μὴ πολλὰς τῶν-
τας ἡμέρας, vers. 5. necesse est ut vox τῶντας vim suam reti-
neat; nam non additur frustra. Et respicere videtur dies adhuc
intercurfuros ad Pentecosten.

Frequens est mentio apud magistros, de פֶּרַס הפסח *Paras Pa-*
schais, & פֶּרַס עצרת *Paras Pentecostes*, & פֶּרַס הזנ *Paras Sceno-*
pegia. פֶּרַס *Paras* autem, ipsis interpretibus, erat spatium quin-
decim dierum ante Festum; ita ut elapsis trigintaquinque die-
bus à Paschatis die secundo, inciperet פֶּרַס העצרת *Paras Pente-*
costes. Secundus autem dies יָסֵד quindecim istorum, erat hoc
anno dies Dominicus. In quo ego ferè conceperim fuisse con-
ventionem istam in monte *Galilæa*, discipulosque inde ad Hiero-
solymam amandatos, illic appulisse intra sequens triduum.
At, ne coarctemus rem intra spatium tam angustum, & ne cu-
riosis nimis simus circa ipsum diem, vix verba συναλ-
λεγήμενος μετ' αὐτοῦ, me iudice aprius applicueris, quàm ad conventio-
nem istam in monte *Galilæa*, ab ipso Christo indictam & con-
stitutam.

Inde ille eos amandat ad Hierosolymam, in quam urbem
sanguine Domini sui jam cruentatam, parum animi forsan il-
lis redeundi, absque speciali aliquo mandato, & putatne eos
festum Pentecostes celebraturos, vel etiam adfuturos, isthoc
loci, nisi jubente magistro?

Verf. 6. Εἰ ἐν τῇ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθίστανεις τὴν βασιλείαν
τῆς Ἰουδαίας.

Quodd somniarent Apostoli cum reliqua gente de regno Chri-
sti terreno, patet satis; at videntur hic aliquantum hæsitare,
aut quidem de re ipsa, aut saltem de tempore, idque, nec im-
merito, respectu rerum istarum quæ nuper occurrerant. An
jam, Domine, regnum iis restitues qui te sic tractarunt? An
huic generationi, quæ sub reatu effusi sanguinis tui ita succum-
bit? An quidem genti huic omnino, quæ per scelus nuper pa-
tratum, se penitus indignam tanto beneficio reddidit?

Et quod respondet Salvator, *Non est vestrum nosse tempora*, ne
vel tantillum innuit tale regnum unquam futurum, sed aperte
curiositatem eorum circa exquirenda tempora redarguit, &

6 HORE HEBRAÏCÆ ET TALMUDICÆ,

aliquantum opinionem ipsam, cum dicit, *Vos accipietis virtutem de celo, & eritis mihi testes*, &c.

Quidnam gens conceperit de regno Messia terreno, in plurimis eloquuntur planè: ast in aliis quaras, & vix est quo satisfias. Obscuriora sunt hæc tria, ut alia omittamus.

I. An decem Tribus sint ad felicitates hujus regni admitteudæ? Nam de hac de re disputant ipsi magistri.

Sanhedr. cap. chelek. halak. 7. Decem Tribus non sunt rediturae.

At Hierosolymitanis redditur *Decem Tribus non habent portionem in mundo futuro*, ואינו רואין לעתיד לבוא, *Nec videbunt eum futurum*. Quod apud Babylonicos discutitur, An scilicet hoc non intelligendum sit de individuis istis personis solim, quæ abductæ sunt per regem Assyriorum, ut illæ quidem non futurae sint participes beneficiorum Messia: at posterius eorum participes futuri. Latere igitur potest ambiguitas aliqua in voce *Israël* in verbis præ manibus, nempe an in conceptu loquentium concludat decem Tribus, necne. Nomen enim *Israël* vulgarissimè intelligitur à Judæis de Judæis solim, in contradistinctione ad decem tribus, ita ut seipsos *Israëlem* vocent, & decem Tribus, distinctivè *Decem tribus*. Quo sensu & qua distinctione illud ab Apostolo dictum videtur: *Hebraei? Sic ego. Israelita? Sic ego*, 2. Cor. 11. 23.

II. Quid sentiendum de duobus Messias. *Messia ben David*, & *Messia ben Joseph*, vel *ben Ephraim*, ut vocatur à Tarmugista, Cant. 4. 5. An illi simul regnaturi, hic inter Decem tribus, ille inter Duas, an successivè, uterque super totam gentem? *Messias ben Joseph* est occidendus. *Succah*, fol. 52. 1. Et tum quid sit de ejus subditis, sive illi de decem, sive de duabus tribubus sint, sive utrumque.

III. Querere licet an conceptum sit, Messiam solum esse regnaturum, an regem aut reges aliquos sub se, aut post se substitutum. Probabile videtur iis Messiam per annos suos milenos regnaturum solum, sed avo isto quod vocatur *עתיד לבוא* [si modò æternitatem non velit:] quid tum agendum? An reges tum substituendi de stirpe Davidis? Nihil nisi terrena somnare illi possunt, & qualis status futurus sit iste *עתיד לבוא*, si ex tali somnio sit æstimandum, conjectare licet quid tum agendum. Sed quid erroris vestigia premimus? Ubi nec est ubi pedem

figas; & quò longius pergis', laberis magis.

Quale regnum conceperint Apostoli, non facile est conceptu. Aliquid quidem habuerunt quod fovere posset opinionem istam de regno terreno, qua à pueritia fuerant fermentati, nempe quod evenerat resurrectio, & Christi ipsius, & plurimorum Sanctorum, atque à resurrectione quadam inchoandum esse regnum Messiae didicerant à traditionibus. At qualiter Christus jam regnaturus? Corpus ejus spirituale jam redditum, modò hìc est, modò evanescit, modò apparet, modò dispareret; & qualiter hoc conveniet cum mortalibus? Supponunt quidem traditiones, Messiam fortè futurum כֵּן דְּמָבִיא unum de mortuis: at cùm redivivus, tale corpus gestaturum quale & alii homines. Sic concipitur à quibusdam in

Sanh. dr. fol. 92. 2. Mortuos istos, de quibus mentio *Ezech. 37.* revivisse, in terram Israëliticam rediisse, uxores duxisse, liberos generasse: Imò ego sum unus de posteris eorum, inquit *R. Iudah ben Betirah*, atque hac phylacteria qua legimus mihi avus meus, ipsorum erant. Quid de corporali presentia Christi in hoc suo regno quod somniant, Apostoli senserint, quis potest vel imaginari?

Verf. 12. *Σαββάτου ἔχον ὁδόν.*

De itinere Sabbatico aliquid diximus ad *Luc. 24.* Adjiciamus pauca.

Maimon. Schabb. cap. 27. Quicumque transgreditur limites urbis Sabbato, vapulet. Quia dicitur, Ne exeat quis à loco suo, die septimo. Locus hic est limes urbis. Lex autem non determinat spatium hujus limitis. At sapientes definiunt, quod hic limes est ab extra ad duodecim milliaria, secundum castra Israël: nam sic dixit iis Moyses magister noster, Non exhibitis à castris.

Verùm ex verbis Scribarum decernitur, Ne exeat quisquam extra urbem, nisi bis mille cubitis. Ultra autem bis mille cubitos, prohibetur. Nam bis mille cubiti sunt suburbana civitatis. Et proinde distans, quod licet homini ambulare Sabbato per totam civitatem, sit licet spatiosa sicut Niniveh, cincta ne sit murus annon. Licet etiam ei incedere extra civitatem ad bis mille cubitos ab unoquoque latere. — At si progressus fueris ultra bis mille cubitos, verberant eum מכות מדרור percussione rebellionis. Si nempe procedat ad duodecim

milliaria. Si verò progrediatur ab urbe longius quàm ad duodecim milliaria, etiam cubito uno, vapulat ex lege.

Commentemur aliquantum.

I. Creditum erat vulgò, quod castrametatio Israëlitarum in eremo, erat quadraturæ duodecim milliarium.

Targ. Ionath. in Num. 2. *Castrorum Israël longitudo erat duodecim milliarium, & latitudo erat duodecim milliarium.*

Kimch. in Josu. 3. *Latitudo aquarum [dissectarum in Jordane] erat duodecim milliarium, secundum castra Israël, sicut exponunt Rabbini nostri.*

Sorab. fol. 34. 1. *Et steterunt aqua descendentes desuper steterunt acervo uno. Josu. 3. 16. Et quanta earum altitudo? Duodecim milliarium, super duodecim milliaria secundum castra Israël.*

Ubi Gloss. Castra Israël erant duodecim milliarium super duodecim milliaria [i. e. quadraturæ duodecim milliarium.] Atque illi transferunt Iordanem secundum castrametationem ipsorum. Tota latitudo castrorum scilicet transiit simul per spatium duodecim milliarium latitudine. Hinc illud.

Hieros. Sotah. fol. 21. 4. *Adam & Zereshan [à qua' ad quam distabant sunt aquæ] distabant duodecim milliariis.*

An præcisum hunc numerum duodecim milliarium, sumpserint ex allusione ad duodecim Tribus, aut quanam alia ratione numerum hunc & spatium exactum retinuerint, non facile est determinare: ast absque omni dubio, spatiosissimæ comprehensionis & mensuræ erat castrametatio Israëlitarum, spatio præsertim milliari concessio inter tabernaculum & prima castra populi. Et certè cum receptum vulgo sit, quadraturam fuisse duodecim milliarium ab unoquoque latere, justam proportionem excedi vix credas, si immensum populi numerum advertas, mirum potius si castrametatio tot myriadam, vel potius tot centenorum millium proportionem istam non excederet. Tabernaculum in medio: spatium milliariis ab unoquoque ejus latere [in quo spatia castra Levitarum] ad prima castra Israëlitarum. Et conjice quantum longitudinis, & latitudinis, & crassitiei exceperint omnia illorum castra.

II. Supponitur igitur licuisse cuivis ambulare Sabbato, non solum ab extrema fimbria castrametationis ad Tabernaculum, sed & per totam castrametationem, ab hac ejus extremitate ad illam.

illam. Quippe quod totum castrametationis foret unius ejusdemque juris [רשות] & non diversi. Secundum tritum ipsum canonem de עירובי חצרות, *commixtione vel communione atriorum*. Hinc est quod talis mentio apud *Maimoniden* de duodecim milliaribus, & de licentia incendendi Sabbato per totam urbem aliquam, sit licet aequè spatiosa ac *Niniveh*.

III. Cum autem dispositus esset populus in urbibus & opidis in Canaanitide, & rerum facies mutata ab ista in eremo, visum est sapientibus spatium itineris sabbatici circumscribere intra limites bis mille cubitorum. Idque partim, quia intima fimbria castrorum Israeliticorum distabat tantum à Tabernaculo, quod colligitur ex *Ios. 3. 4*. Partim quia dicitur Num. 35. 4. 5. *A muro civitatis mensurabitis mille cubitos. Et mensurabitis ab extra civitatem bis mille cubitos*. Unde illi

Setah. fol. 27. 2. *Mille cubiti sunt suburbana civitatis, & bis mille cubiti sunt limes sabbaticus.*

IV. Quod ergo ad verba Evangelistæ, quæ tractamus, attinet, non definiunt illa accurratam distantiam Oliveti ab *Hierosolymis*, quæ erat tantum quinque stadiorum. *Ios. Antiq. lib. 20. cap. 6*. Nec reducunt *Bethaniam* oppidum ad & intra limites sabbaticos, quæ distabat stadiis quindecim, *Ioh. 11. 18*. sed designant locum in Oliveto ubi Salvator ascendit, illic scilicet ubi desit tractus iste Oliveti vocari *Bethphage*, & incepit vocari *Bethania*. De qua re fusiùs diximus alio in loco.

Verf. 13. Ἀνέστησαν εἰς τὸ ἱερόν.

[לעליות] I. Usitatum erat genti, ut cum de lege & rebus religionis esset tractandum extra Synagogam, ascenderent לעליות, *scilicet* ἱερόν, in aliquam partem domus superiorem.

Iuchasin. fol. 23. 2. Abniah vir ditissimus, ad convivium exhibitum ad circumcisionem filii sui, invitavit Rabban Iochananem ben Zaccai & discipulos ejus & Nicodemum, &c. Post convivium ascenderunt Rabban Iochanan & discipuli, לעליות, scilicet ἱερόν, & legerunt atque exposuerunt, donec tandem ignis circumfulgeret, sicut cum daretur lex in monte Sinai. Et miratus est Abniah valde de honore tributo legi, & vocis filium suum legi.

Nota, לעליות, ἱερόν: distinctum à Triclinio ubi pransum

est & cœnatum, atque ibi tractatum esse de lege & rebus divinis. Cui si ἀνάγειν sit germanum, in quo Salvator celebravit Pascha, Marc. 14. 15. Luc. 22. 12. aliud videtur fuisse à communi Triclinio.

II. Tale ἡσάβων, opinamur fuisse Beth Midras hujus aut illius Rabbini.

Inchaf. fol. 45. 2. R. Simeon dicit, *Vidi בני עליה filios 7 ἡσάβων, quod essent pauci.* Id est filios vel discipulos Beth Midras, si ego vocem עליה hic ritè capio, de qua re non contendam.

Hierof. Schabb. fol. 3. 3. *Iste sunt traditiones quas ediderunt, בעליות, ער ἡסάבων Hanania, ben Ezechia, ben Gaton.* Et plurima istiusmodi.

Tale, ut videtur, erat sacellum Troadensium, Aët. 20. 8. Et quòd mentio fiat de Ecclesiis in domo hujus vel illius, speciem aliquam talis rei videtur secum ferre; superiori scilicet aliqua parte domus ad publicam Ecclesiæ conventionem separata, eò modo quo Beth Midras in superiori domus parte erat seposita ad conventionem discipulorum Rabbini; & sicut Beth Midras erat in domo Rabbini, sic fortè ut plurimum Ecclesiæ in domo Ministri, vel Doctoris. Nam nonne talis Aquila in cujus domo Ecclesia? Rom. 16. 5. Si cõferas Aët. 18. 26. Nonne talis Philemon vers. 2. istius epistolæ?

Vers. 15. Ως ἡγάγον εἰς αὐτόν.

Ejusdem numeri erat Synagoga magna Ezræ.

Inchaf. fol. 13. 2. *Ezra fuit caput omnium: fuitque ille receptor traditionum vicesimum secundum וכל בית דינו היו קר וקנים, Estotum Synedrium ejus constitit ex centum & viginti Presbyteris.*

Nec erat Synedrium statum in aliqua civitate absque hoc numero.

Sanhedr. fol. 17. 2. & *Maimon. Sanhedr.* cap. 1. *Quotnam homines requiruntur in civitate, ut idonea sit ad statuendum in ea Synedrium? Centum & viginti. Quodnam autem eorum munus? Viginti tres pro numero Synedrii minoris. Et tres classes vigintitrium. Ecce nonaginta duo. Decem viri בטלן vacantes Synagoga. Ecce centum & duo. Duo בעלי דינן [actor & reus] qui rem habeant coram confesso. שני זורמין Duo dolosi testes [qui contra-*

testarentur, ut mendacii, si fieri possit, arguant testes. שני וזכמין
 שני וזכמין *Duo contratesantes contra istos contratesantes. Duo Scribae,*
Duo chazanim, Duo collectores elemosynæ, & tertius qui distribuat.
 רופא *Medicus* [Gloss. Circumcisor infantum.] אומן *Artifex.*
 Chirurgus [Gloss. Phlebotomizans.] לבלר *Libellarius*, qui
 scribat libellos desponsationum, divortiorum, contractuum,
&c. & Ludimagister: Ecce centum & viginti.

Si quid elicere velis ex paritate numerorum, pro libitu esto.
 At certe numerus eorum de quibus jam agimus, in animo ha-
 bendus est cum hæc legis, cap. 2. 1. *Erant omnes una*, cap. 8.
 4. *Omnes dispersi sunt præter Apostolos*, & cap. 11. 19. &c.

Præter duodecim Apostolos & septuaginta discipulos, quis
 dixerit quinam illi 36. alii, qui numerum hunc expleverint,
 & qualesnam, & cujus gradus illi qui nec de duodecim Apo-
 stolis, nec de septuaginta discipulis, & tamen de nobilissimo
 sanctissimoque hoc collegio. Mulieres enim intra numerum
 non censendas, ut puto, ratio ipsa suadet. Ut & quod plures
 in urbe forent qui crederent: hos autem in peculiare hoc con-
 sortium & numerum fuisse cooptatos, ex speciali aliqua causa
 & ratione. De duodecim & septuaginta non opus est ut qua-
 ramus, de reliquis quare an vers. 27. non satisfaciatur, nempe
 annon illi fuerint affectæ Christi à prima ejus evangelizatione
 cum reliquis.

Quoddam Petrus familiam ducat, & primas partes in tota histo-
 ria agat, ut prolocutor & præcipuus actor, ascribendum est.

1. Senioritati ejus: nam num quempiam inter duodecim
 dixeris illo grandævorem? Et cum sub hac notione prolocu-
 tor ille fuerat, dum inter eos versaretur Dominus; æquum aut
 congruum etiam erat ut eundem locum capefferet Domino
 jam absente.

2. Pœnitentiæ ejus: utpote quod necesse esset, ut ille qui
 tam turpiter fuerat lapsus, zelo & pietate quantum potuit,
 specimina exhiberet & pœnitentiæ, & suæ restaurationis.

3. Designatus erat ille ad Apostolatam Circumcisionis, ut
 primarius minister: congruum ergo erat ut inter Circumci-
 sos ille primas partes ageret. At cum primarium ministerium
 Circumcisionis eum dicimus, non de primatu ejus super reli-
 quos ministros Circumcisionis somniamus, sed quoddam maxi-

num opus & latissimum spatium istius ministerii sorti suæ ceciderat, Mesopotamia scilicet, vel captivitas Babylonica & Assyriaca; Judæi nempe Babylonicæ, & decem Tribus cum iis mixtæ. Et cum de eo partes primas agente loquimur, credimus reliquos Apostolos non fuisse interim otiosos, & novimus eos pari cum eo autoritate, pari miraculorum dono, pari linguarum copia, pari sapientia, pari concionandi facultate fuisse ditatos: illum autem ob causas prædictas zelo, sedulitate, activitate usum fuisse modo & mensurâ extraordinariis.

Verf. 18. καὶ περιωνὲς ἡσυχόμενος ἐλάλησε μέσος.

Vulg. & Erasmi. *Suspensus crepuit medius*. Sic & Italus, *Appiccato crepo pel mezzo*, Matthæum interpretantes potius quàm Lucam. Et suspicor quidem eos Matthæum nec rectè esse interpretatos, dum vocabulum ἀπήγατο præcisè restringunt ad suspendium.

Conjecturam nostram de hac re protulimus ad Matth. 27. nempe quod Diabolus Judam illico post projectos in Templo denarios, raptaverit in aëre, strangulaverit, præcipitaverit, ac alliserit ad terram. Nam

I. Merito quaeritur an vox ἀπήγατο, necessariò & solùm significet *strangulavit se*, & non æquè, *strangulatus est*. Ut & an semper supponat laqueum. Ut negativum tueatur Clar. Heinsius, vid. ad loc. & Matth. 27.

II. Si Judas se suspendit, quod vulgò creditur, & vulgò pingitur, quomodo dici potest quòd ἐγένετο περιωνὲς? Detur rupto laqueo cecidisse in terram, quid refert an pronus ceciderit an supinus? Verùm si περιωνὲς derivetur ἀπὸ τῆς περιουτείας, ut volunt Grammatici, præceps esse potest æquè ac pronus, id est ut pronus opponitur τῇ ὑπέρῳ, supino.

III. De hominibus quibusdam à Diabolo strangulatis loquuntur historiae. Notissima illa Tob. 3. 8. *Asmodeus* ʾאַסְמוּדַאס [Sic est in Hebr. P. Fagii] *strangulavit septem maritos Saræ*, &c. Et minùs mirum, si Diabolus in hoc nebulone corporaliter inhabitans eum tandem strangulaverit.

IV. Sunt etiam historiae de Diabolo quosdam in aëra raptante, & secum asportante, & nemo mortalium dirum illud

fatum magis meruit, quàm hic proditor; nec decuit eum bipedum nequissimum mors alia, quàm funestissima, quam ei infligere potuit Diabolus, cui ille totaliter permissus, quæ & ipsi horrore esse posset, & terrori aliis.

V. Illud quod dicitur commate proximè sequenti, *Notum hoc erat omnibus Hierosolymam habitantibus*, &c. arguit rem non ordinariam, & non vulgaris eventus, & majus aliquid quàm suspensum sui, quod in gente non ita alienum.

Καὶ ὅτε γέγονεν πάντα τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ.

Cholin. fol. 56. 2. Aramæus quidam vidit hominem quendam qui decidit de tello in terram, פקעה כרסיה ונפיק כעיה, & ruptum est ejus venter, atque effluerunt viscera ejus. Adduxit Aramæus filium ejus qui deciderat, atque interfecit eum coram illo באחרית ימיני. At deinceps visum.

Gloss. Nequaquam eum percussit vel læsit, sed simulavit coram patri, ac si interficeret: quia ipse noluit viscera ejus tangere, ne ea forsitan extra proprium locum turbaret. Sed visus est ac si puerum interficeret, ut pater videns ingemisceret & suspiraret, & sic retraheret ad se ilia sua.

Inhabitavit Diabolus in proditore jam per triduum aut circiter, ex quo Bethaniæ cum ossa in eum intraverat, Joh. 13. & nunc horrenda eruptione, effusis visceribus egreditur.

Verf. 19. Ακeldαμα.

חקל דמא, *Ager sanguinis*. Sic dictus, & quod coemptus esset pretio sanguinis, & quod rigatus sanguine proditoris. Nam huc Judam à Diabolo præcipitatum ego conceperim, atque ex isto eventu Sacerdotes eo magis motos, ut in istius agri emptionem oculos dirigerent. Et sic proditor dupliciter ἐκτίσθη τὸ γέρον, cum & nummis ejus esset coemptus, & fato ejus consignatus.

Si Akeldama fuerit ab isto urbis angulo, ubi jam ostenditur peregrinantibus, *inter Orientem* scil. & *Austrum*, ut Borchard. erat in valle Hinnom aut circiter.

Verf. 25. Πορευθῆναι εἰς τὸ τόπον τὸ ἴδιον.

Baal turim in Num. 24. 25. *Balaam ivit in locum suum, id est in Gehennam.*

Midras Coheleth, fol. 100. 4. De amicis Iobi non dicitur, *Quod venit unusquisque à domo sua, vel ab urbe sua, vel de terra sua, sed unusquisque à loco suo.* כִּבְּקוֹם שְׁתַּבְּנֵה לוֹ בְּהוֹנֵם, id est, à loco sibi preciso in Gehennah.

Gloss. *A loco suo proprio, id est Gehenna destinata idololatriæ.*

Maimon, in *Chobel umaztik*, cap. 8. *Qui prodit Israëlitam in manu Ethnorum, portionem nullam habet in mundo futuro.* Tum quemnam locum sortietur ille qui prodidit ipsum Messiam Israëlitis?

Verf. 23. יוֹסֵף בֶּן יוֹחָנָן καὶ ἀρχιερέων Βαρσαβὰν.

1. *Judæis* יוֹסֵף וְיוֹסֵף, & יוֹסֵף בֶּן יוֹחָנָן idem sonant.

Bava kama, fol. 83. 1. אָמַר ר' יוֹסֵף בְּכַבֵּל לִשְׁוֹן אֲרָמִי. *Dicit R. Iose, In Babylonia lingua Aramea*, quæ in *Sotah*, fol. 49. 2. proferuntur יוֹסֵף בְּכַבֵּל לִשְׁוֹן אֲרָמִי א. ר' יוֹסֵף. *Dicit R. Ioseph, in Babylonia, &c. Sic* יוֹסֵף בֶּן יוֹחָנָן. *Hieros. Jam tobh*, fol. 61. 3. est יוֹסֵף בֶּן יוֹסֵף *Rab Berac* fol. 19. 1.

Avoth cap. 1. hal. 4. יוֹסֵף בֶּן יוֹחָנָן, יוֹסֵף בֶּן יוֹחָנָן, qui *Maimonidæ* est *Ioseph ben Iochanan*. *Præfat. ad Misn.*

Et sic יוֹסֵף, *Matth.* 27. 56. & *Marc.* 6. 3. *Interpreti Vulg.* est *Ioseph*: & vid. *Beḥam* in hunc ipsum locum de quo agimus.

II. Suspiciari ergo licet hunc *Iosephum* qui dictus est *Barsabas*, fuisse *Iosen* filium Alphai, fratrem Jacobi Minoris, qui ut ipse etiam *Jacobus*, dictus est *Iustinus*. Nec quemque aded candidatum ad Apostolatam ferè nominaveris ac illum, qui tot Apostolorum fuit frater, & tam frequenter nominatur cum *Jacobo*.

Quid vox *Barsabas* significet, non promptum est decernere, cum *Sabas* cum tot vocibus Hebraïcis possit consonare. Reddunt Nomenclatores, *Filius conversionis*, *quiescens*, *juramentum*. [At quis dixerit quodnam etymon respexerit Arabs in Bib. Polyglott. בַּרְצַפְבָּאן; *Bar-zaphan* reddens?] Ego סַבָּא בַר שִׁפְיָא scripserim [quod & facit Arabs *Erpenianus*] i. e. *filius sapiens*,

nisi malis, *filius senis*. Est & alius *Barfabas*, cap. 15. 22. *Judas cognominatus Barfabas*. Per quem si *Judam* Apostolum intelligere liceret, sunt *Joses* & ille [uterque *Barfabas*] fratres: uterque בן סבא, *Filius senis Alphai*.

CAPUT II.

Verf. 1. καὶ ἐν τῇ πεντηκостῇ τῷ πρῶτῳ ἡμέρῃ Πεντηκοστῆς.

VIDETUR VOX *Pentecoste*, hoc significatu, in usum assumpta esse, à Judæis Græcizantibus; quam & retinent versiones ferè omnes, Occidentales præsertim, atque inter Orientales Syra atque Æthiopica. Hebraizantes Judæi hoc festum vulgatissimè עֶצְרָתָא nuncupant: à quibus Arabs unus parum recedit, cum reddit hoc in loco אֶלְעֶפְצֶרֶת אֶלְחֶסְשֵׁן וְיוֹם litera, tantum interserta. Alter vocem istam penitus omittit, & habet tantum אֶלְחֶסְשֵׁן וְיוֹם. *Dies 50 quinquaginta*.

II. Sat notum est ut עֶצְרָתָא in sacris paginis, sit *Dies feriatius* Levit. 23. 36. Deut. 16. 8. 2. Reg. 10. 20. & quod Judæi ad festum Pentecostes peculiariùs approprient, ratio videtur fuisse ideo quod hoc festum de die uno feriato constaret tantum, cum festum Paschatis & Scenopegiæ haberent plures.

Bereſhith Rabba, fol. 114. 3. *Sicut dies festi sunt septem. Dicit R. Chajia, An quia Pentecostes est diei unius. est luctus etiam ita? Dicunt ei, Arguis à traditione longinqua. Ubi Glossa. Quod ea sit unius tantum diei, בעֶצְרָתָא אֶנּוּ לַכּוּרִין כַּעֲצָרָתָא. Nos discimus ab ipso vocabulo עֶצְרָתָא.*

Beracoth, fol. 17. 2. *Homines oppidi Mahasia sunt robusti corde, nam illi vident gloriam legi duabus vicibus in anno, Glossa. Illuc congregatur omnis Israël in mense Adar, ut audiant traditiones de Paschate in schola r. Rabb Asai. & in mense Elul, ut audiant traditiones de festo Scenopegia. Ubi Glossa alia. At non ita congregabantur אַחֲרָא וְיוֹם אֶלָּא שְׁאִינוּ כַּעֲצָרָתָא, ad Pentecosten, quia ea non est nisi diei unius.*

Unde magis credibilis est *Baithusæus* iste, qui disputat cum *Rabban Iochanani*.

Manachoth, fol. 65. 1. *Moses magister noster, inquit, amabit*

Israëlem, ויורע שעצרת יום אה חיאד , & novis quod Pentecoste esset unius tantum diei, &c.

III. Et tamen est mentio de die festo secundo Pentecostes.

Sanhedr. fol. 26. 2. הנהו קבוראי דקבור נעשה ביום טיב ראשון . *Vespillones istos qui sepeliunt mortuos die festo primo Pentecostes*, *Rabb. Papa shammatazavit*, &c. Quod dicatur Die festo primo, arguitur quod erat secundus: quod in terminis asseritur in

Erachin. fol. 10. 1. *R. Simeon ben Jozadek dicit*, Oñdecim diebus vir aliquis singularis totum recitat *Hallel*. Septem scil. diebus *Scenopogia*, octo diebus *Encaniorum*. Die festo primo *Pentecostes*. At in captivitate diebus viginti uno. Diebus scil. novem *Scenopogia*, diebus octo *Encaniorum*, & duobus diebus festis *Paschatis*, ושני ימים . Et duobus diebus festis *Pentecostes*, טובים של עצרת .

Cum dicitur בנולה , in captivitate, tollitur scrupulus. Nam quamvis intra terram *Israëliticam* foret dies tantum unus feriatus in festo *Pentecostes*, apud *Judæos* tamen in exteris regionibus erant duo: quod & in aliis solennitatibus factum. Exempli gratiâ, intra *Palestinam* feriabantur die tantum uno in initio anni, primo scil. die mensis *Tisri*: verum in *Babylonia* & reliquis regionibus exteris feriabantur diebus primo & secundo: ratioque erat, quia propter distantiam à *Synedrio Hierosolymitano*, non aded exacto certi esse potuerunt de die præcisè statò à *Synedrio*; duos ergo dies celebrant, ut certè vel in hoc, vel in illo non errarent de die certo.

IV. Instituit quidem Deus feriam tantum unam in festo *Pentecostes*, *Levit.* 23. Vocatur ergo specialius à *Judæis* עצרת *Feria*, quia feriatum diem habuit tantum unum: at vocatur illud Festum הַנּוֹרָה & חַג רֵנָּה iisdem titulis quibus & *Pascha* & *Scenopogia*, *Exod.* 23. 14. &c. Et comparuerunt in hoc festo omnes masculi, sicut in illis, atque erat *chagigah* in hoc festo sicut in illis. Quamvis ergo primus dies solum esset feriatus, continuatum tamen est festum in septiduum.

Sic Magistri in *Rosh hashanah*, fol. 42. dicit *R. Oshaja*. Vnde est quod עצרת , *Pentecoste* habet תשלובין , compensationes per omnes dies septem? Quia Scriptura dicit בחג המצות , in festo *Azymorum* ובחג השבועות . Acin festo *Hebdomadarum*, יובחג הסיכות , atque in festo *Tabernaculorum*. Comparat festum *Hebdomadarum* [vel *Pentecostes*]

tecostes] cum festo Azymorum. Et qualiter se res habet cum festo Azymorum ? Habet illud compensationes per omnes dies septem. *אף חג השבועות יש לו תשלומין כל יום*. Ita etiam festum Hebdomadarum [Pentecostes] habet compensationes per omnes dies septem. השלומין, Compensationes vocarunt, cum quis sacrificium debitum non offerens in initio festi, compensare eorum vel negligentiam vel defectum istum potuit offerendo quovis die septidui. Atque hæc dicta sunt de toto hoc festo in genere. Jam autem quod ad diem ipsum feriatum Pentecostes attinet, de quo nunc agimus.

I. Neminem latet, computum septimanarum & dierum à Paschate ad Pentecosten, dependisse, atque initium sumpsisse à die oblationis manipuli primitialis, *Levit. 23. 15*. Verum ex ambiguitate phrasiologiae *מבחרת השבת*, *Crastina Sabbati*, orta est controversia inter Scribas & Baithufæos, an per *Sabbatum* intelligendum sit Sabbatum hebdomadale, quod Scribæ vulgò vocant, *שבת בראשית*, *Sabbatum Creationis*: an dies *Sabbaticus*, id est dies primus septidui Paschalis, qui erat dies feriatius, *Exod. 12. 16*. Pro priore contendunt acriter Baithufæi, & non oblatum volunt manipulum nisi post Sabbatum hebdomadale. Ut, si incidat dies primus Paschatis in diem primum hebdomadæ, expectatum volunt donec elabatur tora septimana cum Sabbato, & tum crastina Sabbati, id est die prima septimanæ insequentis offeratur manipulus. At Scribæ longè verius, oblationem manipuli sine dispensatione astringunt ad decimum sextum mensis Nisan, die Sabbatico, id est primo festi jam elapso. Atque inter alia argumenta sententiam suam roborantia, discrepantia ista loca *Septem diebus comedetis azyma*, *Exod. 12. 15.* & *Sex diebus comedetis azyma*, *Deut. 16. 8.* pro sensu suo sic conciliant, septem quidem diebus comedetis azyma, id est primo die festi, non oblato adhuc manipulo, azyma de frumento veteri, & reliquis sex diebus, cum offeratur jam manipulus azyma de novo. *Siphra*, fol. 51. 1. *Pesikta*, fol. 29. 1. *Menach.* fol. 66. 1.

II. Si dies manipuli numerandus sit intra censum quinquaginta dierum, quod clarè astruunt authores jam citati ex verbis istis *Deut. 16. 9. Septem hebdomadas numerabis tibi*, *מבחרת*, *הרכש בקמה*, à prima immisione falcis in segetes, tum cuius

conspicuum esse potest, quod in quemcunque diem hebdomadæ inciderat oblatio manipuli, in eundem diem hebdomadæ incideret etiam dies Pentecostes. Atque hinc tanta contentione certarunt *Baithusai*, ut מבחרת השבת, *Craftina Sabbati*, qua præcipitur ut offeratur manipulus, intelligatur de die hebdomadis prima, ut incideret etiam Pentecoste in diem hebdomadis primam: non tam in honorem istius diei [quæ quidem est Dominica nostra] quàm ut Pentecoste plures haberet dies feriatos, כרי שירו ישראל מתענגין שני ימים, ut *Israëlitæ deliciarentur duobus diebus simul*: ut animum suorum hac in re effatur unus ex iis *Menachoth*, fol 65. 1.

III. Hoc igitur anno in quo jam versamur, illo scil. quo Christus ascendit, & Spiritus sanctus descendit, oblatio manipuli erat Sabbato: nam comesus est agnus Paschalis die Jovis: dies Veneris quo Christus crucifixus, erat dies festi primus, sabbaticus scil. & festiatus: & dies insequens, quod erat Sabbatum, erat Σάββατον, qua oblatus manipulus, dum Christus dormiret in sepulchro. Atque hujus rei ergo inter alia vocatur Ημέρα μνησθῆναι τῷ Σάββατῳ *Johan. 19 11.*

IV. Num ergo incidit dies Pentecostes jam in Sabbatum? Observo dies quinquaginta numerari à quibusdam, à die resurrectionis Domini: & tum quidem Pentecoste vel dies quinquagesimus incidit in primam hebdomadis, vel Dominicam nostram. At numeratis diebus à communi & vulgari epocha, oblatione scil. manipuli primitialis, quam computationem Lucam sequi minimè dubito, tum incidit dies Pentecostes in Sabbatum Judaicum. Et hîc bona cum venia dubitare licet, an Spiritus effusus est in Discipulos ipso die Pentecostes. Et ratio dubitandi varia.

I. Ambiguitas est in verbis *Luca*, Εν τῇ συμπληροσούμῃ τῷ ἡμέραι nam vel cum vernacula nostra reddere potes, *When she day of Pentecost was fully come*, vel cum Itala, *Et nel finire del giorno della Pentecoste*, q. d. *When it was fully gone*. Ita ut phrasilogia, vel adesse jam diem, vel præteruisse, possit in medio relinquare. Et si in posteriorem sensum ego interpreter, quidnam est quod contradixerit?

II. Notatu dignum est, quòd Christus antitypus, in respondendo quibusdam typis ipsum effigiantibus, non ad ipsum diem

typi, adimpletionem ejus restrinxerit, sed rejecerit ad diem frequentem. Sic

Non die ipso Paschatis, sed die insequenti ἐν ἡμέρᾳ αὐτῇ Πάσχα ἡμέρᾳ, 1. Cor. 5. 7. Non die ipso quo oblati sunt manipuli ἀπαρχῆς, sed die insequenti factus est Christus ἀπαρχὴ τῆς κακομετετέλειαν, 1. Cor. 15. 20. Sic Sabbatum Christianum non instituit ille Sabbato Judaïco, quo finitum est à Deo opus creationis, sed die insequenti, quo finitum est à Christo opus redemptionis. Et sic rationi maximè est consentaneum, atque harmonicæ dispositionis ejus in rebus nominatis, ut grande hoc mysterium donationis Spiritus sancti non indulget ille Sabbato Judaïco, sed die insequenti, dici scilicet propria Refurrectionis: atque ut non effunderetur Spiritus eodem die quo commemoratio datæ legis, sed diem & commemorationem propriam sibi vendicaret.

III. Promptiorem rationem vix excogitaveris, quare fuerint hodie πάντες ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό, quàm quòd ita congregati jam essent in unum, atque uno animo, ut celebrarent diem Dominicum. Quamvis ergo quaeramus an Spiritus effusus sit ipsissimo die Pentecostes Judaïcæ; nec temere hoc facimus, nec animo quovis contradictionis; sed ratione aliqua moti, atque ut reservetur diei Dominicæ dignitas sua: nam isto die descendisse Spiritum non dubitamus.

Ἦσαν πάντες ὁμοθυμαδὸν, &c.

Jam quinquam illi πάντες? Quid obstat quin dicas, isti centum & viginti, quorum mentio cap. 1. 15. Et bene quadrat connexio cum historia precedenti. Aderant illi omnes simul cum proponeretur electio duodecimi Apostoli, & cum ille eligeretur, & quare vox πάντες hoc etiam in loco non sit ad eundem numerum referenda, quis rationem reddiderit?

Hæc ratio, inquires, potest reddi, Quòd omnes qui jam erant unà dotati sunt dono linguarum: at num concipiendum, omnes Centum & viginti ita dotatos?

Credimus, hisce ducti rationibus.

I. Quòd reliqui prædicaturi erant in exteris regionibus, æquè & Apostoli: opus igitur iis æquè exteris linguis.

II. Idem donum impertierunt Apostoli per impositionem manuum, iis quos instituerunt ministros in particularibus Ecclesiis. Absurdum ergo videretur si egregii hi viri, qui fuerant de ipso sodalitie Christi & Apostolorum, & qui futuri erant concionatores in variis regionibus, non eodem dono locupletarentur.

III. Dicitur de septem Diaconis, quod erant *παιδες Πνύματῶ ἀγίου*, etiam antequam ad illud munus eligerentur, cap. 6. 3. Quod aded convenit cum eo quod dicitur in hac historia, *ἐπὶ τῶν πέντε ἀπαύτων Πνύματῶ ἀγίου*, vers. 4. ut nec tempus convenientius, nec locum convenientiorem excogitaveris, in quibus Diaconi ita repleti, quàm cum Apostoli ita repleti, ex descensione Spiritus.

IV. Dignitas & prerogativa Apostolorum supra reliquos Discipulos parùm constitit in dono linguarum, iis appropriato; sed in hoc inter alia, quod ipsi donum istud largiri potuerunt, quod non potuerunt alii. Philippus Diaconus absque dubio variis loquutus est linguis; ast largiri Samaritanis minimè potuit, ut illi etiam variis loquerentur: reservatum illud *Petro & Johanni* Apostolis.

V. Si Spiritus sanctus in dono linguarum illapsus fuerit in omnes audientes sermonem *Petri* in domo *Cornelii*, cap. 10. 44. minùs mirum videbitur, si & in hos omnes etiam de quibus nos jam loquimur.

Vers. 2. *ἤχῳ ὡσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας.*

Sonus venti vehementis, sed absque vento: sic etiam linguar ignear, sed absque igne. *Φερομένης* hîc aptissimè adicitur, & emphaticè: at quæro an *ἐπιφέρω* ita apud Græc. interpret. in Gen. 1. 2. *Πνύμα Θεὸν ἐπιφέρειτο ἐπ' αὐτοῦ τὸ ὕδατῶ* & longius ab animo Moſis videntur esse Targumista & Samarita, cum reddunt per *מנשבה*, *sufflavit*. Suspico eos in verbis istis, *Et Spiritus Dei incubabat faciei aquarum*, cogitare de aquis quæ cooperuerunt terram: cum Moſes planè distinguat inter Abyssum, id est Aquas quæ cooperuerunt terram, quibus incubuerunt tenebræ, & Aquas quibus incubabat Spiritus Dei: id est aquas quæ supra firmamentum, ut vers. 6. 7.

Et per incubationem Spiritus super has aquas, ego promptius intellexerim motum cœlorum, circumgirante eos Spiritu Dei, atque isto motu inferiora foverite, prout facit avis incubans pullis suis; quàm de sufflatu quovis spiritus aut venti; vel quod Spiritus ferebatur super aquas, sicut ventus super mare aut terram.

Verf. 3. Διαμερίζεμεν αὐτὰς ὡς πτερυγία.

Confusio linguarum, erat rejectio Gentium, & confusio religionis. Nam cum privarentur omnes Gentes præter Hebræam, usu & cognitione linguæ Hebrææ, in qua sola notæ & doctæ & traditæ sunt res veræ religionis & veritatis divinæ, inevitabile erat ut non privarentur etiam cognitione Dei, & religione. Hinc spississima istæ tenebræ, quæ mundo Ethnico incubuerunt, ab ista linguarum confusione, ad hoc ipsum tempus de quo jam agimus. Verùm jam adest medicina, & per donum linguarum sanatur vulnus mundi, inflictum per confusionem linguarum: atque amovetur in monte Zion velum illud quod Babylone injectum erat super omnes gentes, *Esai. 25. 7.*

Hieros. Taanith. fol. 65. 3. Traditur forma orationis fundendæ in solenni jejunio noni mensis *Ab*, cujus hæc pars aliqua. *Miserere ô Deus, urbis lugentis, conculcata, desolata* כִּי נָאֵשׁ הָחִרְבָּה וְכֵאֵשׁ אֶתְהַעֲתִיד לִנְתָּתָהּ *Quia per ignem tu devastasti illam, atque per ignem aliquando readificabis eam.*

Si per ignem ædificandam vis novam Hierosolymam, ô Judææ, respice igneas hæc linguas, atque inchoatum agnosce jam ædificium, & modum quo illa ædificanda.

Verf. 13. Γλαύκωνος μεμυστωμένοι εἰσὶ.

Dicit Rabbah, כִּי חָיִיב אִינִישׁ בְּסוּכֵי בִּפְּוּרִיא, *Tenetur homo edulcari in festo Purim, ita ut non dignoscere possit inter Maledictus sis Haman, & Benedictus sis Mordecai.*

Rabbah & R. Zeira convivati sunt unà in festo Purim וְאִיבְסוּ & *edulcorati sunt.* Gloss. וְאִיבְסוּ נִשְׁתַּכְּרוּ, & *edulcorati sunt, id est inebriati.*

Nihil aliud ergo est Γλαύκωνος μεμυστωμένοι εἰσὶ quàm illud vulgari dialecto וְאִיבְסוּ, *edulcati*, quod quidem est *inebriati.*

22 HORÆ HEBRAICÆ ET TALMUDICÆ,

At nonne ebrios eos potiùs duxeris, qui Discipulos ebrios duxerunt, expeditam elocutionem in variis linguis ascribentes vino & ebrietati? Est Rabbinis Dæmon quidem קרדיקוס, *Cardicus*, qui exagitat ebrios ex musto. *Gittin*, cap. 7. At num ille magister artis ingenique largitor & linguarum? Videntur ergo hi scurræ, qui derident esse de fæce & ruditate populi, qui vernaculam linguam solùm callerent, & cùm non intelligerent quid in alienis linguis dictum esset, nihil dictum esse autumarent, sed tantum esse blateratum.

Verf. 15. עֵשֶׂה לָּךְ מִלֶּחֶם פִּימָה וְחִמְצָה.

Nobis, hora nona matutina: ante quod tempus, diebus præfertim Sabbati & festis, insuerum Judæis gustare quicquam vel esculenti vel poculenti; imò & diebus aliis.

Maimon. Schabb. cap. 30. Hic mos fuit religiosorum antiquiorum, ut oraret quis Sabbato preces matutinas cum additiis in Synagoga, & tum iret domum, & sumeret refectiorem secundam: nam primam sumperat vespere antecedente in ingressu Sabbati. Nihil gustandum ante finitas preces in Synagoga, quæ continuatur aliquando sunt ad ipsum meridiem. Nam sic Gloss. in locum. Cùm commorantur in Synagoga ultra horam sextam & dimidiam, quæ est tempus Mincha magna (nam die festo tardarunt egressum suum ex Synagoga) tunc oret quis orationem Mincha priusquam comedat, & tum comedat. Atque in diebus aliis id vulgò obtinuit quod notat.

Targ. in Coheleth. cap. 10. 16. בְּתָר דְּקִרְבִּין תִּמְדָּא אַכְלִין. לחמא בזמ' ד' שעין, postquam obtulerint sacrificium iuge, comedunt panem tempore horarum quatuor, vel quartâ horâ.

Barva Mezia, fol. 83. 2. docet quidam officarius regis, R. Eleazarum filium R. Simeonis ut dignoscat inter fures & honestos, עוֹל אֲרָבַע שְׁעֵי לַחֲנוּת, Ito, inquit, horâ quartâ ad tabernas, & si videas hominem bibentem vinum, & dormitantem dum tenet poculum in manu, &c. Ubi Glossa. Hora quarta erat hora comestionis, quando omnes ingrediuntur tabernas & comedunt.

Hi ergo, ô scurræ, non sunt ebrii ut vos deridatis, nam est hora tantum tertia diei, & non adest adhuc hora edendi & bibendi.

Verf. 17. Εἰς τὰς ἡμέρας.

Joeli est אַחֲרֵי כֵן, *post hac*, Græc. μετὰ ταῦτα ubi Kimchius, והיה אחרי כן כמו והיה באחרית המצא, *quod, postea & in talibus diebus huiusmodi*.

Per *in ultimis diebus* intelligi ultimos dies *Hierosolymæ* atque *Oeconomix Judaicæ*, observavimus alibi: nempe cùm appropinquaret jam τέλος τῆ αἰῶνος Ἰουδαϊκῆ. Vid. Matth. 24. 3. & 1. Cor. 10. 11. Et de hac re minùs dubitaretur, si rectè judicaretur, quisnam sit *dies ille Domini magnus & terribilis*, dies scil. vindictæ ejus in istam gentem: quem terrorem Judæi pro more suo à se alienant, & devolvunt in *Gog & Magog* exci-dendos.

Εκχαὶσθὲ τῷ Πνεύματι μὴ ὥστε πάντες σάρκα.

Cautè hic Judæi, sed parùm castè cùm hanc prophetiam & promissionem ad Israël solum applicant, quippe quibus hoc pro axiomate, *quod Spiritus sanctus non donatur Gentili*. Hinc illud, *quod obstupuerunt etiam fideles de circumcissione, cùm viderent, in Gentiles effusum esse Spiritum sanctum*, cap. 10. 45. At permitte, ô Judæe, nolens volens, ut includantur etiam Gentiles intra hanc atque istiusmodi promissiones. *Videbis omnis caro salutare Domini*, Esa. 40. 5. *Veniet omnis caro ut adoret coram Domino*, Esa. 66. 24. &c.

Verf. 19. Καὶ ἀτμίδια καπνῖς.

Hebr. apud Prophetam, וְתַבְרֹת עָשָׁן. *Et columnas fumi*: Lucas Græca sequitur, quæ ut videtur, non sollicita sunt circa distinctionem istam curiosam *loma*, fol. 38. 2. de עָשָׁן כְּתֹבֶר, *fumo columnante, vel ascendente instar baculi*: & עוֹלָה בְּמִקְלָה, *fumo se dispergente huc & illuc*. Ubi ridiculam historiam habes de curiositate sapientum circa ascensionem fumi thymiamatis.

Prodigia hæc in sanguine, igne & fumo ego intellexerim de cæde & conflagrationibus in gente patratæ per seditiones & bellum intestinum, ad prodigium usque stupendis. Monstra

24 HORÆ HEBRAÏCÆ ET TALMUDICÆ

erant ista , potius quàm exempla , & quibus nihil prodigiosius præfagire potuit ruinam gentis , quàm quòd adeò sævirent in mutuas cades & vastationes.

Verf. 23. *טָּרֹן תִּהְיֶה אֵי־מִשְׁמָרָהּ בְּבִלְתִּי וְאֵת אֲשֶׁר־גָּזְזָהּ תִּשָּׂא הָאֱלֹהִים יָדָיו עָלֶיהָ* , &c.

Rationem cum *Petrus* hæc addat , optimè petas ex ipsis cogitationibus Judæorum. An ille *Messias* , inquiunt illi in corde suo , qui talia est passus ? *Messias* crucifixus , cæsus ? Heu quàm longè hæc distant à charactere *Messie* ! *לֹא יָתֵרוּ וְעִוְרָהּ לֹא יִכְבֹּר עַל כָּל הַמְּלָכִים*. Illi *excellencia* , & *dignitas* , & *gloria* supra omnes reges , qui unquam existerunt , sicut prophetarunt de eo omnes Propheta à Mose magistro nostro super quem pax , ad *Malachiam* super quem pax. *Rambam* in articulos fidei *Judaicæ Sanhedr.* fol. 121. 1. Et num ille *Messias* , qui sputa , verbera , lanceam , crucem est passus ? Imò , inquit *Petrus* , ille hæc passus *תִּהְיֶה אֵי־מִשְׁמָרָהּ בְּבִלְתִּי וְאֵת אֲשֶׁר־גָּזְזָהּ תִּשָּׂא הָאֱלֹהִים* : Atque talia ille de eo prædixit , per Prophetas à Mose ad *Malachiam* , ita ut ille non minùs *Messias* , quia talia est passus , nec cùm talia sit passus , fortuitò talia sit passus , sed ex prædeterminato consilio Dei. Quæ hinc disputantur de decretis Dei , scholis relinquimus.

Verf. 24. *אֲדִינָא תַּאֲדָנָא תִּשָּׂא הָאֱלֹהִים יָדָיו עָלֶיהָ*.

Sunt *אֲדִינָא תַּאֲדָנָא* , vel *dolores mortis* , vel *vincula mortis* , in ambiguo est an *Petrus* de morte Christi solùm loquatur , an de morte in genere. Ut sensus esse possit, Hunc Deus suscitavit , & per resurrectionem ejus solvit vincula mortis , quoad alios etiam.

Sed approprietur verba ad ipsum Christum , ad quem præcipuè quidem spectant ; per *אֲדִינָא תַּאֲדָנָא* , non tam intelligenda sunt tormina ipso in articulo mortis , quàm vincula ista mortis quæ sequuntur , continuata scil. separatio animæ & corporis , & putrefactio & corruptio corporis in sepulchro ; quæ duo , ista sunt quæ *Petrus* abdicat à Christo in verbis sequentibus. Nam quamvis verissimum sit , quòd mors sit merces peccati , non tam de ipsis doloribus qui corpus & animam disjungunt

disjungunt, intelligendum est, quàm de ipsa disjunctione corporis & animæ, eaque continuata.

Verf. 27. Οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς ᾧδου.

Quid ᾧδης sit Græcis authoribus, norunt omnes; status scilicet defunctorum, sive pii illi fuerint, sive improbi. Et determinatur eorum status æternus, non tam per ipsam vocem, quàm per qualitates personarum. Omnes pii, Heroës, religionis & virtutis asseclæ, istis authoribus, sunt in ᾧδου: aut in Elysio, in gaudio, in felicitate: atque omnes mali, improbi, impii sunt etiam ἐν ᾧδου, sed in tartaro, tortura, & pœna. Ita ut vocabulum non opponatur cælo vel loco felicitatis æternæ, sed huic mundo tantum, aut præsentis vitæ: quod infinitis exemplis ex istis authoribus posset firmari. Anima ergo Christi post mortem κατὰλθὼν εἰς ᾧδου, transit in statum defunctorum: in istum locum ἐν ᾧδου scil. quo transeunt animæ piæ & sanctæ. Ast illic eam non permisit Deus permanere, separatam à corpore; ut nec corpus putrescere in sepulchro, quia istis vinculis mortis impossibile erat ut detineretur Christus, cùm mors ejus non fuerit pœna aliqua peccati, sed summus apex obedientiæ, atque ipse absque peccato, imò impeccabilis.

Verf. 29. Εξὸν ἐστίη μοι παρ' ὀνόματος, &c.

Ambigitur an *Lices*, an *Liceat*, sit reddendum. Si illud tunc temporis obtineret, quod dicit R. Isaac, *Verba ista, Caro mea requiescet in spe*, docent שלם שלט בו רמה ותולעה, quod nec vermis, nec vermiculus in Davidem dominium aliquod habuit. Midr. Till. fol. 13. 4. Tum congruum erat, ut Petrus non nisi præfata veniâ de Davidis putrefactione in sepulchro loqueretur, & tum vox ἐξὸν meritò vertenda *liceat*. At *licet* placet magis, & hac paraphrasi verba illustramus. Quòd hæc verba, *Non dereliques animam meam, eis ᾧδου*, &c. ad Davidem ipsum non sunt applicanda, ex hoc patet, quod fidenter de illo dicere licet, quòd ille mortuus & sepultus, & nunquam resurrexit, sed anima ejus derelicta est ἐν ᾧδου, & ille vidit corruptionem, nam sepulchrum ejus est apud nos usque in hodiernum, sub

ista notione, quod est sepulchrum Davidis mortui, atque illic tumulati; & de resurrectione corporis, aut de reditu animæ ejus עֲדָהוּ, ne syllaba quidem una apud ullum mortalem unquam. Omittere non possumus illud in

Hieros. Chagigah. fol. 78. 1. R. Jose ben R. Ben dicit דוד בן נחמיה בעצרת, David mortuus est in Pentecoste, atque omni Israël illum planxerunt, & sacrificia sua obtulerunt die postero.

Verf. 34. *עִינֵינוּ הָיָה לְפָנָיו וְלֹא הָיָה לְפָנָיו מִטָּעָה, &c.*

Quod Petrus tam fidenter & absque scrupulo hæc applicet ad Messiam, indicium aliquod est quod non excogitatum tunc temporis erat commentum illud quo hunc locum fucant Judæi posteriores, in verba sic glossantes, *Dixit Dominus Abrahamo: sede à dextra mea.*

Sanhedr. fol. 108. 2. Dixit Sem magnus Eliezaro: Cùm venirent contra vos reges Orientis, quomodo vos facietis? Dicit ei אֵיכָהוּ הָבָה וְאֵיכָהוּ הָבָה לְאַבְרָהָם, Tulit Deus Abrahamum, & sedere eum fecit à dextra sua: projecit ille in eos pulverem, & mutatus est in gladios; stipulam, & mutata est in sagittas, sicut dicitur Psalmus Davidis, Dixit Dominus Domino meo, sede à dextra mea. Ubi notat Glossa cautè hæc verba, Dixit Dominus esse verba Eleazari, utpote cui jure Abrahamus vocandus Dominus suus.

Nedarim, fol. 32. 2. Dicit R. Zachariah nomine R. Ismaël: In animo Dei erat produxisse Sacerdotium ex Semo, sicut dicitur: Et ille Sacerdos erat Dei altissimi, & cùm praposuisse benedictionem Abrahami ante benedictionem Dei, produxis Sacerdotium ex Abrahamo. Nam dicitur; Et benedixit ei dicens, Benedictus sit Abrahamus à Deo altissimo possessore cæli & terra, & benedictus sit Deus altissimus. Dicit ei Abrahamus: Num prapoununt benedictionem servi ante benedictionem domini sui? Ex templo datum est Sacerdotium Abrahamo: sicut dicitur, Dixit Dominus Domino meo, sede à dextra mea: scribitur post, Tu es Sacerdos in aeternum, עַל דְּבָרָתִי עַל דְּבָרֶיךָ, propter verba Melchizedechi. [qui non iusto ordine disposuit benedictiones.] Et quod dicitur; Et ille erat Sacerdos Dei altissimi, innuit quod ille fuit Sacerdos, at semen ejus non.

Num glossema hoc cusum tunc temporis cùm Petrus tam indubitanter tanquam nemine contradicturno, hæc verba appli-

eat ad Messiam? Quod & ante eum fecerat Salvator coram grandissimis gentis magistris, & non foret qui contra hisceret, Matth. 22. 44-

Vers. 38. Βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Beza. *Hoc non declarat formulam baptismi, sed finem & scopum. Deest tamen hoc membrum apud Syrum interpretem: Si exemplar ille nactus est in quo deesset, non deest tamen in exemplaribus aliis: sed hoc non tanti est ut immoremur. Quod autem dicat, Hoc non declarat formulam baptismi, vereor ne hallucinetur: inter Judæos enim tunc temporis baptizatum est in nomine Jesu [quamvis inter Gentes baptizandum in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti] ut agnosceretur à baptizatis Jesus pro Messia, quo nihil tenacius atque obstinatiùs negatum & contradicturn à Judæis. Agnoscat Judæus in baptismo suo Jesum verum Messiam, atque agnoscat Gentilis in suo verum trinum Deum.*

Vers. 41. Περσὶ πῖπσαν ψυχὰς ὡς ἑξαχίλια.

Et cap. 44. Ὡς ἐν χιλίσιν πᾶσι. Quo ego retulerim illud Psal. 110. 3. עַכְשָׁנָה בְּיָמֶיךָ כִּי יִשָּׁעַי, *Populus tuus eris populus devotionum in die potentia tua.* Dies potestatis Christi erat dies resurrectionis ejus, cum subdidisset mortem & infernum; & dies ascensionis ejus, cum collocaretur ad dextram Dei supra omnem principatum & dominium, de qua re agitur versiculus istius Psalmi primo. In hac ergo historia quam in manibus habemus, adimpletur illud in vers. 3. & demonstratur quam spontaneus fuerit populus ejus in die isto potestatis ejus.

Vers. 42. Καὶ τῇ κλάσει τῷ ἄρτου.

Frangere panem, est phrasiologia Judæis usitatissima à more gentis usitatissimo: nam inceptum est prandium à benedictione & fractione panis.

Baracth. fol. 46. 1. R. Zeira agrotavit. R. Abbu venit ad eum, & sic spondidit, Si R. Zeira convalescat, ego faciam diem epulae.

D ij.

sorium Rabbini: convulsit ille, atque is paravit convivium Rabbini omnibus, כי כטא למשרי. Cum jam incipiendum esset prandium, dixit R. Abbu R. Zeira, לישרי לן כר, Magister, incipe pro nobis. Cui ille יוחנן ר' להא כר להא כר, Nonne Magister meminit, vel cogitat illud R. Iohananus qui dicit בוצע בעל הבית paterfamilias frangit. Ubi Gloss. super למשרי. Significat convivium, ac si dixisset, Frange nobis cum benedictione, המוציא, Qui producit fructum ex terra, &c.

Pergit Gemara. Cum benedicendum esset, dixit R. Abbu R. Zeira, Benedicat pro nobis magister; cui ille, Nonne cogitat magister illud R. Honne Babylonici, qui dicit בוצע כנך, Ille qui frangit (panem) benedicit. Et paulo post.

Ille qui frangit (panem,) non frangit antequam proferatur Amen ab ore omnium accubantium, atque benedictioni ejus respondentium Amen.

Item ibid. Non licet accubantibus gustare quicquam, antequam ille qui frangit (panem) gustaverit.

Schabb. fol. 117. 2. Dicit R. Abba, בשבת הייב אדם לכצו, Sabbato tenetur homo ad frangendum super duos panes, quia scribitur לחם משנה, Panem duplicem, Exod. 16. 22. Dicit Rab. Issai, Vidi Rabh Calina, quod sumeret duos panes, & יצע אחר, frangeret tantum unum. Infinita sunt istiusmodi quæ spectant phrasiologiam.

Jam verò quaeritur an αλάσις αὐτοῦ hoc* in loco, pari sensu sit sumenda, nempe an pro pane communi, an non potius pro pane eucharistico; quæ quaestio etiam redit ad vers. 46. αλάσις κατ' οἶκον αὐτοῦ.

Jam quarto ego an βειועה, fractio (panis) apud Judæos, significet unquam totum prandium aut totam cœnam. Significat quidem particularem istam actionem, à qua inchoarunt prandium aut cœnam; at non memini me unquam observasse phrasiologiam apud Talmudicos ad totam refectionem prandii aut cœnæ applicatam, סעודה, est vox quam illi vulgarissimè adhibent pro tota refectione, at βειועה, ni ego plurimum fallar, nunquam. Et suspicor quidem illud Beze esse gratis dictum potius quàm probatum. Factum est ut mutuum convictus, ipsaque adèò convivia quæ unà agitare solebans, nomine fractionis panis intelligerentur. Quæ si vera, ego ignorantiam meam in-

genuè agnosco : quòd si non vera, tum κλάσις αἵτου in his locis de quibus agimus, non potest de communi convictu intelligi, sed de Eucharistia, quod in terminis habet interpret Syrus : & parallelum est illud 1. Cor. 10. 16. Act. 20. 7.

Verf. 44. Εἶχον πάντα κοινά.

Quæ de *Essenis* & *Therapentis* disputantur, hîc recitare, esset cramben recoquere : at quæ de Hierosolymitanis dicuntur, & non sunt adeò obvia, non sunt omittenda, viz. Quòd non conduxerunt domus nec lectos in Hierosolymis, nam non erant mercenaria, sed à possessoribus concessa gratis adventantibus ad festa. *Ioma*, fol. 12. 1. *Megil.* fol. 26. 1. quod & de cibariis, lebetibus, mensis, verubus aliisque utensilibus bene potest supponi. Itémque paratæ iis sunt aquæ, publicâ curâ & sumptu. *Shekalim* cap. 5.

CAPUT III.

Verf. 1. Ἐν τῷ ὧρῳ τῷ δευτέρῳ τῷ ἐνάτῳ.

AN hora nona ejusdem diei fuerit, quo circa tertiam effusus est Spiritus sanctus, conjecturæ est relinquendum. Certum est horam nonam [nobis tertiam pomeridianam] fuisse horam ordinariam, ut sacrificii, sic etiam orationis.

De horis sacrificii sic *Iosephus*.

Antiq. lib. 14. cap. 8. Δις τῷ ἡμέρας πρὸς τὴν καὶ πρὸς τὴν ἐνὰ τῷ ὧρῳ ἱερουργοῦντες ἐστὶ τὸ βωμῶν. Bis quotidie, mane scil. & circa horam nonam sacra faciunt in altari.

Et de horis orationis sic Talmudici.

Beracoth, fol. 26. 1. 2. R. *Iosef* b. R. *Chanina* dicit, Patriarchæ instituerunt orationes. R. *Iosua ben Levi* dicit, Instituerunt eis secundum sacrificia jugia.

Oratio matutina est usque ad horam quartam : Oratio *Mincha* est usque ad vespem. Quanam est *Minchah* magna? Ab hora sexta & dimidia. Quanam est *Minchah* parva? Ab hora nona & dimidia, &c.

Distinguunt inter preces pomeridianas & vespertinas : quamvis ex parte, si non ex toto fuerint unæ eademque. Nam cum præfixum tempus recitandi Phylacteria, precesque adjunctas vesperi, non foret nisi inchoatâ jam nocte; recitarunt ea tamen in orationibus ad Mincham. Hinc disputat

Gloss in Beracoth, fol. 2. 1. Recitatio Schemæ in lecto est fundamentum; hoc est post apparentes jam stellas: & sic est in Talm. Hierosolymitano. Si quis recitet ante id temporis, non fungitur officio suo. Si sic, tum quare nos fundimus preces Phylactericas in Synagoga? Nempe ut persistemus in oratione propter verba legis.

Vers. 2. *Περὶ τῆς θύρας τῆς ἑστῆς τῆς ἀγορᾶς αὐτῆς ἀξίας.*

In bivio hîc stamus, quoad determinationem hujus portæ, secundum bifidam significationem vocis *ἀξίας*. Si in significatione sua aliquid relationis habet ad *ἀξία*, tempus [quod quis non dixerit,] tum portam respiceremus vocatam *חילדה* *Huldah*, forsân sic dictum ab *חלה* *Hbeleth* Tempus vel Ærum. Hujus nominis erant duæ portæ à latere Atrii Gentium Australis, sub porticu ista nobilissima nuncupata *Βασιλική*. *Middoth*, cap. 1. hal. 3. per quas via ducebat ab ipsa Hierosolyma vel Acra in Templum.

Si verò *ἀξίας* denotet præcisè *speciosam*, ut vulgò redditur, tum respiceremus portam Orientalem Atrii mulierum; quæ quamvis ærea tantum fuerit, splendore tamen & coruscantiâ reliquis portas argenteas aut aureas exsuperavit.

Ios. de Exod. lib. 5. cap. 14. Portarum quidem novem erant auro & argento obdite — Una autem extra Templum, de ave Corinthiaco, lignè & auratas & argenteas antecellebat.

Difficultatem an augeat, an tollat illud quod dicitur vers. 11. *judicet lector. Cum autem claudus qui sanatus est, teneret Petrum & Johannem, cucurrit totus populus ad eos in porticum Solomonis.* Unde oritur hîc scrupulus, An Petrus, & Johannes, & claudus in atrium gentium tantum jam introierant, an ex atrio mulierum in illud jam redierant. Si prius, tum jacuit claudus ad portam aliquam Atrii gentium *ἀξίας* dictam, quam portam *Huldah* concipias. Si posterius, tum ad portam istam Corinthiacam.

Verf. $\left\{ \begin{array}{l} 4. \text{Βλέπον εἰς ἡμᾶς.} \\ 5. \text{Ὁ ὃ ἐπὶ χεῖν αὐτοῖς.} \end{array} \right.$

Hierosolymitanè forsan diceretur חבתי לך וחבתי לך.

Hieros. Chetubb. fol. 35. 1. Die quodam venit Elias ad R. Ἰω-
 δαμ dentibus dolentem, & dixit ei, לך חבתי Respice me. ליה.
 Et respexit eum; atque ille tacitis dentibus sanavit eum.

Verf. 6. Ἀργύριον καὶ χρυσίον ἐκ ἔχου.

Beracoth, fol. 62. 2. Traditio. Ne ingrediatur quis montem Tem-
 pli, בסדרנו לו כסדרו, cum nummis ligatis in sindone
 sua, ובפונרתו משפלת אחריו, nec crumena à tergo appensa. Ubi
 obiter notanda Glossa Rambam super vocem פונרתו. Est vesti-
 mentum, inquit ille, quo amittitur homo super carnem suam, in
 quo sudat, ne vestimenta sua meliora inquinet: nec mos est cuiquam
 cum eo solo egredi, non indutis vestimentis aliis. Animum ejus
 expiscandum lectori relinquimus, hoc solum adverterentes, quod
 sui de hac voce longè aliter.

Quamvis cuiquam non liceret crumenam in Templum se-
 cum ferre, rarò tamen eò sine moneta sunt ingressi, aut in
 manu, aut aliter portata, idque vel in eleemosynam, vel in
 spontaneam oblationem Gazophylacio. Testantur hoc, duo mi-
 nuta paupercula viduæ. Nonne & tu talia habes, ô Petre,
 quamvis argentum & aurum non habeas, conferenda mendi-
 canti? Nulla ei talis æquivocatio, sed hoc sincerè vult, Pe-
 cuniam habeo omnino nullam.

Verf. 11. Ἐπὶ τῇ τεφρῇ τῇ καλυμμένη Σολομώντῃ.

Si inter porticum & porticum distinguas, Porticus Solomonis
 erat Orientalis, & Porticus Regia, Australis, &c. At si totum
 istud Atrium Gentium, sub nomine Porticus Solomonis compre-
 hendi velis, quamvis obscuriùs videtur quare vocetur Porticus,
 & quare Solomonis, tamen non incongruè potest hic admitti.
 Ast an ita vocetur à Porticu Solomonis strictè sic dicta, ut por-
 ticu nobilissima, quia olim Solomonis: an quia Solomon sa-

cravit atrium illud in Templo suo per sacrificia, 1. Reg. 8. 64. An quia Solomon *μεγαλὰς εὐφορίας φέεας*, ut *Josephus*, profundas valles aggeribus repleverit, ut spatium huic atrio acquireret & æquaret. Quicquid est, non inficiamur totum illud atrium hoc titulo posse insigniri, quamvis ut ostendimus alibi, ipsa *Porticus Solomonis*, ut *Porticus* stricta significatione, erat tantum pars & Porticus istius atrii Orientalis.

Et repetamus hoc tantum, quod illic adducimus ex *Midr. Schir.* fol. 16. 4. שער הבהן ושער חולדה לא חרבה לעולם, *Porta Sacerdotis & Porta Hhuldah, non destruende erant unquam, donec renovatus sit eas Deus.* Quæ suspicionem nostram augment, nomen חולדה *Hhuldah*, ab חלה *Hheled* deduci, quæ *Tempus & ævum* denotat, ob conceptam de ea ævternitatem, & vocem *ώρῆαν* hoc in loco talem significatum amplecti, q. d. *Porta temporis.* Et fortè *Parva Sacerdotis*, erat & altera porta *Hhuldah*, ob conceptam de ea eandem durationem: non duæ erant portæ istius nominis à latere atrii meridionali, ut diximus antè.

Verf. 19. Ὡπως αὐτὸ ἔλθῃσι καὶ ἐπὶ ἀναψύξεως.

Inscitiam meam in lingua Græca forsân proderem, si saterer me non assequi qua linguæ istius autoritate doctissimi Interpretes reddiderint, vel, *Vt cùm venerint*, ut vulg. *Erasm.* & *Interlin.* vel *Cùm venerint* ut *Angl. Gallic. Ital.* vel *Postquam venerint*, ut *Beza*. At non pudet liberè fateri me non assequi qua ratione, cùm optimè conveniat cum idiomate linguæ, si vertatur, *Vt veniant.*

Psal. 9. 15. Ὡπως αὐτὸ ἔξαγείλω. Hebr. *למען אס פרה* *an-nuntiem.*

Psal. 92. 8. Ὡπως αὐτὸ ἐξολοθρευθῶσι. Hebr. *להשמד.* *Vt exterminantur.*

Psal. 119. 101. Ὡπως αὐτὸ φυλάξω. Hebr. *למען אשמר.* *Vt custodiam.*

Aët. 15. 17. Ὡπως αὐτὸ ἐκζητήσωσι, *Vt requirant.*

Et sic hoc in loco. Resipiscite igitur & convertimini, ut deleantur peccata vestra, Ὡπως αὐτὸ ἔλθῃσι, ut *adveniant tempora refrigerii, & mittat Deus vobis Iesum Christum.*

Verba

Verba hæc ultima, *Et mittat vobis Jesum*, difficultatem pariunt hoc in loco, atque, ut videtur, varietatem istam versionum pepererunt. Et quomodo ea applicent Chiliastæ, satis notum. At quid plenius & planius dici potuit, si admittratur interpretatio nostra, ut respondeatur conceptibus auditurum, ad ea quæ Petrus dixerat, objecturis? Itane? Num Jesus iste quem crucifiximus, verus Christus? Tum evanuit spes omnis refrigerationis per Messiam, cum Messias ipse sic evanuerit. Tum conclamatum est de expectatione consolationis Israël, cum ita conclamatum sit de eo qui consolaretur.

Non ita, inquit Petrus, sed vobis pœnitentibus reddetur Messias & refrigerium, verum ita ut Messias ipse detinendus sit in cœlo. Mittetur ille ad vos in verbo suo consolante & refrigerante, atque in beneficiis suis, si respiscatis, &c.

Parallelum est illud Act. 13. 47. *Convertimus nos ad Gentes; nam sic precepit nobis Dominus dicens, Constitui te ut sis lux Gentium.* Constitui te. Quemnam? Paulum, aut Barnabam? Non, sed te Christum missum, & lucentem, per prædicationem Pauli & Barnabæ.

Atque hinc ego minus ambigo de lectione vocis *προκηρυγῶμεν* (cum sint qui *προκηρύξομεν* malint;) quippe quòd de prædicatione sit sermo, & Petri animus: Mittet vobis Christum per prædicationem, sicut ille fuit antehac prædicatus. Animadvertere licet Apostolum in hac sua dissertatione agere de triplici tempore. 1. Ante adventum Christi erat ille *προκηρυγῶμεν* per Moysen atque omnes Prophetas à Samuele porro. 2. Cum adveniret, atque cum Deus exhiberet mundo [*απαγγέλλας αὐτὸν*, vers. 26.] excitans eum Salvatorem, misit eum ad vos primum, ut per doctrinam suam converteret vos à pravitatibus vestris. 3. Et jam cum ascenderit in cœlum, atque ibi sit detinendus, mittet tamen eum Deus vobis pœnitentibus in prædicatione verbi sui, sicut antea fuit prædicatus.

Vers. 24. *Καὶ πάντες ὃ οἱ Περῆται ὑπὸ Σαμουὴλ, &c.*

Mentio hic de *Mosè & Samuele*. Sic & Psal. 99. 6. Nam inter horum tempora rariores erant Prophetæ, 1. Sam. 3. 1. [& frequentiores apparitiones Angelorum.] Et post Phinchaſum,

quæri meritò potest an fuerit oraculum per Urim & Thummim, propter defectum Prophetiæ in summis Pontificibus usque ad tempora *Samuelis*: exinde autem revixit in *Abimeleche*, *Abithare*, &c.

Hieros. Hagigah, fol. 77. 1. שמואל רבן של נביאים. *Samuel* erat *Magister Prophetarum*.

CAPUT IV.

Verf. 1. Καὶ ὁ ὑπαρχὸς τῷ ἱεροῦ.

DE illo diximus ad Luc. 22. 4. nempe quòd fuerit Dux Omnium excubiarum Sacerdotalium & Leviticarum in Templo. Vocatur à Talmudicis איש הר הבית, *vir montis domus*, vel Praefectus monti Templi.

Verf. 5. Συναχθῆναι Ἀρχοντας καὶ Πρεσβυτέρους καὶ Γεραματῆς εἰς ἱερουσαλὴμ.

Eis *ἱερουσαλὴμ*, duplicem admittit constructionem; vel ut civitas opponatur ruri, vel ut ipsa civitas opponatur Templo.

I. Si priorem admiseris, atque hos ex oppidis urbem circumjacentibus, Hierosolymam confluisse conceperis, arguere potest eos ob solennitatem aliquam diei illuc congregatos fuisse potius, quàm ob causam transigendam *Petri & Joannis*. Nam quæri potest an illis innotuerit incarcerationum eorum vespere facta: & videtur eos absuisse cùm illi manciparentur carceri, cùm res ista acta sit à Primoribus aliquibus Sacerdotum, Praefecto excubiis, & à Sadducris, non iusto Synedrio.

Si igitur concesseris sanationem claudi fuisse tempore pomeridiano istius diei, cujus antemeridiano effusus est Spiritus sanctus in Discipulos; tum hoc ipso die comparandum erat unicuique masculo in Templo, cum aliqua oblatione. Nam cùm Pentecostes dies inciderit jam in Sabbatum Judaicum, foretque hic dies [re istâ suppositâ] dies post istum secundus, erat dies הראיה comparitionis in Templo; quæ res forsân hos Primates ad urbem coëgit.

II. Si verò Hierosolymam hoc in loco Templo opposueris, refricat traditionem istam de migratione Synedrii ē Templo in urbem, de qua

Rosh Shanah fol. 31. 1. Migravit Synedrium à Conclavi *Gazith* ad *Tabernas*, atque à *Tabernis* ad *Hierosolymam*, &c. Ubi & eadem oppositio Hierosolymæ ad Templum: in Templo enim erant & *Gazith* & *Taberna*. Evenit hæc migratio 40. annis ante Urbis excidium.

Avodah Zarah fol. 8. 2. *Quadraginta annis ante excidium urbis migravit Synedrium.* — Cum enim viderent ita multiplicator homicidas, ut de iis non possent judicare, dixerunt, כִּטְבֵּי כְנָרִי כִּטְבֵּי לְמָקוֹם, *Præstat ut migremus à loco in locum.* Quæ ipsa verba, *Præstat ut migremus*, non commemorare non possunt illud *Iosephi*

De Excid. lib. 6. cap. 31. In festo quod vocatur *Pentecostes*, Sacerdotes introeuntes in interius Templum noctu, sicut mos iis erat, ad ministerium, perceperunt primum, ut dixerunt, motum quendam & fragorem, & deinde vocem subitanam: *Μεταβαίνωμεν ἐν τῷ πόλει*, *Migremus hinc.* Quæ an convenient inter se, & tempori de quo nos jam agimus congruant, lectori relinquimus pensitandum.

Colorem aliquem quòd Synedrium jam sederit in urbe, non in Templo, videtur secum ferre illud cap. 5. 25. quod etiam lector pensitet.

III. Per *Ἀρχοντας*, *Πρεσβυτέρους* & *Γεγραμμένους* intelligi magnum Synedrium, nemo, ut puto, dubitaverit: at speciatim hos distinguere, vix dixeris, an curiosius sit, an difficilius. Dicere liceret per *Ἀρχοντας* intelligi *Gamaliel* Præsidentem, & *Simeonem* filium, Vicepræsfectum; per *Πρεσβυτέρους* reliquum corpus Synedrii; & per *Γεγραμμένους*, vel duos Registrarios, vel sapientes illos לְפָנֵי הַכֹּהֲנִים *qui judicaverunt coram Synedrio*, vel utrosque. Sed absit curiositas.

Verf. 6. *Ἰωάννου.*

Sic liceat, ἐκ ὧν ἀρχιερεῶν, reddere cum Vulg. è genere sacerdotali, præfertimque cum Syr. & Arab. è genere summorum Sacerdotum; ego abique omni hæsitacione conceperim *Rabban.*

Jochananem ben Zaccai, esse *Johannem*, de quo hic mentio : quippe quòd non foret tunc temporis in tota gente quispiam celebrior , foretque ille de stirpe sacerdotali.

Juchaf. fol. 60. 2. *Rabban Jochanan ben Zaccai* , Sacerdos. *Vixit 120. annos* , &c. *Gratiam habuit apud Casarem : à quo obtinuit Israhel , & sapientes ejus , & medicos qui curarent R. Zadoc.* — מִשְׁכַּת בְּטֵלָה זֶה הַחֲכָמָה , *Ex quo ille obiit, defecit splendor sapientie.*

Circa ipsissimum illud tempus de quo nunc agimus , hoc de eo refertur.

Toma fol. 39. 2. *Quadraginta annis ante excidium urbis, cum porte Templi sponte sua se aperirent, dixit Rabban Jochanan ben Zaccai : O templum templum, quare te ipsum turbas : novi ego finem tuum quod destrueris, nam sic vaticinatus est de te Zacharias ; Aperri portas tuas, o Lebanon, ut exedat ignis cedros tuas.*

Vidit flammam urbis & templi : atque impetrato à Tito Casare ut statueretur Synedrium in Jabneh , praesedit ipse illic annis duobus , aut quinis , nam de certo numero controversatur.

Hoc unum tantum obijci potest contra *Jochananem ben Zaccai*, nempe quòd si hic conventus fuerit Sacerdotum , fermento Sadducæorum fermentatorum, quod concipi potest ex cap. 5. 17. *Joannes ben Zacchai* inter eos numerari non potest, nam vixit ille obiitque vel Phariseus , vel saltem non Sadducæus. Si verò totum Synedrium sit hic intelligendum , in quo partes suas quantum possunt roborant Sacerdotes , tum ego alium *Johannem* præter hunc *Zacchai* non quæriverim.

Verf. 11. Οὐτός ἐστιν ὁ λίθος ὁ ὀψυδισθηδὺς , &c.

Verba desumpta ex Psal. 118. 22. אֶבֶן כִּמְסֵי הַבְּנוֹיָהוּ
ὁ ὑποδοχίμας , &c. Et hæccine de Messia dici ? Parum credit hoc Judæus, Messiam suum pomposum à suis reprobandum & rejiciendum. Atque eo magis Petrus hæc inculcat , ut de persona veriùs judicarent. *Hic est lapis.* Dixerat antea Salvator : *Numquam legistis in Scripturis, Lapidem quem reprobaverunt adificantes, &c.* Matth. 21. Imò legerunt , & legerunt iterum , & recitarunt sæpenumerò in magno Hallel ; at non per-

suaseris iis, hæc de Messia dici, quin potius de *Jacobo* ut *Mindus Tillin*, vel de *Davide*, ut *Pesachin* fol. 119. 1. vel de congregatione Israël, ut *Aben Ezr.* &c. At nequaquam de Messia : nam fomniarunt Messiam talem secundum animum ipsorum futurum, ut incredibile iis fuerit Judæum aliquem, illum rejecturum.

Verf. 13. Ἀγράμματοί εἰσι καὶ ἰδιῶται.

Illiterati, & plebei etiam. Nam supponitur in *Joan.* cap. 1. hal. 3. etiam Summum Pontificem esse posse ἀγράμματον, *illiteratum*, cum tamen minimè foret plebeius vel vir vulgaris, ἰδιώτης. Dicunt ei, Domine Pontifex, lege tu ipse ore tuo : forè oblitus es, vel forè non didicisti. Atque vice versa

Sanhedr. fol. 90. 1. Vocantur quidam הריוטות, ἰδιῶται, qui non erant adeò illiterati. Tres Reges non habent portionem in mundo futuro, viz. *Jeroboamus, Achab & Manasseb.* וארבעה הריוטות Et quatuor ἰδιῶται, *Bileamus, Doeg, Architophel & Gehazi.*

Alti hi Apostoli & illiterati, & ἰδιῶται nullius gradus aut dignitatis, sed homines vulgares & de plebe, ut 1. Sam. 18. 23. אִישׁ רשׁ ונָקְלָה. *Vir pauper & vilis*, Targ. נָכַר כֶּסֶן וְהָדוּט. *Vir pauper & ἰδιώτης.* Et cap. 24. 15. *Post canem mortuum, post pulicem unum.* Targ. בְּתֵר חֵלֶשׁ חֵר בְּתֵר הָרִיוֹט הַר. *Post debilem unum, post ἰδιῶτῶν unum.*

Verf. 17. Ἀπειλῇ ἀπειλοῦσά μεθα αὐτοῖς, &c.

I. Indefinens atque implacabilis Synedrii adversatio atque obstinatio contra doctrinam & miracula Apostolorum in nomine Jesu [cujus hoc primum specimen] peculiarem erga Jesum malevolentiam redolent supra omnes mortales. Confer tantum causam Jesu cum causa Baptista. Omnes estimarunt *Johannem pro Propheta*, Matth. 21. 26. nec erat evangelizationi ejus ita contradicendum. Et quare tam unanimiter contradicendum evangelizationi Jesu, quæ tot & tantis miraculis emicuit supra istam Johannis?

II. Concipimus nos ad *Johan.* 11. 48. Patres Synedrii vel
E iij

cognitionem, vel saltem suspicionem habuisse, Jesum fuisse verum Messiam, atque inde odium ortum in ejus personam & doctrinam.

Disputatur & dubitatur de testimonio isto apud Josephum de Jesu, an ipsius Josephi sit, an insertum & intrusum per aliquem Christianum: in quo quidem, si clausulam postremam excipias, vix quicquam deprehendas quod ab ipsis Judæorum primoribus non fuerit vel agnitum, vel saltem suspectum, si voluissent eloqui.

Antiq. lib. 18. cap. 4. Γίνεται καὶ τῶν ῥητόρων ἰσοῦς σοφός ἀνὴρ εἶναι ἀνδρα αὐτὸν λέγειν ῥητὴν καὶ τὸ ἀνδρα αὐτὸν λέγειν ῥητὴν. Suspicor Josephum in verbis istis, Εἶναι ἀνδρα αὐτὸν λέγειν ῥητὴν, vocem ἀνδρα non statuere in antithesi ad Deum, sed in antithesi ad Prophetam. Ut sensus sit, *Si modò liceat cum nudi, συμφὸν ἀνδρα [מנה] vocare, non Prophetam. Nam miraculosa operatus est, &c.*

— Ο Χριστὸς ὅτι καὶ λέγ.] Matth. 21. 38. *Agricola videntes filium, dixerunt inter se, Hic est heres, &c.* Jam si reliqua Parabolæ congruant cum actionibus ductorum gentis, in persecutione Prophetarum & ipsius Christi, quod nemo non videt, tum congruentiam etiam suam habeat ista clausula, *Dixerunt intra se, Hic est heres:* ut innuat, Primores istos Judæorum, qui Jesum condemnarunt & crucifixerunt, novisse eum fuisse Messiam.

— Εὐδὲν αὐτοῖς [discipulis] ἔπειτα ἔχον ἡμέραν πολλὴν ζωῆς. Confer Matth. 28. 12. 13. 14. & num dubitaveris persuasum & convictum fuisse Sacerdotibus & patribus Synedrii, eum revera resurrexisse à mortuis, cum scientes & ex industria fabulam excogitent, quæ resurrectionem ejus eludat.

Hucusque nihil Josephus [si modò ille] quod in confesso, saltem in suspitione ductorum gentis non esse, si vellent eloqui. Hæc autem quæ sequuntur apud eum, Τῶν θυνῶν ἀρετῆς τοῦ ταύτου καὶ ἄλλα μύρια θαυμάσια ὅτι αὐτὸ εἰς κόπων, adeò ingenua & nobilis fuit de Jesu confessio, ut talem à Josepho vix expectarim, & non omnino à suis. At sunt hæc ipsius Josephi, necne.

III. Illud quod nos concipimus, videtur & astrui ex istis, Joh. 11. 48. *Dixerunt Pharisei & Pontifices, Quid agimus? Hic*

homo multa signa facit; & si dimittamus eum sic, venient Romani, & tollent & locum nostrum & gentem.

Quis non videt, oculos hæc loquentium intentos fuisse in illud *Uan.* 9. 26. 27. ubi sermo de Messia, & de ejus excisione, utque ille cessationem sacrificii & oblationis introducturus, utque *Populus Principi venturi* [i. e. Romanus] urbem & sanctuarium destructurus. Unde arguere bene licet, eos & ex congruentia temporum, & miraculis & doctrinâ Jesu plusquam suspicatos esse, illum esse Messiam istum de quo illic sermo, & plurimum hæsitasse quid de eo agendum. *Hic homo multa signa facit*, & demonstrat se esse Messiam, & quid nos agemus? De medio tollere Messiam, horrendum: at vice versa si eum toleremus, ille cessare faciet sacrificium & oblationem, finem imponet ministræ in Templo, & sic corruet religio nostra; & tum quid reliquum, nisi ut veniat Populus principis venturi, Romanus, & tollat locum nostrum & gentem?

Objeçt. Verùm occurrunt hæc & hujusmodi. *Et nunc, fratres, scio quia per ignorantiam fecistis sicut & Principes vestri*, Act. 3. 17. *Habitanes enim Jerusalem, & principes ejus illum ignorantes, & voces Prophetarum, &c.* cap. 13. 27.

Resp. Ignorarunt quidem & personam & officium *Messia*, inscii prorsus deitatis ejus, & in officio ejus nihil nisi terrena & temporalia somniantes; & tamen nihil obstat quin suspicari potuerint Jesum esse Messiam: quem cum conspicerent parùm quadrare cum ipsorum spe & conceptibus de Messia, & doctrinam ejus tendere ad eversionem Judaismi, carere malunt Messia, quàm tali frui; & percat ipse & Evangelium ejus, potiùs quàm ipsorum Judaismus.

Verf. 27. Συμήθουν γὰρ ἐπ' ἀληθείας.

Et sequuntur in quibusdam codicibus, *Εν τῇ πόλει ταύτῃ*. Sic legunt Beza, Vulg. Syr. & MS. Alexand. *Εν τῇ πόλει σου ταύτῃ*. Quæ eò promptius admitti possunt, quòd Judæi longissimè ab ista civitate insurrectionem istam in Dominum & Christum suum amoveant. Nam incredibile iis, in urbe Hierosolymitana, aut à Judæis aliquid rebellionis fieri contra

Messiam. Sed hæc dicta sunt de Gog & Magog insurgentibus contra Israël. *Avodah Zorah*, fol. 3. 2. Aut de aliqua regione [ethnica] rebellante in Messiam. *Midr. Tidl.* fol. 4. 2.

Verf. 36. Ἰωσήφ ὁ ὀνόματι Βαρνάβας, &c.

Cum duo forent celebres Josephi, distinctionis ergo, ut videtur, unus vocatur *Joseph Barsabas*, alter *Joseph Barnabas*. Nomen *Barnaba* imponunt Apostoli; quaras an ita nomen *Barsaba*: quia est *Judas* etiam *Barsabas*, cap. 15. 22.

Unde deducatur Barnabas, in dubio est, idque magis, quia in dubio etiam est quid in hoc loco sit *ἐξhortησις*. Redditur ut plurimum *Filius consolationis*. Syro כְּרֵא רַבִּינָא; unde quidam deductum longo tractu *Naba נבא* volunt. Non contendimus. At cum *ἐξhortησις* sit æquè *adhortatio* ac *consolatio*: & clarè eam distinguat Apostolus à *παραμυθία*, 1. Cor. 14. 3. probabilius videtur ad *נבא* prophetare, nomen referre: sub qua voce *exhortationem* in primis comprehendi, nemo non novit. Et secundum hanc *ἐξhortησις* significationem, astitantem illum habes, cap. 11. 23. Παραμυθίῃ πάντας, &c. *Horabatur omnes, ut proposito cordis permanerent Domino.*

Κύπερ πὸς γένει.

Sic nascuntur duo Apostoli Gentium in regionibus gentilitis. In Cilicia Paulus, & Barnabas in Cypro, ubi & agrum suum ille vendit: nam quæri potest an vendere potuerit in terra Israëlita; cum & quæri possit an licuerit Levita agrum illic possidere, qui non foret de agris urbium Leviticarum, & non licuit certè agros istos vendere eo modo quo alios. Imò non licuit Israëlita agrum possessionis suæ vendere in terra Israëlitica, nisi coacto per suam paupertatem, sicut dicitur: Si depauperatus fuerit frater tuus, & vendiderit de possessione sua, &c. *Maimon. Schemittah V. jobel*, cap. 11. Venduntur hic agri & possessiones, non tam ob paupertatem propriam, quàm ob paupertatem aliorum.

CAPUT V.

Vers. 2. Εροσφίστατο δὲ πρὸς τὸ πνεῦμα.

AN oblitus es, ô Anania, quæ dicantur de *Spiritu Messia*, רוחו של מלך משיח, *De Spiritu Regis Messia*; Spiritu scil. sapientiæ & intelligentiæ, &c. Esa. 11. 2. והריחו בידאת ב. *Et odorari eum faciet in timore Domini.* Unde sic tu in

Sanhedr. fol. 93. 2. Rabba dicit רמור וראין, *Quòd odoratur & judicat, sicut scribitur; Non per conspectum oculorum judicabit, &c.* — Bar Cozbi regnavit annis duobus & dimidio: & dixit Rabbini, *Ego sum Messias. Revertunt illi, De Messia scribitur quòd odoratur & judicat, videntur an tu etiam ita, &c.*

Gloss. *Odoratur de homine an reus ille necne, &c.*

Qua opinione deceptus Ananias, aggredi deceptionem Spiritus sit ausus, non facilè est deprehendere aut conjectare. Discere potuit à Gehazi quàm perspicax sit spiritus Prophetæ in detegendis dolis & fallaciis: & nonne parem spiritum agnoscit ille in Apostolis? Quicquid erat quòd cum ad amentiam excravat, aut ad audaciam obduravit, sit ille tremendum in omnia sæcula monumentum indignationis divinx ob contemptum & vilificationem Spiritus sancti. Quem si in corde suo non blasphemiam aspersit, heu quantillum à tali crimine absuit. Tantum possunt avaritia & hypocrisis.

Qualis fuerit hic *Ananias* quoad gradum & ordinem, inscrutabile. Suspiciosum, quòd non fuerit de mera plebe, sed gradus alicujus dignioris, ex eo quod mentio ejus incidat cum mentione *Barnabæ*; & plures sunt quæ aliquantulum suadent. Quid enim obstat quominus supponatur fuisse eum de numero eorum in quos effusus est Spiritus sanctus: & qualis fuit Judas inter Duodecim, talem fuisse eum inter Centum & viginti: dotatum donis Spiritus sancti, at Diabolum?

Nam phrasiologia ψεύσασθαι σε τὸ πνεῦμα τοῦ ἀληθοῦς, videtur aliquid aliud velle quàm ψεύσασθαι τὰς ἀληθείας τοῦ πνεύματος. Idem fortè quod הלויף, *falsificare* Spiritum sanctum, & mendacem eum reddere.

Verf. 3. *Εἴτε ὃ Πέτρος* , &c.

Sive auctoritatem sumpserit Petrus, scelestum hunc morte feriendi, à verbis istis Domini, *Quorum peccata relinueritis, retinentur*, Joh. 21. sive ab immediata aliqua revelatione, sive utrumque, nobile indicium exhibet poenitentiae suae, & restituta post lapsum stationis, cum ille qui mendacio, imò & perjurio Dominum suum abnegaverat, ob mendacium tam severe punit alterum.

Verf. 6. *Συνέστραξαν αὐτοὺς*.

Non habentes *הכריכין* vestimenta sepulchralia in promptu; mortuum contrahunt & succingunt eo quo possunt modo, atque è loco isto elatum, terræ mandant.

Verf. 7. *Ὡς ἔσαν ἀρῶν ἀγένημα*.

Tantum temporis spatium funerationi hominis insumptum innuere aliquid videtur de distantia cœmiterii; quam in civitatibus Leviticis sic habes descriptam.

Maimon. Shemittah Vejobel, cap. 13. *Suburbana pradia civitatum Leviticarum desiniuntur in lege, nempe ut sint 3000 cubitis à muro ab unoquoque latere exterius: sicut dicitur, A muro civitatis exterius milleni cubiti. At alibi dicit: Mensurabitis ab extra civitatem, ab angulo Orientali bis mille cubitos. Milleni primi sunt suburbana civitatis. Et bis mille isti quos mensurant post suburbana, sunt in agros & vineas. Et assignant unicuique civitati Cœmeterium extra hos limites, nam non sepeliunt mortuos intra limites civitatis.*

Cœmeterium ultra milliare & dimidium ab urbe Levitica. An ita de urbibus non Leviticis? Absque dubio est distitisse sepulchreta aliquanto spatio ab omnibus urbibus, sed quæri potest an eodem, quod non est præsentis disquisitionis.

Μὴ εἰδὴ τὸ γὰρ τόπος.

Hinc forsan colligere licet quare adhibeatur vox , *συνέτι-
λαν*. Si enim ad defuncti domum aut hospitium se contulerant
illi qui cum extulerunt è conclavi ubi cecidit mortuus , peti-
turi inde involucra sepulchralia , de re quæ evenerat ignorare
non potuit ejus uxor : at *συνέτιλαν αὐτόν*, collegerunt & colli-
garunt eum sicut erat in vestimentis ejus , & sic elatum tu-
mularunt.

Verf. 13. *Τῶν δὲ λοιπῶν ἑδνίς ἐπέλμα κολλῶδες αὐτῶν.*

Quinam autem hi *λοιποί* ? Illi certè qui erant de numero ἑδνί
120. exceptis Duodecim ; de quo numero fuisse Ananiam ip-
sum suspicamur , atque ejus fato territos reliquos ejusdem clas-
sis , reverentiâ Apostolorum , non ausos se cum iis conjungere
ut æquales.

Verf. 15. *Ἦν ἑρχόμενος Πέτρος καὶ ἡ σκιά ἐπὶ σκιάσει τινὲς αὐτῶν.*

Et quare umbra Petri potius quàm reliquorum Apostolo-
rum , cùm & illi æqualem cum eo sortirentur auctoritatem
& potestatem miraculorum ? verf. 12. I. Supponendum , non
elatos fuisse in lectis suis ægrotos in plateas , nisi jam viso Pe-
tro , aut certè noto quòd ille transitureus. II. Quæri possit an
hi qui ægros suos extulerunt , quemquam ex Duodecim nove-
rint præter Petrum. Illum loquentem audierant , astitantem
viderant , cùm reliqui silerent. Et hoc quod agunt hi creden-
tes , non tum arguunt præminentiam Petri præ reliquis Apo-
stolis , sed quòd ille hisce hominibus fuerit magis notus.

Verf. 20. *Τὰ ῥήματα τῆ ζωῆς ταύτης.*

Non opus est ut difficultatem cuiquam hæc verba pariant , si
observet illa in verf. 17. *ἡ ὅσα αἵρεσις ἦν Σαδδουκαίων*. Nam τὰ
ῥήματα τῆ ζωῆς ταύτης, sunt verba quæ astruant hanc vitam [re-
surrectionem scil.] quam Sadducæi negant. De resurrectione
enim Jesu erat controversia.

Vers. 34. Γαμαλιήλ νομοδιδάσκαλος.

Rabban Gamaliel primus, distinctivè & vulgariter vocatus רבן גמליאל הזקן. *Rabban Gamaliel senex*. Erat ille Præfex Synedrîi post patrem suum Rabban Simeonem filium Hillelis, Præceptor Pauli, & receptor Traditionum tricesimus quintus. Atque ob hoc nominari non immeritò posset νομοδιδάσκαλος, ideo quòd custos & traductor Cabalæ acceptæ è Sinai esset, nisi quòd & Rabbinî inferioris ordinis eodem titulo gauderent. Obiit annis 18. ante excidium Urbis, atque Cathedram ejus capeßivit R. Simeon filius ejus, qui periit cum Urbe.

Dum pro Apostolis aliquantisper apologizat, crederes favere cum Christianismo. Verùm obiit ille Pharisæus: atque illo, si quidem non præcipiente, at saltem applaudente & approbante produit oratio ista quæ vocata est ברכת מיני, *Oratio contra hereticos*, authore *Samuele parvo*. Et quosnam per *Hereticos* intelligant, non difficile est intelligere. Consilium ergo quod hic proponit, videtur idem fuisse quod practicum est inter Sadducæos & Pharisæos, sectâ unâ interitum alterius optante & expectante.

Vers. 36. Περὶ δὲ τούτων ἤρ' ἡμερῶν ἀνέστη Θουδᾶς.

De *Theuda* quodam impostore *Joseph Antiq.* lib. 20. cap. 2. cujus character quidem optimè cum hoc nostro convenit, sed tempora non conveniunt. *Theudam* enim suum introducit *Josephus*, Φάδου δ' Ἰουδαίας ἐπιβοσκούντος, cùm annum quintum aut sextum aut circiter ageret *Claudius* in imperio. Suum autem introducit *Gamaliel* ante tempora *Juda Galilæi*.

Qui advocatos pro *Josepho* agunt, *Theudam* alium ab ejus *Theuda* imaginantur, & imaginantur solùm, nam nullum nominant. Ego duos nominaverim, quorum neutrum tamen suspicor vel cum *Theuda Gamalielâ* convenire, vel aliquid lucis circa chronographiam *Josephi* contribuere.

I. Est mentio de *Theuda* quodam Medico in

Bab. Sanhedr. fol. 93. 1. Disputatur ibi super hac non indigna quæstione, ubinam fuerit *Daniel*, quando erectum & adoratum fuit simulachrum *Nabuchadnezzarû* in valle *Dura*, ut de eo nullum fieret examen, nec quicquam occurreret ei periculi.

Et cùm respondeatur inter alia, missum eum fuisse in Ægyptum petiitum inde porcos: objiciunt איני התניא. *Itane verò? Nam est hac traditio.* תודוס דרופא אטר, *Theudas Medicus dicit, Vacca aut sus non veniunt ex Alexandria Ægypti, &c.*

II. Est & mentio de Theuda quodam Judæo degente Roma, in Hieros. *Yom. Tobh. fol. 61. 3. & Moed katon, fol. 81. 4. & Bab Beracoib, fol. 19. 1. Traditio R. Jose dicit,* תודוס איש רומי הנחין, *Theudas homo Romæ docuit homines [Judæos] Romæ, שיהו אוכלין גריות טקולסין בלילי פסחיים, ut comederent hædos assatos totos noctibus Paschatum, Gloss. Assatos cum talis, cruribus, &c. Miserunt ad eum sapientes minitantes ei excommunicationem, ideo quodd doceret Israëllem לאכול קדושים לחוצ, comedere sacra ab extra: id est Paschata Romæ, quæ non comedenda nisi Hierosolymis. Nam ut Gloss. Quicumque videret hædos ita assatos, conciperet eos esse sacros ut hædos Paschales. Pronum mihi est suspicari Proccœnium Corinthiorum tale quid extitisse, 1. Cor. 11. 21.*

Putasne jam Gamalielelem de hoc aut illo Theuda sermonem habere? Non convenit quidem vel hic vel ille cum charactere Theudæ istius de quo illic mentio. Ille Josephi convenit multo magis: & concede tantum Josephum hic errare in computatione temporum, & tollitur omnis difficultas. Et non video quidem ego, qua ratione eam reverentiam & modestiam debeamus Josepho, ut tanto sudore famæ ejus consulamus. Inveniendus est alter Theudas, vel mutanda est punctatio commatum, vel nescio quid aliud absurdi emplastri applicandum, potius quàm postulandus Josephus falsi: cui tamen & in historia & in chronologia titubare & vagari non insuetum. Autumarim igitur ego Theudam Josephi esse Theudam Gamalielis; sed Josephum circa tempora ejus errasse, & historiam veram decolorasse chronologiâ falsâ.

Verf. 37. Ἰούδας Γαλιλαῖος.

Josepho Ἰούδας Γαλιλαῖος. *Antiq. lib. 18. cap. 1. ubi tamen in titulo & inscriptione capitis est, Πιττὶς Ἰούδα τῆς Γαλιλαίας. Quæ nobis alibi excitant hanc quæstionem. An aliqua pars Transjordanicæ, non dicta etiam foret Galilæa. Quam cramben hic non recoquimus.*

CAPUT VI.

Verf. 1. Γολγοθᾶς ἥ ἐκκλησιᾶν παρὰ τοῦ Ἑβραίου.

DE *Hebrais* agamus primùm.

I. Vox *עברי* *Hebraus* significationem admisit sub Templo secundo, aliam ab ea quam ante & sub Templo primo: quippe quod in vet. Test. respiciat gentis originem & linguam, sub novo, gentis transmigrationem & linguam. *Abramus* primùm vocatur *עברי*, Gen. 14. 13. *Hebraus* Symmacho, Vulg. aliis. At Græcis interp. Περσῆς, *Transitor*, de qua re vid. Nobil. in loc. At non est cur moveat ista versio, cum planum sit interpretes vocem *עברי*, reddidisse secundum usum ejus communem sub Templo secundo, & non secundum usum ejus primævum & originalem. Eadem ratione eòdem inclinant Rabbini in

Berefsh. Rabba, fol. 47. 1. R. Nehemiah dicit, *Abramus dictus est עברי Hebraus, quia fuit de posteris Heberi. At Rabbini dicunt, Ita dictus est, ideo quod esset à transfluvium*. Et addunt insuper [quod meretur examen] *ושחא כשיח כלשון עברי*, Et quod loqueretur linguâ transfluvianâ. Dixerim ego potius, quod non immeritò dici potuerit *עברי Hebraus*, ideo quod linguam Hebræam proprio sensu dictam retineret etiam in Mesopotamia & Chaldaea. Nam si linguam transfluvianam vel Chaldaicam, ut vernaculam sibi & familiæ suæ, tulerit secum in Chanaanitida, vix excogitaveris quonam modo lingua Hebræa propriè sic dicta, traducta fuerit ut vernacula posteris suis. Aliam rationem quare dictus ille sit *Hebraus* loco isto Genes. posuimus alibi, cui & adhuc adharemus.

II. Post captivitatem Babylonicam facta est talis diversificatio, ut *לשון עברי*, lingua *Hebræa* fuerit lingua *transfluviana* vel *Chaldaica*.

Testantur hoc satis vocabula *Bethesda*, *Golgotha*, *Akeldama*, &c. quæ dicuntur *בֵּתֶשְׁדָּא*, & tamen Chaldaïca esse nemo non novit. Vetus & pura lingua Hebræa tunc temporis vocabatur *לשון אשורי* lingua *Assyriaca*; & Syriaca vel Chaldaï-

ca לשון עברי *lingua Hebraea*, ipsis interpretibus, *transfluvialis*.

Aruch in עבר דעבר הנדר. עברית, *Eberæ*, i. e. *linguâ transfluvianorum*.

Gloss. in Megill. fol. 8. 2. אשורית לשון הקודש. *Affyriacæ*, i. e. *linguâ sanctâ*.

III. Obiter non notare non possumus, quod distinguatur à magistris inter עברי *linguam Hebraeam*, & סורסי *Syriacam*, utraque interim distincta ab אשורי *Affyriacâ*, vel *linguâ sanctâ*.

Hieros. Sotah, fol. 21. 3. סורסי לאיליין *Lingua Syriaca apta est ad plañctum*. עברי לדיבור *Hebraea ad eloquium*. ויש אומרים אף. *Et sunt qui dicunt, Affyriacæ quoque ad Scripturam*.

Distinctio hæc inter *Hebraeam* vel *transfluvianam*, & *Syriacam*, quæ quidem erant eadem, eadem absque dubio est, quæ inter סורסי *Syriacam* & ארמי *Arameam*.

Bava kama, fol. 83. 1. & *Sotah*, fol. 49. 2. Rabbi dicit סורסי אלא או לשון *Lingua Syriaca in terra Israëlita quare*; לכה *Cum potius adhibenda aut lingua sancta, aut קדש או לשון ויונית*. *R. Ioseph dicit לכה ארמי לשון ארמי*. *In Babylonia lingua Aramea quare*? פרוסו *cum potius adhibenda vel lingua sancta, vel lingua Persica*. *Gloss. Nam Græca erat elegantior quàm Syriacæ, & Persica quàm Arameæ*.

Vides primò ut distinguatur inter linguam *Syriacam* & *Arameam*; & qua ratione docet *Gloss.* in locum his verbis.

Ecce dum notat linguam *Syriacam* in terra *Israëlitica*, atque *Arameam* in *Babylonia*, ideo est, ut dicit *R. Tam*, quia est aliqua inter eas variatio: sicut fit in aliqua lingua vulgari, quam purius eloquuntur in regione una quàm in alia: nam & *Onkelos* verba ista סהיד דנורא הדין *cum Labanus dicat אר שחרותא*. *Tam verò necesse est dicere quod Labanus loquutus est לשון סורסי* *linguâ Syriacâ, quæ ita dicta est à Syria*. *Syria autem erat Aram Naharaim & Aram Zobah, quas David subegit. Et quoniam ea est vicinior terra Israëlita, lingua ejus Arameæ non est adeò pura*.

Gloss. in Sotah, fol. 49. 2. *lingua Syriacæ cognata lingue Arameæ. Et dico ego quod hæc est lingua Talmudis Hierosolymitani*.

Vides secundò, ut lingua *Syriacæ* fuerit vernacula terræ *Israëliticæ*, atque *Arameæ*, quæ ferè eadem, *Babyloniæ*, potius

quàm Græca vel Persica, quæ elegantiores, imò quàm lingua sancta quæ nobilior omnibus. Idque ratione de lingua sancta maximè perceptibili, nempe quod illa utrobique perierat à communi usu, & vulgò esset ignota: & de duabus reliquis, hac ratione, quam adducit Gloss. & quam habes in

Hieros. Sotah, fol. 21. 3. Et *Beresch. Rabba*, fol. 83. 4. אל יהוה לשון סורסי קל בענין. *Ne vilescas lingua Syriaca in oculis tuis.* [*Beresch. Rabba*. errore typographico סורסי Syriaca, habet פרסי Persica] Nam ecce honorem tribuit ei Deus in Lege, & Prophetis & Hagiographis. In Lege, nam dicitur ויגד שהרואה, Gen. 31. 47. In Prophetis, nam dicitur כרנה חסרון לחן, Hierem. 10. 11. Atque in Hagiographis, nam dicitur לומר הכשרים לומר הכשרים, Dan. 2. 4.

Erat ergo lingua Syriaca vel Aramæa, sub Templo secundo, ea quæ Hebræa audiit, id est Transfluviana, unde & Hebræi, tunc temporis dicti, ob vulgarem usum istius linguæ. Verùm an omnes quibus lingua ista erat vernacula, dicti fuerint Hebræi, aliquantum potest dubitari: & qua ratione observabimus. postea, cum pauca dixerimus de Hellenistis.

1. Hebræos fuisse genere Judæos negaverit; ast an Hellenistæ etiam fuerint Judæi, in dubium vocatur.

Beza in loc. Ελληνιστῆς, Lucas hoc loco vocat genere quidem profanos, sed in Judæorum gentem per Circumcisionem adscitos, & Profelytos propterea vocatos. Falluntur enim qui Judæos inter alias gentes dispersos putant Ελληνιστῆς dici.

Opinioni huic suæ favere opinatur, illud quod dicitur cap. 11. 19. 20. Nemini loquentes Verbum Dei nisi solū Judæis. Erant autem quidam ex iu (Cyprii & Cyrenæi, qui ingressi Antiochiam loquebantur ad Hellenistas. Unde infert ille. Cum hoc loco opponi videantur Ελληνιστῆς Judæis. — apparet Ελληνιστῶν appellatione non tantum provinciales vel profelytos Judæos, id est huc & illuc dispersos, sed ipsos etiam intelligi ex Gentibus, qui alibi vocantur à Luca Σατοῦροι, &c.

Permittatur confundere Σατοῦροι cum Profelytis, quamvis inter eos fuerit aliqua differentia, eaque conspicua: at non video qua lege aut authoritate confundat Hellenistas & Profelytos: & si fallantur qui Judæos inter alias gentes dispersos putant Ελληνιστῆς dici, fateor me libenter errare cum ita falsis. Nec tamen.

tamen omnes Judæos inter Medos, Parthos, Persas, Arabas, & gentes istas Orientales. Nec ut opinor, vocaverit ille *Proselytos* ex istis gentibus, *Hellenistas*, cum ipsissima vocis etymologia Gracissimum sonet.

I. Habes cap. 2. 10. *Judæos & Proselytos*: atque habes hoc in capite, *Hebræos & Hellenistas*. Verissimè dixeris vocem *Proselyti* distinguere planè à *Judæis*: at non æquè dixeris vocem *Hellenista* distinguere etiam à *Judæis*, cum distinguat, ut vides, tantum ab *Hebræis*.

II. Vocat hic noster *Nicolaum Περσίδατον Ἀποχθα*, vers. 5. Num cum etiam vocaveris *Ελληνιστῶ Ἀποχθα*? *Ελληνα* potius dixeris, cum ipsum ejus nomen origine Græcum illum fuisse videtur indicare.

III. Quod ad distinctionem illam attinet c. 11. 19. 20. [nam distinctionem ego potius dixerim quàm antithesin] non concludit Hellenistas non fuisse Judæos, sed discrimen solum statuit inter Judæos dignioris & purioris ordinis, & Judæos non adedè digni & puri.

IV. Sunt qui arbitrantur, idque verè, Hellenistas fuisse Judæos inter gentes sparfos: ast speciatim ita dictos ideo, quod uterentur Bibliis Græcis in Synagogis; quod an verè supponatur, ego quæro. De re tamen ista hic non disputabimus: hoc autem tantum liceat observare.

Quod Judæis vilesceret lingua Græca, potius quàm placeret, atque odio magis esset quàm pretio.

In locis nuper citatis *Bara kama* fol. 82. 2. *Sotah* fol. 49. 1. hæc occurrunt.

In priori hæc. Cum obsidione cingeret Aristobulus Asimonæus Hyrcanum fratrem, obveneretque aliquid infausti per consilium cujusdam senis, qui peritus erat literaturæ Græcæ: *istò tempore dixerunt, Maledictus sis homo, qui alit porcos; & Maledictus sis homo qui docet filium suum sapientiam Græcam.*

In posteriori hæc. *בסורכוס אל טיטוס. In bello Titi decreverunt את בנו יונתן, שלא ילמד ארם, Ne doceat quisquam filium suum Græcè.*

Gloss. in hunc locum historias confundit, & vult *Bellum Titi*, idem velle cum bello Aristobuli & Hyrcani. At Gloss. in locum priorem rectè distinguit, & concedit tale decretum

fuisse in diebus Asmonæorum, at neglectui processu temporis habitum, renovatum fuisse in bello Titi. Esto hoc vel illud, satis eloquitur, quonam affectu exceperint illi literaturam & linguam Græcam: nam & hæc utrobique sequuntur.

Dicit Samuel nomine Rabban Simeonis ben Gamaliel: Mille pueri fuerunt אבנא בביתא, in schola patris mei, quorum quingenti didicerunt legem, & quingenti sapientiam Græcam, & non est superstes quispiam ex istis [posterioribus] præter meipsum hîc, & filium patruelis mei in Hasia.

Reddidi אבנא בביתא, in schola, vel familia patris mei, propter ea quæ utrobique etiam sequuntur. Permisit familia Rabban Gamalielis sapientiam Græcam, quoniam illi cognati erant sanguinis regio. Oriundi scilicet ex stemmate Davidis: isti familiæ eam permisit ediscendam, quia talem familiam ob honorem & nobilitatem suam decuit omnimoda eruditione non carere: at non ita liberè eam aliis permisit; & cum sermo est de sapientia Græca, vix exclusis linguam Græcam, præsertim cum in terminis decreti foret, *Ne doceat quisquam filium suum יונתא Græcè*. Super hæc quæ dicta sunt, non possum non hæc observare.

I. Qualem obicem sibi posuerunt contra lætionem Novi Testamenti, cum Græcam linguam sic abdicarent; cui Deus jam plus honoris tribuerat, quàm eorum Aramææ, quam tamen ab eo honoratam volunt in Lege, Prophetis & Hagiographis.

II. Quod vix admittere voluerint etiam illi qui non nisi Græcè callerent lætionem Legis & Prophetarum in Synagogis in lingua Græca, cum ea nec adeò grata suis esset, & Seniorum scita & canones vel requirerent interpretem in lætione Bibliorum in Synagogis, vel saltem permitterent.

III. Quàm probabile sit, istos Judæos qui inter gentes habitantes, non nihi Græcè scirent, ex ipsissima ista re aliquantum viluisse apud reliquam gentem, quæ linguæ Hebrææ communem usum retinuit, atque in aliqua inferiori æstimatione fuisse habitos.

IV. Si ergo tali affectu erga Sapientiam Græcam, quali, quæso, erga linguam Græcam? Detur bono, nam & quamplurimi è grandioribus Rabbis erant Græcè docti. At quid

de Judæis istis judicandum, qui non callerent nisi linguam Græcam? Num non illi in inferiori, imò infima Judæorum classe recensiti, qui merè peregrini erant atque alieni à propria Judæorum lingua, Hebræa?

Tales illi, quorum mentio.

Hieros. Sorab, fol. 21. 2. R. *Levi ben Chaiastah* adiit *Cæsaream*, atque audiuit eos שמע אלונים קרין recitantes phylacteria sua Hellenisticè, & voluit eos probibere. Quod cum audiret R. *Iosef*, iratus est, & dixit; Ego sic dico, Si quis non noverit recitare אשרית in lingua sancta, num non recitabit omnino? Imò fungatur officio suo in quacunque lingua calluerit.

Cæsarea Philippi est scena historiarum, cujus urbis Rabbini frequentissimè celeberrimæque memoriarum sunt in utroque Talmude. Cum autem ea foret una de civitatibus Decapolarum, quæ omnes erant ditionis Ethnicæ aut Græcæ, videtur in ea fuisse Judæos aliquos, qui non nisi Græcè scirent, & non Hebræice. Aliter phylacteria sua absque dubio lingua Hebræa recitassent potius, quamvis non possent lingua sancta.

V. Erant plurimi Judæi in variis regionibus, & verisimile est, quibus utraque lingua fuerit vernacula, Hebræa & Græca. Hebræa inter suos, Græca inter Græcos. Hebræa in familiis & Synagogis Judæorum, Græca inter concives Ethnicos. Talis erat Paulus Tarsensis, de civitate Græca, & tamen *Hebraeus ille ex Hebræis*, Phil. 3. 5. Et tales fuisse videntur Cypriorum & Cirenæi illi, quorum mentio cap. 11. 20: Qui in Cypro Phœnicæ, atque ipsa etiam Antiochia, verbum Dei annuntiabant Judæis Hebræizantibus [utcunque fortè Græcè, etiam loquentibus;] & tandem in Antiochia, Hellenistis, i. e. Judæis Græcè solim scientibus, & quibus lingua Hebræa penitus aliena. Nam sic Hellenistas à Judæis distinxerim potius isto loco, quàm eos ut non Judæos, Judæis opposuerim. Et liceat mihi bona cum venia de Hellenistis & Hebræis sic judicare.

I. Ut sint Hellenistæ, Judæi inter Gentes habitantes, & non callentes omnino linguam Hebræam.

Cum Apostolus in divisione ista, Ἰουδαῖοι καὶ Ἑλλῆνες, quam adhibet semel iterumque, per Ἑλλῆνες intelligat omnes gentes præter Judaicam, loquitur maximè ad captum vulgi, cui

ob nupera, & circumjacentia imperia Græcorum, maximè nota & familiaris erat ista locutio pro Ethnicis. Et forsan non adeò tutum erat *Romanos* in ista antithesi tunc temporis aduxisse.

An licet *Hellenistas* eadem latitudine sumere ex altera parte, ut applicetur phrasis non ad Judæos solùm, qui Græce tantùm callerent, sed ad Judæos omnes qui non Hebraicè? Negabit hoc forsan stricta significatio vocabuli: at non multum absurdi sequetur re concessa, si Parthos, Medos, Elamitas, reliquosque in regionibus istis Orientalibus excipias, qui non Græcè aut Macedonicè captivitatis aut transmigrationis erant, sed Babylonicè vel Persicè. Nam ipsissima vox *Hellenista* præsertim ut opponitur *Hebrais*, videtur tale quid redolere: nempe ut *Hebraei* sint illi, qui erant de captivitate & dispersione trans fluvium; & *Hellenista* illi, qui post reditum ex ista captivitate, aliam transmigrationem aut dispersionem sunt passi per Græcos in regiones Græcorum, vel Occidentales, & linguas regionum istarum solàm calluerunt, deperdità iis linguà olim vernaculà suà Hebræâ vel Chaldaicâ.

II. Quod ad Hebræos attinet, omnes in genere ita dici potuisse, quibus lingua Hebræa esset vernacula, vix quispiam, ut puto, inficiabitur. Nec quamvis alia ratione se *Hebraum* vocat Paulus Tarsensis, excogitare possum, quàm quòd lingua Hebræa vernacula ei fuerit in familia patris, ita ut lingua Græca ei vernacula in civitate nativitatis. Ast ut de speciali tituli proprietate inquiramus, proponatur hæc quæstio. Ad quosnam peculiariter scripta est epistola Pauli ad *Hebræos*?

Dixerim ego ad Palæstinos. Nam Hebræorum nomen jure maximo ad eos pertinere hæc duo, aut fallor, clarum faciunt. I. Quòd æquitis illi nuncuparentur Hebræi, quibus sola lingua Hebræa erat vernacula, quales erant Palæstinæ, quàm illi quibus indifferenter Hebræa & Græca. II. Mesopotamianis quidem sola Hebræa erat vernacula, & meritò ista ratione sunt illi in genere inter Hebræos censendi; at vocabantur illi vulgo *נְבִלִי* *Captivitas*, ideo quòd habitarent in loco captivitatis etiam adhuc, & non ad propriam terram redierant. At Palæstinæ qui eò remearant, propriè dici potuerunt *Hebraei*, ideo quòd à transfluvium transierant, & secum portarant linguam transfluvianam.

Et quod ad rem præsentem attinet, circa obmurmurationem scilicet Hellenistarum contra Hebræos de inæquali distributione communis eleemosynæ: quæri potest, an quivis fundos & patrimonialia sua vendiderint adhuc, præter Palæstinæos: nam prætermisisse hoc quod per distantiam locorum vix adhuc liceret, illud de Barnaba, quoddam fundum suum vendiderit in Cypro, videtur tale quid innuere, & quoddam extraordinarium illud esset, & non adhuc factum alibi. Sed de Hellenistis potissimum est investigatio nostra, non de Hebræis; & quid de utrisque diximus, candido lectoris judicio candidè summittimus.

Verf. 3. *Ἄνδρες ὧν ὑμεῖς μαρτυροῦμεν ἐπ' αὐτῷ, &c.*

I. Tralatum erat officium Diaconatus [cui curâ pauperum demandata] in Ecclesiam Evangelicam ex Judaica. Erant enim in unaquaque Synagoga *בְּנֵי פְּרָנִים*, tres Diaconi, quibus incubuit ista cura: de quibus diximus ad Matth. 4. 23. alibique.

II. De numero septenario curiosè non inquirimus. Efflagitavit multitudo pauperum & amplitudo Ecclesiæ, ut augeretur jam numerus Diaconorum supra illum in singulari Synagoga: Atquare septem eligendi, dicat cui est audacia: ego ex numero & charactere virorum, meminerim tantum *שבעה טובי העיר* *Septem bonos viros civitatis*, de quibus frequens memoria apud Magistros; & conjectarim electos fuisse hos septem ex numero centum istorum & viginti cap. 1. 15. & per eos solos fuisse electos, & non per totum numerum Ecclesiæ.

Verf. 5. *Καὶ Νικόλαον πρεσβύτερον Ἀντιόχεια.*

I. Ex hoc quoddam vocetur solus ille Profelytus, liquet reliquos fuisse Judæos, utcunque Græcis nominibus insignitos. Nec Hellenistas tamen inde ego eos dixerim, quin Hebræos potius, qui Græcè quidem scirent [atque inde cura iis de Hellenistis commissâ] & quibus lingua vernacula esset Hebræa. Nam vix conceperim Stephanum causam suam coram Synedrio & tota turba Græcè egisse, quamvis forsan Græcè satis sciret.

II. Sectam *Nicolaitarum* impurissimam, ab hoc *Nicola* nomen & fœdam suam doctrinam traxisse, tam constans est vetustatis opinio, *irrenæ* lib. 1. cap. 27. *Epiphan.* lib. 1. hæres. 5. &c. ut de hac re diffidere, videatur toti antiquitati contraire: at si liceret liberè de ea dissentire, suspicarer ego [in honorem hujus nostri] nomen deductum à נִיכּוֹלַא *Necola*, *Comedamus*; sic animantibus se mutuo istis belluis ad comedendam idolothyta. Prout illi *Esa.* 22. 33. נִיכּוֹל בָּסָר וְנִשְׁתִּי חֶבֶר. *Edamius carnicem*, &c.

Verf. 6. Ἐπὶ θύραν αὐτοῖς τὰς χεῖρας.

Legimus de hoc aut illo Rabbino constituyente פּרָנָסִין *Diaconos* in hac aut illa Synagoga *Hieros. Prob.* fol. 21. 1. sed de impositione manuum in hac actione, silentium; nec mirum cum in promotione Presbyterorum adhiberentur vulgò verba tantum, & non hic ritus; quod observamus ad cap. 13. Apostoli: hoc in loco alibique veterem morem retinent ἐπιθῆσθαι χεῖρας. Alibi multoties, ut donarent Spiritum sanctum cum institutione ad ministerium, hic ut instituant ad Diaconatum, absque donatione Spiritus sancti: nam ejus donis dotati sunt hi septem, antè, verf. 3.

Verf. 9. Ἐκ δὲ σιων αὐτοῖς τὰς χεῖρας ἀβελήτων.

Id est *servorum manumissorum*. Scriptoris Judaïcis פְּשׁוּחֵי שִׁרְיָן quod

I. Intelligendum est, de servis ex gente Judaïca: nam hoc iis pro canone.

Maimon. Avadim, cap. 9. אָסוּר לְאַדָּם לְשַׁחֵר עֶבֶר כְּנַעֲנִי. Non licet cuquam manumittere servum *Canaanæum*, vel *Ethnicum*. Et si quis manumittat, transgreditur legem istam לְעִירֵי כְּתוּבַת הָעֶבֶד. In perpetuum eos pro servis possidebitis, *Levit.* 25. 46. Quod si quis manumittat, manumissus est. Disputatur de hac re in

Sotah fol. 3. 1. Et *R. Ismaël* dicit, *Est רְשׁוּת*, hoc est licentia tantum concessa retinendi, si vis, servum *Canaanæum* in perpetuum. At *R. Akibah* dicit, *Est חִיבָה*, præceptum consiringens,

ut teneatur quilibet cui est servus Canaanæus, cum detinere semper in servitute sua, & nunquam dimittere. Si daretur illud quod vult R. Ismaël, pro libitu nempe potuisse herum, servum suum ethnicum manumittere, vix tamen opineris fuisse Synagogam talium, ita manumissorum.

I I. Illi ergo מְשֻׁחָרְרִים, vel servi manumissi, de quibus frequentissime Talmudici, erant Judæi quidam, qui vel venditi fuerant in servitutem à Synedrio propter furtum, vel qui se vendiderant in servitutem ob paupertatem, & jam libertatem suam fuerant readepti.

Exod. 21. 2. כִּי תִכְנֶה עֶבֶד עִבְרִי. *Quando coëmeris servum Hebraum. R. Sol. in loc. Quando coëmeris eum à manu Synedrii, qui vendiderunt eum propter furtum suum: Aut qui vendidit seipsum ex necessitate.*

In horum servitute erant hæ differentia.

Kiddushin, fol. 14. 2. Traditio. Qui vendit seipsum, venditur in sex annos, vel plures quàm sex. Qui venditur à Synedrio, venditur tantum in sex. Qui vendit seipsum, non perforatur per aërem subula, ut Exod. 21. 6. Qui venditur à Synedrio, perforatur. Qui vendit seipsum, non parant ei viaticum. Vendito à Synedrio, parant. Vendenti se, non potest herus dare ancillam Canaanæam. Vendito à Synedrio potest.

III. Ut hi in libertatem redempti fuerint, vel dato pretio, vel per Jubilæum, vel per annum septimum, aut aliquibus aliis de causis ab heris manumissi, idque datâ schedulâ scriptâ manumissionis, fusè agit Maimon. in tract. *Avadim.* & Talmudici loco citato alibique.

Parum dubito Ἀεσθησι hoc in loco esse tales, & *historiographum nostrum πορ hoc vocabulum reddere vocabulum מְשֻׁחָרְרִים, quo nihil notius in gente, & nihil frequentius in scriptis Judæorum. Et tum vides qualis fax hi fuerint, & quàm pediculosa, ut ita dicam, turba qui insurrexerint in beatissimum Protomartyrem; olim fures aut mendici, dein servi, & jam quid nisi nebulones?

Kuplwaiou.

Quænam fuerit Cyrene, unde Cyrenæi dicti, satis indicat hic

noster cap. 2. per vicinitatem Libyæ. Quam an interpretes intelligant, quando reddunt *Αἷτ* per *Cyrenen*, ipsos consule. Ut Vulg. & MS. Alexand. in 2. Reg. 16. 9. Vulg. & Targ. Amos 2. 5.

An *Cyrenai*, de quibus hic Lucas alibique, ab urbe *Cyrene*, an à regione *Cyreniaca* denominationem suam sumpserint, non tanti est ut disputemus. Urbem describit Strabo lib. 17. regionem Plin. lib. 5. cap. 5. At de Judæis ibi habitantibus silet uterque. Sat superque tamen eloquitur

Dion. Cas. in vita Trajani. Εὐ τούτω οἱ καὶ Κυρήνῃσι Ἰουδαῖος, &c. Interim *Judæi* qui circum *Cyrenen* habitabant, *Andrea* quodam duce, *Romanos* pariter atque *Græcos* concidunt; vescunturque eorum carnibus, eduntque viscera, tum oblinuntur eorum sanguine, & pelilibus induuntur. Multis à vertice ferris discidere medios, multos objecere bestiis, multos etiam certare inter se coegerunt, ita ut interierint hominum ad ducenta viginti millia.

Immensus & immanis *Judæorum* numerus ad talem stragem perpetrandum [similemque perpetrarunt *Judæi* in *Egypto* & *Cypro*] & mirari licet unde tam infanda eorum multitudo in istis regionibus congesta.

Sed illud non est præsentis disquisitionis. Disquirendum potius quænam lingua *Judæorum Cyrenensium* vernacula, Dixerim ego *Græca*, nam erat ista lingua *Cyrenes*, cum ipsa urbs condita fuerit à *Græcis*, & tota regio fuerit sub imperio *Ptolomæorum* asserente utrumque *Strabone*. loco anrè citato. Inter *Hellenistas* ergo eos ego numeraverim, quibus lingua *Hebræa* erat aliena & peregrina; nisi quod versans hæc *Synagoga* inter *Hierosolymitanos*, linguam istam forsan edidicerat.

Αλεξανδρίων.

De *Synagoga Alexandrinorum* in *Hierosolymis* mentio in *Hieros. Megillah*, fol. 73. 4. atque inde in *Juchasin* fol. 26. 4. *Historia* de *R. Eliezer ben Zadok* quod accepit כנסת של מלכסן. *Synagoga Alexandrinorum*, quæ erat *Hierosolymis* דעשה דריו, & convertis eam in usus suos. Ad verbum, Fecit in ea omnia negotia sua. *Juchas.* כל הפעו.

Disputatur in *Hieros.* loco citato, an licet alienare *Synagoga*

gam ab usu sacro, in communem: & distinguitur inter בית הכנסת של יחיד, *Synagoga hominis unius*, & בית הכנסת של רבב, *Synagoga publicam*. Et cum prioris permittatur aliqua alienatio, posterioris autem non, objicitur hæc historia contra posteriorem, & hæc adduntur עשו אותה משל עצמן אלכסנדריון *Alexandrini struxerunt istam Synagoga de proprio*. Quæ & attestantur historiographo huic sacro nostro, loquenti de *Synagoga Alexandrinorum* in Hierosolymis, & arguunt; de variis Synagogis hic agi, ut una fuerit Libertinorum, alia Cyrenensium, &c. quod magis credibile, si fidem mereatur illud quod ibidem refertur, *fuisse nempe 480. Synagogas in Hierosolyma.*

Καὶ τῷ Ἀπὸ Κιλικίας.

Ex hac Synagoga, ut videtur, erat Paulus, at de schola Gamalielis: nam juvenes Judæici ex regionibus longinquis ad Hierosolymam educationis ergo missi, in hanc aut illam Synagoga distributi, magistrum sibi elegerunt hunc aut illum pro suo placito.

In Academia Græca educatus fuerat Paulus ab ipsa pueritia, Tarsensi scil. nam Tarsum ritè & Academiam, & Græcam vocaveris fide *Strabonis*, qui sic de ea

Geograph. lib. 14. Ταρὸς κτίσμα ὅτι τῷ μὲν Τειππολίμῳ πλανήδωντων Ἀργαίων καὶ ζήτησιν ἰστέ. Tarsus condita est ab Argivis cum Triptolemo vagantibus in investigatione Ius. Et paulò post,

Τοσαύτη ἡ τοῖς ἐνθάδε σπουδὴ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, &c. Tantum autem Tarsensibus erat studium Philosophiæ reliquaque totius Encyclopediæ, us superaverint Athenas, Alexandriam, & si quis alius loci nominari potest, ubi Scholæ & Diatribæ Philosophorum & humanarum artium haberentur.

Hinc minius mirum si Paulus literaturâ Græcâ floureret, Poëtasque istius gentis in sermonibus suis allegaret, à teneris etiam unguliculis in tali Academia, ut videtur, educatus.

Verf. 15. Ὡς δὲ πρὸς τοὺς Αἰγύπτου.

Attestatur innocentiae viri sancti ipse Deus miraculis. Atque cum non injurium erga Moysen fuisse ostendit, cum faciem

instar faciei Moſis coruſcantem ei præbet, vultumque Angelicum inſtar Gabrielis; nam verba Gabrielis tantum enuntia-
verat, ſi dixerit, *Jeſus deſtruet hunc locum, &c.*

CAPUT VII.

Verſ. 2. *Τὸ Ἀβραὰμ ὄντι ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ.*

Bereſh Rabba, fol. 32. 3. *Abrahamus eſt ſimilis amico regis, qui vidit regem incedentem in porticibus tenebricoſis, & illumina-
vit ei per fenestram: Quod cum videret Rex, dixit ei, Quoniam illuminaſti mihi per fenestram, veni & illumina mihi coram meipſo. Sic dixit Sanctus benediſtus Abrahamo, Quoniam tu illuminaſti mihi ומחברותיה שלי, מכספוטמא, Ex Meſopotamia mea, & conſortibus ejus, Veni & illumina mihi in terra Iſraëlis.*

An tanti eſt ut ſcrutinio immoremur, quare vocat Meſopotamiam meam, ut & quid ſibi velit חברותיה, Conſortes vel Socia ejus? Hoc tamen non poſſumus non obſervare, occurrere hoc adjunctum ſemel iterumque.

Ibid. fol. 48. 1. O ſemen Abrahami amici mei, ab extremis terra prehendi te ומחברותיה, מכספוטמא, A Meſopotamia ſcil. & Sociis ſuis.

Et fol. 66. 1. *Quiſnam inter vos timet Dominum? Hic eſt Abrahamus: Qui ambulat in tenebris. Eſai ומחברותיה, מכספוטמא, Qui v'nis ex Meſopotamia & Conſortibus ſuis, & non novit quò, ſicut homo habitans in tenebris. Scribitur quidem באספטיא, ac ſi eſſet ab Hiſpania, ſed corrogo authoritate Aruch, atque ipſe ſenſus quidem corrigit.*

Gloſſa hic nihil, niſi hoc puerile, *Inveni interpretationem Meſopotamia, quod ſcil. ſit nomen urbis in Aram Naharaim.*

Distinguitur quidem à Geographis, inter Meſopotamiam & Babyloniam, vel Chaldeam, ut Prol. tab. Aſia quarta, Η Βαβυλωνία διεκείληται, ὡς ἡ ἀρχαία Μεσοποταμία, &c. ut alios omittamus. At dici poteſt etiam Babylonia eſſe in Meſopotamia, partim quòd eſſet inter duos fluvios Euphratem & Tigridem, præfertim verò, ſecundum idioma Scripturarum, quòd eſſet *trans fluvium*. Quod notatum à Vulg. interprete obſer-

vare licet in Josu. 24. 3. ubi pro quod est in Hebr. *Et tuli Abrahamum patrem vestrum מעבר הנהר*, à trans fluvium; habet ille, *Tuli ergo patrem vestrum Abrahamum de Mesopotamia finibus.*

Josph. Antig. lib. 1. cap. 8. de Abrahamo atque ejus migratione loquens. διὰ τὴν Χαλδαίων τὴν καὶ τῶν ἄλλων Μεσποταμιτῶν συσπασάντων πρὸς αὐτὸν μετακτεῖν δοκιμάσας. *Quapropter (Chaldæis aliisque Mesopotamianis in eum tumultuantibus migrare ei visum,* &c. Nota Chaldæos vocatos cum aliis Mesopotamianos.

Nec immeritò cum dicat *Erasthenes* apud *Strab.* lib. 2. τὴν Μεσποταμίαν οὕτω τῇ Βαβυλωνίᾳ μαγὰρ κύκλῳ περιέχεται ὑπὸ τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Τίγριδος. *Mesopotamiam cum Babylonia contineri magno circulo ab Euphrate & Tigri.*

Et forsàn sic distinguit *Rabbinus* citatus, ut Mesopotamia, quam à Deo vocatam fingit *מֵעַם Meam*, sit Charranitica, ubi cultus Dei in familia Nachoris, & quæ fuit natale solum & nutrix undecim Patriarcharum. Et *חֲבֵרֹתֶיהָ Socia*, vel *(consortes ejus* sint Babylonia & Chaldæa. Qua enim alia significatione vox *חֲבֵרֹתֶיהָ* hic sit sumenda, non bene novi.

Quòd *Stephanus* Deum apparuisse Abramo dicat dum esset in Chaldæa, antequam migraret in Charranem, cum Teracho patri ejus res ascribatur potiùs à Mose cap. 11. loquitur cum vulgari. & communi opinione suorum; qui non solùm concedunt Abramum verum Deum agnovisse & coluisse dum Terachus idola coleret, sed Terachum esse tam acrem idololatram, ut Abramum traderet Nimrodo in clibanum igneum projiciendum. Historiam habes in *Beresh. Rabba*, fol. 42. 2. ridiculam satis.

Verf. 3. Εξήλθο ἐκ τοῦ γένους σου καὶ ἐκ τοῦ συγγενείας σου.

Hæc ego non confuderim cum istis *Gen.* 12. 1. nam hæc dicta esse in Chaldæa *Stephanus* & res ipsa loquuntur, ista in Charris. Hic nulla mentio discessionis à domo patris, sicut illic facta. Nec discessit ille à domo patris, cum migraret ab Ur Chaldæorum, nam patrem cum tota familia secum tulit; sed discessit cum migraret à Charris, relinquens post se patrem sepultum, & Nachorem fratrem cum familia.

Verf. 4. Μετὰ τὸ ὄνομασθαι τὸ πατὴρ αὐτοῦ, &c.

Hinc difficultas & controversia, quam habet verbis Rab. Sol. in Genes. xj. *Et mortuus est Terachum in Charrane: annis scil. plus quam sexaginta post exitum Abrahami ex Charrane, & appulsus ejus in terram Canaanitida. Nam scribitur; Abrahamus erat septuaginta quinque annorum cum exires de Charrane, & Terachus erat annorum septuaginta cum nasceretur Abrahamus Ecce Terachus erat annorum centum quadraginta quinque cum discederet Abrahamus ex Charrane, & supererant de ejus annis adhuc quamplurimi. Supetere quidem secundum hos calculos sexaginta.*

In toto isto capite non fit mentio mortis cujusquam ibi nominati, ante & præter Terachum. Ubi obiter notanda audacia Græcorum interpretum, qui de unoquoque addiderunt, καὶ ἀπὸ τῆς γῆς, contra propositum Moysi, & contra animum Apostoli, Hebr. 7. 2. Jam ergo quare omissio hoc in omnibus, qui in isto catalogo antecesserunt, adderetur solum de Teracho quod *mortuus est in Charrane*, nisi ut ostenderetur non discessisse inde Abrahamum nisi post ejus mortem? Subolet hoc aliquantulum R. Solomoni etiam adversa tuenti; sic enim ille: *Quare memorat Scriptura mortem Terachi ante exitum Abrahami? Nempe ne res publicaretur, & dicerent homines, Abrahamus non præstitit honorem patri suo, cum deferret eum jam senem, atque ab eo discederet. Loquitur ergo de eo Scriptura ac si jam mortuo, quia impii etiam adhuc in vivis vocantur mortui.*

At falleris, ô Rabbinè; nam Terachus jam non est impius & idololatra, sed conversus, ideoque à Mose fit dux migrationis de Chaldaea, ut conversio ejus innotesceret; quamvis verbum migrationis primum factum fuerit ad Abrahamum. Et si nefas Abrahamo deferre patrem adhuc idololatram, multò magis deferere eum jam veri Dei cultorem factum.

II. Dicitur quidem quod *Terachus vixit annos septuaginta, & genuit Abrahamum, Nachorem & Haranem.* Verum prout ratio cogit, ut non credas hos genitos esse eodem anno, sic nulla necessitas cogit, ut eos genitos credas eodem ordine. Locum hic habet criticissimum illud Rabbiorum **אין ספק ופאורר** במקרה *Non est primum & posterius in Scriptura.* Id est, Ordo historiarum non necessariò determinat de tempore historiarum. Atque ipsi Gemaristæ in

Sarbedr. fol. 69. 2. Quamvis supponant Abrahamum esse potuisse seniore Nachore announo, Nachoremque Harane announo, concludunt tamen tandem דלמא אנכרהם וזוט דנחור. *Forè Abrahamus erat minimus natu inter fratres.* Quod & stabilunt ex ordine numerationis filiorum *Noschi*, ubi *Sem* in catalogo incedit primus, qui tamen foret junior *zapheto*.

Creditur vulgò inter Judæos *Saram* Abrahami uxorem fuisse filiam *Haranis* fratris Abrahami, idque non sine ratione. וסכר וז שרה, *Isab*, inquit, *est eadem qua Sarah.* Et eloquitur *Josephus* ut in re antiquitus recepta: Αδώνης μὲν καταλείπων ἑὸν Λώτον καὶ Σάραν καὶ Μελχὴν θυγατέρας ἐς Χαλδαίους ἐπίθων. *Antiq.* lib. 1. cap. 7.

Jam ergo si *Sarah* decem tantum annis *Abrahamo* junior, fuerit filia *Haranis* [quod & aliquantum astrui videtur *Genes.* 20. 12.] nequaquam *Abrahamum* primogenitum inter filios *Terachi* existimaveris, sed potius *Haranem*, nisi cum magistris nugari velis, & dicere quòd *Haran* genuit *Milcham* annos natus tantum sex aut octo. At sanius tandem concludunt, si eos satis capio, דרך חכמתן קא חשיב, *secundum sapientiam eorum computant eos.*

Abrahamum natum concipe anno *Terachi* non septuagesimo, sed centesimo tricesimo; & hæc verba à *Stephano* recitata, dicta ei fuisse in *Ur* (*Chaldaeorum*; ista autem *Gen.* 12. 1. dicta in *Charran*). Et sic connecte historiam. *Terachus* mortuus est in *Charrane*. Tum dixit Deus *Abrahamo*, &c.

Verf. 14. Εν ἑβδόμενῳ τε πάντε ψυχᾷς.

Hebræa ubique habent *Septuaginta* tantum. Sic & *Joseph. Antiq.* lib. 2. cap. 4. Εἰς πλὴν Αἰγυπτῶν συν τοῖς υἱοῖς καὶ πατρί τοῖς αὐτοῦ ἀπηλθόντες [*Jacobus* scil.] ὥστεν ὃ οἱ πάντες ἑβδόμενοντα.

Et cap. 5. Οὐ μὲν ἑβδόμενοντα ἦν πάντων εἰς Αἰγυπτῶν ἀφικόμενοι, &c.

Item *Ezechiel Tragæd.* apud *Euseb.* de Præpar. Evang. lib. 9. cap. 28.

Αφ' ὧ Ιακώβ γλῶσσιν Χαναναίαν.

Καθ' ἃ εἰς Αἰγυπτῶν ἔχον ἰπτάνας δόξα ψυχᾷς συν' αὐτῷ,

Sic & ipsa versio Græca *Demi.* 10. 22. Εν ἑβδόμενῳ τε ψυχᾷς

κατέβησαν οἱ πατέρες σου εἰς Αἴγυπτον. Quod mirum cùm alibi habeant Εἰς Αἴγυπτον πέντε. Ut *Gen.* 46. 27. *Exod.* 1. 5.

Lucam, istam versionem hic sequi nemo non videt, quæ quinque nepotes addit *Josephus* *Gen.* 46. 20. *Machir* & *Gilead* propter verba ista *Gen.* 50. 22. *Filii Machir, filii Manasse nati sunt in genibus Joseph.* Et *Suselah* & *Tahan* & *Eden* propter ista, *Et vidit Joseph filios Ephraim ad tertiam generationem.* Ubi obiter non possum non partim mirari, cur Græci Interpretes quinque additios suos selegerint potius ex filiis *Josephi* quàm cuiusquam alius, & partim advertere eos novem filios *Josephi* numerare [*Τοι ὃ Ιωσήφ οἱ ἑσόμενος αὐτῶς ἐν γῇ Αἰγύπτῳ ἡμεῖς ἐνείκα, vers. 27.*] nominare autem tantùm *septem*. *Josephus* Historiographus de lxx. personis loquens, quæ descenderunt in Ægyptum: *Numerabo eas*, inquit, *ut satisfaciam iis qui nos non ex Mesopotamia orios, sed Ægyptios esse volunt.* Mirum ergo interpretes, quinque addere velle, qui quidem nati erant in Ægypto. At videtur quòd cùm vellent verum numerum confundere, istos elegerint propter verba ista cap. 50. quæ retulimus.

De filiis hisce *Ephraimi* aliisque, quorum historia 1. *Paralip.* 7. 20. &c. plurima nugantur patres traditionum, quod nempe malè computantes annos servitutis Ægyptiacæ, invaderent terram Philistæorum ante tempus præstitutum, ibique caderent per enses Gittæorum. *Targum in Cent.* 2. 7. At reviviscerent cum iis quos à morte resuscitavit *Ezechiel* cap. 37. *Sanhedr.* fol. 92. 2.

Cur numerum confuderint interpretes, & pro *Septuaginta* *Septuaginta* substituerent *quinque*, conjecturam nostram exhibuimus ad *Luc.* 3. ut & quare Evangelista versionem istam numerumque amplexetur, cui adhuc adhæremus.

Mirantes interim de numero vero, retento *Deus.* 10. 22.

Ubi Scholia *Nobilii* *Septuaginta*: *Josephus* lib. 2. *Antiquitatum*, de *Jacobo* scribens, eundem numerum posuit. [verba ejus allegavimus modò.] Et *S. Hieron.* in *Quæst. in Genes.* lxx. *Interpretes sic scripsisse testatur. Alii Codices habent* Εἰς Αἴγυπτον κατέβησαν πέντε. *Lucas*, &c.

Si lxx. Interpretes sic scripserint hoc in loco, cùm alibi habeant *Septuaginta quinque*, nescio quanam alia ratio rei red-

di possit, quàm quodd Moses hîc introducat alloquens populum Israëliticum, qui certum & verum numerum novit satis: alibi autem ubi ab iis vertitur LXXV. est ille scribens historiam pro universo mundo, cui certus numerus non aded notus. At suspicari licet eundem calamus non transtulisse librum Deuteronomii qui transtulit libros Geneseos & Exodi. Sic Gapthe- rim Gen. 10. 14. Interpreti istius libri est Γαπθερίμ, vel ut in MS. Alex. Καπθερίμ, cùm tamen Deut. 2. 23. sit Καπθα- δονες.

Verf. 16. Μετετέθησαν εἰς Συζήμ.

Gloss. in Zevachin, fol. 2. 1. לעלות ושניה אדם לתמידו. דרך קצרה. *Semper doceat homo discipulum suum concisè, vel breviter.* Non alienum ergo erat in gente ista breviloquium, in re præsertim non obscura. Quam normam si Stephanus hoc in loco imitetur, tutius atque inculpatiùs id potest in historia aded nota.

I. Absque omni hæsitazione, & vulgò inter eos receptum est, ossa duodecim Patriarcharum relata esse ex Ægypto in Canaanitidem, æquè ac ossa Jacobi.

Hieros. Sotah. fol. 17. 3. *Scriptum est, Ego descendam tecum in Ægyptum* וְאֵנִי אֶעֱלֶךָ, *Atque ego ascendere te faciam etiam ascendendo*, Gen. 46. 4. וְאֵנִי אֶעֱלֶךָ. *Quidnam docetur per עלה* Etiam ascendendo? *Dicit, Te ascendere faciam, atque omnes reliquas Tribus ascendere faciam. Docens העלה* שכל שבט ושבת העלה, *quod unaquæque Tribus ascendere fecit secum* ראש שבטו עמו, *Obiter notetur, LXX. reddere נעלה* גַּם per εἰς τέλος.

Glossa in Bava kama fol. 92. 1. *Ossa omnium Patriarcharum relata sunt ex Ægypto, & sepulta in Canaanitide, sicut dicitur; Et asportabitis ossa mea vobiscum* Gen. 50. 25. Eadem in Beresh. Rab. fol. 115. 3. *Gloss. in Maccoth* 11. 2. R. Sol. in Exod. 13. 19.

II. Hucusque loquitur Stephanus cum consensu gentis, Ossa scil. Patriarcharum tralata fuisse ex Ægypto in Canaanitidem. At quid de sepultura in Sichem? Absque dubio est eum gentis consensum in hac re etiam habuisse, quamvis Scriptorum Judaïcorum de hac re, quantum comperi, sit altum silentium.

Imò *Iosephus Antiq.* lib. 2. cap. 4. sepulta ea vult in *Hebrone*, idque ante exitum populi ex *Ægypto*.

Talmudici de sepultura *Iosephi* in *Shechemo* loquuntur plurima, atque hoc inter alia: *A Shechemo furati sunt eum, & Shechemo reddiderunt eum.* *Sotah.* fol. 13. 2. At de sepultura reliquorum Patriarcharum in isto loco non verbum unum.

Benjamin etiam in *Itiner.* de *Sichemo* loquens, de sepulchro *Iosephi* mentionem habet, atque de eo solo. Sic & *Cippi Hebraïci* vertente *Cl. Hottingero* *Shechemo itinere termini Sabbatici distat vicus cui nomen בלאת Belata*, ubi sepultus *Ioseph iustus p. m.*

Rationem quare hic sileant *Judæi*, suspiceris esse, ne pudori iis sit, & honoris *Samaritis* jacere ossa Patriarcharum suorum inter *Samaritanos*. De *Iosepho* nulla potuit esse tergiversatio, cum disertis verbis dicat Scriptura eum sepultum in *Sichemo*: at grave est dici posse, reliqua capita gentis & tribuum illic jacere, ubi primum apostasia decem tribuum, & dein post illas pulsas, odiosa gens *Samaritanorum*. Atque ex hac ipsa re arguere licet, *Stephanum* de tali re noluisse loqui, nisi quod ea foret non contradicenda.

Et concedunt tacite ipsi Magistri traditionum, undecim Patriarchas non sepultos fuisse in *Hebrone*, dum quatuor tantum paria illuc admittunt, *Adamum & Evam, Abrahamum & Saram, Isiacum & Rebecam, Jacobum & Leam, Sotah.* fol. 13. 1. Et tum ubinam sepulti? Si observetur ut summa & cura rerum publicarum jam commissa fuerit *Iosue* de stirpe *Iosephi*, & quamnam ille ex ista relatione relationem habuerit ad *Sichemum*, ipsa probabilitas arguit, si nihil aliud esset quod de re testaretur, eum de Patriarchis jam mortuis curam habuisse aequè ac habuerat pater ejus *Iosephus* de iis viventibus.

Unde mirum quod *Samaritani* habitantes *Sichemum*, in literis suis nuper in *Angliam* missis, de sepulchris *Iosephi, Eliezari, Phinchasi, Lxx. seniorum, Eldadi & Medadi*, apud se existentibus mentionem habeant, sileant autem de sepulchris undecim Patriarcharum. At vilescitibus apud eos reliquis tribubus, atque existente *Ephraïmitica* solum in pretio, id est, ut dicere liceat, tribu *Samaritica*, minus mirum si de patribus reliquarum tribuum minus curent, vel saltem minus glorientur.

καὶ ὁ Ἰσραὴλ ἐν τῷ μυστηρίῳ ὃ ὠνόμασε Ἀβραάμ πρὸς ἀρχαίαν
 ὧν ἡν ἔν ἐν Εὐμὸρ τῷ Συγγαί.

Hæc sunt quæ torquent. Non dispar videtur illud in *Gen.* 30. 5. Dicit Josephus : *Adjuravit me pater meus dicendo , Ecce ego morior in sepulchro.* אֲשֶׁר כִּרְתִּי לִי, *quod fodi mihi, vel quod coem mi mihi, ibi sepelito me.* Non disputabimus de versione vocis כִּרְתִּי an sit *Fodi*, ut Græc. & Targ. Jon. &c., an sit *Emi*, ut Onkel. Syr. & Talmudici : esto hoc vel illud , cum de spelunca *Machpelah* planè sit sermo , quomodo vel hoc vel illud, inquires, est verum? De sensu priori ego parum dubito , nam cum Abrahamus speluncam coëmerat , & sepulchra pro se & Sarah foderat, dictat ratio Isaacum idem fecisse pro se & Rebecca, & Jacobum pro se & Leah : nam ambo illi Hebrone habitabant æquè ac Abrahamus. At si sensum posteriorem admitteris , cui tenaciter adherent Magistri , non minor occurrat scrupulus quàm iste præ manibus. Amovet illi egregio commentio ; Jacobum scilicet cum primogenituram ab Esaù coëmeret , peculiari scripto & contractu speluncam hanc ut sibi propriam intra pactum conclusisse , ut totum figmentum videre licet in *Sotah* & *Targ. Jon.* locis allegatis.

At nobis seriò magis in hac re nostra agendum.

I. Sat fuisset Stephano , de sepultura Jacobi & Patriarcharum mentionem habuisse absque mentione coëmptionis sepulchrorum , nisi quòd peculiare aliquid in ista commemoratio-
 ne innuere veller. Nec nudam historiam refricare, aliquid causæ suæ conferre poterat, si non & aliquid in defensionem sui etiam includeret. Dixerat antè de Abrahamo vers. 5. quòd Deus non dedit ei hæreditatem aliquam in terra promissa, ne vestigium quidem pedis , & hic quòd Jacobus & Patriarchæ non haberent ubi sepelirentur nisi in sepulchris pretio coëmptis ; & vosne , ô persecutores moi , ex promissione mera terræ facta patribus , adeò fidentes , ut vobis persuadeatis in æternum mansionem in ea vobis futuram, vosque in ea immobiles esse, qualitercunque vos erga Deum geratis?

II. Ο ὠνόμασε Ἀβραάμ πρὸς ἀρχαίαν. Hucusque nihil difficultatis , cum sermo sit de sepultura Jacobi in spelunca *Machpelah*.

At nodus est in sequentibus, *Παρεῖ δὲ ὁ Εὐμὸρ τῷ Σιζῆνι.*

Non interpolatum esse textum [quod volunt Beza & Heinsius] argui potest ex universalis consensu codicum & versionum : nam nec codicem aliquem ostendunt illi qui interpolationem volunt, aliter legentem, & lectionem agnoscunt versiones omnes, in verbis istis quæ maximè difficultatem pariunt. Syrus quidem ad *Jacobum* solum verba refert, reddit enim numero singulari *אשתני אורחסי*. Et translatus est, & positus, &c. Ast quod sequitur, agnoscit, *In sepulchro quodemerat Abraham argento à filiis Hemor*, ubi latet totus nodus. Sic quoad istam clausulam, versiones alia.

Jam quod obijcitur accipe verbis

Beresith Rabba, fol. 89. 1. Dicit *R. Judan bar Simon*, *Hic locus* [Gen. 33. 19.] *est unus de tribus istis, de quibus nationes mundi non possunt convitari Israëlites dicentes, De rapina sunt ista, & loca illa sunt, Spelunca Macpelah, Domus Sanctuarii, & sepulchrum Josephi. Spelunca Macpelah, sicut scribitur, Et auscultavit Abramam Ephroni, & dependit Ephroni, &c. Gen. 23. 16. Domus Sanctuarii, sicut dicitur, Et dedit David Ornani pro loco, &c. 1. Paral. 21. 25. Et sepulchrum Josephi, sicut dicitur, & coemeterium [Jacobus] portionem, agri, Gen. 33. 19. יעקוב קנה שכם. Jacobus emit Shechem vel portionem istam. Ergo non Abrahamus. At*

I. Recognoscamus locum istum in Gen. 12. 6. *Pertransiit Abram terram usque ad locum Shechem*, עד ארץ כורר, Græc. *Εἰς τὴν οὐρανὸν τὴν ὑψηλὴν*, ad quercum excelsam, עד מישור כורר, ad planitiem Moreh. Vulg. usque ad convallem illustrem, Targ. Hieros. & Samarit. ad vallem visionis, &c. Sed de loco potius inquiramus quàm de etymo.

Deut. 11. 29. 30. *Pones benedictionem super montem Gerizim, & maledictionem super montem Ebal. Nonne illi sunt trans Jordanem post viam quæ est ad Solis occasum in terra Cananei qui habitat in campestribus contra Galgal* מרגלית כורר.

Commententur Talmudici.

Sotah, fol. 32. 1. *Cum transissent Israëlites Jordanem, venerunt ad montem Gerizim & montem Ebal qui Samaritide juxta Shechem quæ secus planities Moreh, sicut dicitur, Nonne illi sunt trans Jordanem, &c. Atque alibi dicitur, Pertransiit Abramam terram usque ad locum Shechem ad planitiem Moreh. Quidam est*

Planities Moreh illie Gen. 12. 6. Sichem. Sic & Planities Moreh hic Deut. 11. 30. est Sichem.

Et fol. 33. 2. *Dicit Eliezer ben Jose, in hac re ego falsitatem posuisti libris Samaritanorum, & dixi iis, Falsificasti vos legem vestram, & nihil inde profecistis. Nam vos dicitis ארוננו מורה שכם Planities Moreh quæ est Sichem: nos enim fitemur, quod planities Moreh est Shechem. Textus Samaritanus in Deut. 11. 30. habet ארון מורה כול שכם, Planities Moreh juxta Shechem. At nihil tale additur Gen. 12. 6.*

Si vox ארוננו aliquid obstaculi non interjiceret, ego promptè conciperem oculum Stephani fuisse intentum in hunc locum æque ac in speluncam *Maapelah* vel etiam magis. Non dicitur quidem quod Abramus coëmit istum locum, multo minus quod coëmit pro sepulchro. At coëmissem tamen eum quamvis non sub ista notione, probabile ex hoc evadit: quod fuerit hic primus locus in quo tentorium suum fixit, & struxit Altare, & putasne hæc eum facere velle in fundo alieno? Dicitur de Jacobo quod ille coëmit agrum ubi tentorium suum fixit, *Gen. 33. 19.* Et quid vetat quin idem opinemur de Abrahamo, nisi quod in terminis non asseratur, ut fit de Jacobo? Non injusta est quaestio, quibusnam conditionibus Abrahamus, Isaacus, Jacobus, greges suos paverint, & familias suas habuerint in terra Canaanitide.

Num loci & agri illi quos occuparunt, erant communis juris & sub nullo proprio possessore? Cum Abramus propè à Sichemo in Planitie Moreh, se & greges suos disposuerit, num intrusit in alienam possessionem, aut erant campestria ista absque ullo domino? Neutrum probabile; quarendum itaque est tertium, nempe quod vel agros coëmerint, vel quod conductitios sub aliquo pretio à possessoribus haberent. Dicitur de Abrahamo quod *plantavit lucum in Beersheba*, *Gen. 21. 33.* Unde autem illi jus in isto fundo? Num ante adventum ejus erat iste locus sub nullo domino? sub nullo principe aut possessore? Si erat sub domino aliquo, quod verisimillimum, tum facile est conjicere, quonam modo Abrahamus possessionem ejus obtineret: pretio nempe aliquo, quamvis nulla de tali re mentio.

At coëmerit Abramus *Planitiem Moreh*, necne, planum satis

est ex verbis Protomartyris sepultos fuisse Patriarchas illic loci, ubi ille primum ab introitu suo in terram mansionem suam habuerat, ubi primam promissionem terræ per visionem acceperat, & Altare suum primum struxerat. Et non possum ego non opinari Stephanum, vel Lucam in hoc breviloquio suo, memoriam talis rei reficere velle; Patriarchas scilicet sepultos fuisse in ipsissimo isto loco, ubi prima mansio Abrahami, & prima promissio terræ: terram tamen eos non possedisse nisi in sepulchris.

Verf. 23. Ως ὃ ἐπαγγελῆται ἀπὸ παλαιὰ καὶ νεωτέρως ἡ γῆ, &c.

Loquitur hic Martyr cum consensu gentis.

Beresith Rabba fol. 115. 3. *Mosis egit quadraginta annos in aula Pharaonis, & quadraginta annos in Midian; & quadraginta annis ministravit Israël. Rabban Jochanan b. Zaccai mercaturam exercuit 40. annis, didicerat legem 40. annis, & ministravit Israël 40. annis. R. Akiba erat כור, illiteratus 40. annis, studuit 40. annis, & ministravit Israël 40. annis. Vid. & Shemoth Rabba fol. 118. 3.*

Verf. 25. Εὐόμζι δὲ σωίναι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶ.

Donatus fuit Moses spiritu Prophetiæ in aula Pharaonis [quod respicit illud, *Magnus fuit verbis & operibus*,] & novit se designari populo redemptorem ex Ægypto, concepitque populum idem etiam de ipso concepisse. Latere enim populum non potuit miraculosa ejus liberatio ab aquis & cæde in infantia sua: providentialis ejus educatio in aula principis, speciatim verò apparentia in eo signa spiritus prophetici. De qua re quamvis sileat ipse *Moses*, non sine autoritate tamen effatur Stephanus, nec sine consensu suorum, qui Mosén miraculosè natum, æquè ac miraculosè in arcula sua servatum concipiunt; conceptum scilicet cum mater annum ætatis suæ ageret 130. natum absque dolore matris, & natum טוב הוא, *Bonum*, id est, אֵשֶׁת לְנִבְיָאוֹת, *Aptum Prophetiis*, *Sotah* fol. 12. 1.

Obiter notemus figmentum illud *Josephi Antiq.* lib. 2. cap. 5. de Pharaone coronam suam capiti Mosi pueruli imponen-

te, ipso autem eam dejiciente in terram, occurrere etiam apud suos in *Shemoth Rabbah* fol. 118. 3. cum hac solum variatione, quod Moses ipse coronam à capite Pharaonis tulerit, ac capiti proprio imposuerit.

Vers. 42. Μὴ σφάγια καὶ θυσιάς προσελήγκαν μοι, &c.

Quid de hac re senserint Scholæ Judaicæ effatur Kimchius in locum Amosi, haustis verbis ex

Bab. Chagigah fol. 6. 2. *Traditio de sacrificio juxta facta in monte Sinai.* R. Eliezer dicit, (anones quidem de eo dati sunt in monte Sinai, ipsum verò non est oblatum. R. Akiba dicit, Oblatum est, & exinde non cessavit. At quid ego probo [ex verbis istis] Numquid victimas & sacrificia obtulisti mihi quadraginta annis in eremo, o domus Israel? Nempe Tribus Levitica quæ non patraueras idololatricam obtulisti, Israel non obtulit. Atque in verbis istis, Et celebrant filii Israelis Pascha in tempore suo, includitur opprobrii aliquid in Israelem: innuitur scilicet eos non celebrasse aliud Pascha in eremo præter illud.

Certissimum est oblata fuisse sacrificia in pactione Fœderis, *Exod.* 24. in sacratione Altaris & Tabernaculi, atque in celebratione istius Paschatis, atque hæc omnia in Sinai, atque ante fatale decretum de non intrando terram. At non sine ratione suspicari licet quoddam quamvis sacrificium juxta post illud temporis fuerit continuatum. Nam sunt pruinæ in altari, *Num.* 16. 46. atque ignis in Altari perpetuò ardens, non inaniter arsit: sed videtur querela Dei esse, de non oblati sacrificiis spontaneis, de cessantibus oblationibus voluntariis. Nec mirum videatur si Propheta, & post eum Protomartyr, illud spatium sub rotundo numero quadraginta annorum computet, cum revera fuerit annorum tantum triginta octo cum dimidio, nam idem facit ipse Deus, *Num.* 14. 36.

Vers. 43. Καὶ ἀνελήκην.

Amos, אִנְשֵׁי: quam vocem si cum R. Sol. tempore futuro reddere liceret, Et porrabitis vobiscum idola vestra in captivitatem ut opera humeris imposita, aliquid nodostatis quæ in hoc

commate occurrit, solveret, [nam meritò quaeritur an Israëlita hoc fecerint in eremo] sed planè contrariatur & versioni Græcæ apud Prophetam, imò & Spiritus sancti hoc in loco, & planè Icopo Protomartyris. Nam loquitur de Deo tradente populum ut serviret militia cœli, subdit illico quòd primum cessarunt à serviendo Domino, & exinde quòd sic addixerunt idololatria.

An verò de idololatria in eremo perpetrata est sermo, an sub temporibus subsequētibz ? Quod non de idololatria in eremo hæc astruunt.

I. Quòd de nulla idololatria in eremo post vitulum aureum sit mentio præter istam cum *Baal Peore*. Et non facilè persuaseris, *Molechum* & *Baal Peorem* fuisse idem, & quod *Molech* & *Remphan* non fuerint duo. Atque improbable omnino est tale facinus ab historiographo sacro fuisse omissum absque omni, vel rei, vel pœnæ ejus mentione : præsertim verò cum tam accuratè tradatur historia ubique de omni idololatria. Et ne plura cumulemus.

II. Si Stephanus idololatriam hanc Israëlitarum referat ad tempora post ista in eremo, & sic Prophetam interpretetur, idem loquitur quod vulgò receptum atque agnitum est à gente sua de pœna peccati cum vituleo aureo, descendente & derivata ad generationes subsequētes.

Sanctus fol. 102. 1. R. Osiasa dicit, Usque ad tempora Jeroboami, Israelita suserunt à vitulo uno. [Gloss. Isto scilicet quem conslarunt in eremo] Ast exinde porro, a duobus & tertio vitulo. [Gloss. Duobus Jeroboami, & tertio eremi.] R. Isaac dicit, Non est vindicta aliqua que invadat mundum, in qua non sit & gemina quarta pars libra vituli primi Sicut dicitur, Cum visitavero visitabo in eos peccatum eorum, Exod. 32. Dicit R. (haninah, Post viginti quatuor generationes. [Gloss. Regnante Zedekiah] exaltus est hic versiculus, sicut dicitur, Clamavist in auribus meū voce magna, Appropinquarunt visitationes urbis, habente unoquoque instrumentum destructorium suum in manu sua, Ezechiel.

תלך אלולו תל מולך, &c.

Amos est ונשאתם את סכות מלככם Lat-interlin. Et poro

taſtis Ziccuth regem veſtrum. Sic R. Sol. & Kimch. *Siccuth eſt nomen idoli.* Hæſito. Ut & quibuſnam verbis hæc reddiderit Chald. Paraphraſtes : nam in codicibus noſtris editis eſt סכות פתכריכון : Cum *Aruch*, Targumiſtam hic citans dicat סכות פתכריכון כילכנס *Siccuth Melehechem Targumiſte eſt Succuth Peſhacreccon.* Nota. *Peſhacreccon*, non *Pashcumarcon* : & ſic primitiſ fuiſſe apud Targumiſtam ſcriptum, ego valdè ſuſpicor, quamvis *Kimchius* agnoſcat alteram ſolum leſtionem. Nam 1°. Non facilè eſt פתכריכון hoc in loco, ne dicam impoſſibile, ſua proprietate veſtire quam geſtat *Ezechiel* 13. 18. & 16. 16. 2°. Cum idem Paraphraſtes, פתכריכהו reddat כילכנס, *Eſa.* 8. 21. & פתכריכהו reddat כילכנס, *Zephan.* 1. 5. probabiliùs evadit כילכנס hoc in loco ab eo reddi פתכריכון : quam vocem eum adhibere pro idolo, aut deo aliquo ethnico, ex hoc argui poteſt, quod pro *Rege*, proprio ſenſu ſumpto, ſemper retineat כילכנס vocabulum ordinarium. Si igitur cum exemplari *Aruch* legendum ſit פתכריכון, tum coincidit verſio Chaldaica cum Græca, & docet כילכנס eſſe *Molech veſtrum* ; ut *Molech* ſit idolum, & *Succuth* non idolum, ſed מלשון מלך. quod & probabiliùs ſit ex conſonantia duarum clauſularum, מלשון מלך & מלשון מלך.

Quiſnam autem & qualis fuerit hic Deus *Molech*, non exſpatiabimur multùm in ſcrutinium, cùm illud ſatis ventilatum ſit à pluribus : hoc tantùm ex verbis Stephani noſtri non obſervare non poſſumus, quod & *Molech* & *Remphan* fuerint figuræ aliquæ, luminaria aliqua cœleſtia effigiantes, cùm dicit, *Tradidit eos ſervire militia cœli*, &c. Et per *Molechum* repræſentatum fuiſſe Solem, obtinet plerumque, partim propter Regium ipſum nomen, partim propter igneam idoli formam, igneamque normam cultus.

Vocatur etiam *Baal* Hierem. 32. 35. *Struxerunt excelsa Baalis — ut offerant filios ſuos Molecho.* Qui an idem fuerit quem introduxit Achab in Iſraëlem, non immeritò quaeritur. Aliquem colorem cruenti ejus cultus ſecum fert quod Baalitz *inciderent ſe*, idque juxta ritum ſuum, cultris & lanceolis, donec perſunderentur ſanguine, 1. Reg. 18. 28.

Deſetibentibus Judæis *Molech* æneus exiſtens habuit faciem vitulinam, manus expanſas inſtar hominis manus aperientis, ut aliquid ab alio accipiat.

Et sic Diod. Sicul. de Saturno Carthaginensium Ἡν ὃ παρ' αὐ-
τοῖς αἰδοῖας Χρόνῳ χαλκοῖς ἐκτετακὼς τὰς χεῖρας ὑπὲρ τὰς
μῦρας ὅτι τὸ γῆς ὥστε τὸ συνπνέοντα τῇ γαῖαν ὑποκυλίσκει καὶ πίπτειν
εἰς τὸ γέσπεμα πόλιν τε πυρρῆς. Erat apud nos effigies Saturni anea ma-
nus supinas extendens, terram versus extensus, ita ut puer iis com-
missus in foveam igni plenam volveretur tuerique. Apud Euseb.
Præpar. Evang. lib. 4. cap. 16.

Ubi & hæc habentur ex Philone de Phœnicum historia.
Χρόνῳ τὸν τε ὃν οἱ Φοινίκας Ἰσραὴλ προσκαγορεύουσιν, &c. Saturnus
igitur, quem Phœnices Ἰσραὴλ vocant, regioni dominans post mor-
tem tandem sacratus est in stellam Saturnum. Ille ex sponsa Anobres
dicta, unigenitum filium suscepit, quem ideoque vocarent zeoud.
Unogenito filio apud Phœnices ita etiam hodie vocato. Cum sceterri-
ma belli clades regionem invaderet, ille filium venustè ornans, atque
vivè parans illum sacrificavit.

Ἰσραὴλ nomine, aut Abrahamus characterc. A quo an horren-
da hæc sacrificia Molechi dirâ imitatione hausierint, non est
hic locus disputandi. Disputandum potius an Ἰσραὴλ τε tale quid
agitarint in eremo: An cum tabernaculo Domini erexerint
tabernaculum Molechi: An neglectis sacrificiis bestiarum, in-
stituerint sacrificiorum filiorum. Quod quàm parum toleraturus fue-
rit Moses, aut si factum esset, silentio præteriturus, nemo
non videt.

Concludamus cum verbis Porphyrii, apud eundem Euse-
bium, notatu dignis. Καταλυθῆναι ὃ τὰς ἀνθρωποθυσίας χροῖον τὰς
ἐν ὅλῳ πάντῃ, φησὶ Παύλος ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μιθρᾶ συναγαγόντων μνη-
σίων, ὅτι Ἀδριανὸς τῷ αὐτοκράτορι. Sublatas autem fuisse has ho-
minum sacrificaciones prope apud omnes sub Adriano Imperatore, re-
fert Pallas qui optimè scripsit de mysteriis Mithræ.

Καὶ τὸ ἄγρον τῷ Θεῷ ὁ μὲν Ρεμφάν.

Amos 𐤇𐤓𐤕 (hijun. Græcis interpret. Ραιφάν.

Non cumulabimus ea quæ hic dicuntur à viris doctissimis.

In hisce duobus cardinibus vertitur tota difficultas. 1°. Ut
conciliari possint Græci Interpretes cum Amoso. 2°. Ut Ste-
phanus aut Lucas cum Græcis Interpretibus.

L. Hebr. 𐤇𐤓𐤕 Chijon, cum Græcis Interpretibus sit Ραιφάν,
ego

ego in vocabulo *Παυσα* non *Giganteum* quid observaverim, sed *Debile* aliquid potius & *infirmum*. Nemo non novit quid sit *רפוא* & *רפיון* *Debilis* scil. & *debilitas*, atque illuc forsan *Παυσα* referenda potius quam ad *רפא* Gigantem. Idemque hic factum ab interpretibus autumarim quod à Judæis in nomine *Beelzebub*, excogitatum scil. esse nomen in opprobrium.

Chijun *כיון* in nuda & nativa significatione sua, *Firmum, rectum, stabile* denotat, ita ut à nonnullis isto in loco vertatur *Basis*. Nomen idolo, quod mendacium, quod vanitas quod nihil est, incongruentissimum. Quod forsan Græci Interpretes non ferentes, in sensum plane contrarium & re ipsa quidem dignissimum transfulerunt *Παυσα* *רפיון* *Debilis*, *Infirmitas*. Si *Παυσα* non sit Copticè Saturnus, ut Kirchorus.

II. Ut autem *Παυσα* transierit in *Ρεμψα* varix sunt conjecturæ, nec inanes. Syrus & Arabs *רפן* & *רמפאן* retinent, quæ auribus Orientalibus sensu quem nos concipimus sonant aptissimè. Et quid si Lucas vel Stephanus ut auribus Græcis idem sonaret, quantum fieri posset per *Ρεμψα* proferrent, ubi includeretur sonus vocis *Ρεμψος*, quæ *vagum* denotat & *vacillantem*.

Esto igitur *Molech* Sol, & Remphan vel *Chijun* Saturnus: de introductione Molechi in Israël legimus, de *Chijun* non, nisi apud Amosum & hic de *Remphan*.

Cùm illud cogito 1. Reg. 12. 30. *Ibat omnis populus ad adorandum vitulum in Dan*, & observo quòd *Dan* vocata fuerit *Panias*, suspicari incipio *Φαν* in *Παυσα* & *Ρεμψα* cognationem aliquam habere cum isto nomine: & nominari *Dan* magis quàm *Bethel*, quia idololatria aut vitulus istius loci erat diuturnior quàm Bethelis.

Μετονομασθῆναι ἐπὶ τὴν αἰνὰν Ραββουλα, &c.

At Hebræos *Amosi* sunt *מהלאה לרמשק*. Græc. *Επὶ τὴν αἰνὰν Δαμσκαυ*.

I. Nihil usitatus in scholis & pulpitis Judæorum, quàm prælectorii aut concionatori, variare & invertere textum Scripturæ, ut ad propositum & sensum suum accommodet & adapter. Sexcenties occurrit apud Talmudicos & Midrasas hæc dictio

אל תקרא. *Hoc aut illud vocabulum ne sic legas, sed sic & sic.* Ubi propriam & genuinam lectionem relinquentes, lectionem aliquam fingunt, quæ quadret cum materia quam tradant. Non quòd germanam & receptam lectionem repudiarent, aut vilifacerent, sed ut ingeniosè textum allegatum modularentur ad suum institutum. Novi hoc vulgò factum in vocabulis in quibus retentæ quidem sunt eadem literæ, sed diversificatio fit per variatas vocales. Ast indicat hoc interim nec alienum iis fuisse, nec pro crimine habitum, sed cum applausu potius exceptum, vocabula contextus Hebraïci alienare à nativa lectione, ut aliquid elicerent quod revera verum, aut saltem facundum & ingeniosum. Et si Stephanus more scholarum, hæc Amos allegans מהלאה לדמשק, magisterialiter ut illi, dixisset, אל תקרא, לדמשק, sed לבבל, facillimè ab auditoribus fuerat absorptum, & ex communi usu gentis, & præcipuè quod verum esset quod dixit. Nam

II. Consulamus alium locum ejusdem Prophetæ.

Amos 4. 3. Et per aperituras exhibitis altera contra alteram והשלכתנה החרבותה, ubi Targ. & Syr. *Transferent eos ultra montes Armenia.* Ger. *Eis tō ὄρος τὸ Ρομμαν* In montem Roman.

R. Sol. in locum. Jonathan targumizat, להלאה כן הרי, חורבניהן הרי חשך, *Ultra montes Hormane, isti sunt montes tenebratum.*

Beresh. Rab. fol. 35. 4. Alexander Macedo אל לבני מלכא קצא, לאחריו הרי חושך. *Ivis ad Regem Caſia post montes tenebratum, &c.*

Adjiciamus & illud ex Hieros. Sanhedr. fol. 29. 3. In tres capitivitates migravit Israel. אחת לפניך מנהר סנבטיח. *Vna erat ad intra fluvium Sambation.* ואחר לדפני של אנטיוכיא. *Altera erat ad Daphnen Antiochiam.* Et altera ubi nubes descendit in eos, & cooperuit eos. Vid. & Bemidbar rabba fol. 268. 1.

Verf. 51. Σαλαρῶν ἀντιόχειας.

Cognatam phraisiologiam & non multum adsimilem historiam habes in

Shemoth rabba fol. 156. 2. Cum populus absente Mose urgeret Aaronem ad conſlandos Deos qui eos ducerent, *Reſpiciit iis*

Hæc, & dixit iis קִצְצוּ אֶתְכֶם, Concisi cervicem, nonne meministis quam miranda pro vobis fecit Deus? Extemplo insitit et ceterum in eum, atque interecit eum.

Verf. 53. Εἰς Ἀγγελῶν ἀγγέλων.

I. Vocabulum Ἀγγέλων ego hoc in loco non reddiderim Hebraicè per מַלְאָכִים quod faciunt Syrus & Arabs, sed per מַלְאָכִים: prout מַלְאָכִים est Ἀγγέλων ἐκκλησιαστικῶς.

Nugantur Judæi, & fingunt Israëlitas istos qui præsentibus assistunt monti Sinai, atque audierunt Legem inde à Deo pronuntiatam, evasuros sicut Angelos; nunquam generaturos filios, nec unquam morituros, sed futuros similes Angelis, nisi intervenisset infelix & fatale illud crimen per vitulum aureum. Verba eorum produximus ex *Anodab zarab*. fol. 5. 1. ad Job. 10. 35.

Si Εἰς Ἀγγελῶν ἀγγέλων passivam hanc constructionem admitteret, & disponerentur homines in idem predicamentum aut statum cum Angelis, crederem beatissimum Martyrem propriam ipsorum opinionem iis refricare, & nervosius ἀνομιᾶς eorum redarguere ex ipsa eorum concessione. Ac si dixisset, Accepistis Legem, quæ vobismet ipsis fatentibus, homines disposuit in statum Angelicum, at non observastis tamen.

II. Si verò non toleraverit phrasilogia hanc interpretationem, ambiguum est quonam sensu sumenda sit vox Ἀγγέλων, & an Εἰς Ἀγγελῶν idem sit cum Διὰ Ἀγγέλων, vel Διὰ Ἀγγέλων.

Concordat illud Gal. 3. 19. Διὰ Ἀγγέλων δι' ἀγγέλων atque utroque per Ἀγγέλων, durius est intelligere Angelos vel Spiritus illos cælestes propriè sumpos; nam quid illis cum dispositione Legis? Aderant quidem illi ad montem Sinai cum Lex daretur, attestantibus variis Scripturæ locis: verum aderant tantum, nam nihil aliud ab iis actum aut præstitum. Ita ut ipsa res cogat & hic & illic per Angelos intelligere verbi divini Nuntios, Prophetas & Ministros. Et retineat particula εἰς vim suam propriam, ut sensus huc assurgat. Accepistis Legem ad dispositionem internuntiorum, id est, ut proponeretur & publicaretur per Ministros, Prophetas aliosque, idque secundum

optionem votumque vestrum *Exod.* 20. 19. *Deut.* 5. 25. & 18. 15. 16. & tamen non observastis. Optastis Prophetas atque habuistis, quem ramen ex Prophetis non estis persecuti?

Verf. 56. Τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου δεξιῶν ἑστῶτα τοῦ Θεοῦ.

Seipsum Christus frequentissimè vocat *Filium hominis*, ac rariùs eum comperis ita nuncupatum ab aliis. Stephanus autem in his verbis allegat illud *Danielis* cap. 8. 13. *Vidi quendam similem Filio hominis, venientem in nubibus caeli, atque accedentem ad Antiquum dierum, & coram eo appropinquare fecerunt illum.*

Vix tale quid expectarim à Judæo, quale dicitur in istum locum à

R. Saadiah. *Similis Filio hominis*: והו כשיח עדקנו, *Hic est Messias Justitia nostra. At nonne scribitur de Messia, Pauper, & equitans super asinum? Veniet enim in humilitate.* — Atque appropinquare eum fecerunt ad Antiquum dierum. *Hoc est quod scribitur: Dixit Dominus Domino meo, sede à dextra mea.*

Extravagantiùs longè Magistri in

Sanhedr. fol. 98. 1. ענוני שמיא וכו ע, *Si digni erunt [Israëlita] tum venies in nubibus caeli. Si non digni, tum pauper & inequitans asino.*

Eloquitur Protomartyr, se jam videre illud *Danielis* in *pesu* adimpletum, cui aliquàlter parallelum est illud *Esaia* cap. 6. 1.

Verf. 58. Καὶ ἐμβαλόντες ἔξω τοῦ πόλεως ἐλιδόβολου.

I. Hieresf. *Sanhedr.* fol. 23. 1. *Bab Sanhedr.* fol. 42. 2. בית הסקילה חוץ לבר. *Locus lapidationis erat extra Synedrium, sicut dicitur; Edus blasphemantem extra castra, Levit. 24. 14.*

Traditio. כהנות היה חוץ לנ. *Locus lapidationis erat extra terna castra.* Gloss. Atrium, erat castra divinæ præsentis: Mons Templi, castra Levitarum. Hierosolyma, castra Israelis. Atque in quovis Synedrio, in quavis civitate, erat locus lapidationis extra civitatem, sicut Hierosolymis.

Jam verò cur dicatur, quòd locus lapidationis erat *extra Synedrium*; & rursus, quòd erat *extra terna castra*, ratio redditur

à Gemaristis, nempe בחנות לנ' כחנות : Si egredietur Synedrium, & sedeat extra trina castra, faciunt locum lapidationis etiam distantem à Synedrio partim ne videatur Synedrium interfecisse hominem, partim ut ob distantiam loci intercedat aliqua mora & spatium temporis antequam lapidandus ad locum perveniat, si forsan obtulerit aliquis testimonium aliquod quod pro eo faciat. Nam in talis rei expectationem

II. אחר עובר על פהח בר' הסוררין בידו. Stetit quidam in ostio Synedrii in manu habens sudarium. וסוס רחוק מכנו כרי שיהא. Atque equus tanta distantia ut intra conspectum tantum foret. Si quis igitur dixerit, Habeo quod testor pro damnato, agit iste sudarium, & currit eques, & revocat euntes: Imò si ipse dicat, Habeo quo pro meipso apologizem, reducant eum, etiam quater quiesce: si modò sit aliquid ponderis in verbis suis. Verecorne non ita tecum sit actum, ô innocentissime Stephane.

III. Si non emergat aliquod testimonium quod pro eo faciat, pergunt ad lapidationem, & praeo praecedis eum clamans, N. filius N. prodit lapidandus, quia tale crimen commisit, & N. & N. sunt testes in eum; si quis pro eo potest testari, prodeat & testetur.

IV. Cum jam decem tantum cubitis distat à loco lapidationis, hortantur eum ut confiteatur, nam sic mos est ita interfectorum confiteri: omnium enim confitens habet portionem in mundo futuro: sicut comperimus de Achane, &c.

V. Cum jam intra quatuor cubitos à loco lapidationis perventum est, detrahunt vestes ejus, atque eum denudant.

VI. Locus lapidationis erat duplici hominis staturâ altius. Unus testium projicit eum in lumbos suos: Si in pectus suum se voluerit, revolvunt in lumbos. Si sic moriatur, bene. Si non, testis alter tollit lapidem, atque cordi ejus imponit. Si ita moriatur, bene. Si non, lapidatur per omnem Israël.

VII. Omnes qui lapidantur, etiam suspenduntur, &c.

Hæc ideo copiosius exscripsimus, ut conferat lector præsentem actionem cum hac norma, & more usitato.

Quæri primo posset ob quodnam crimen damnatus ille ad mortem. Dices, propter blasphemiam; nam audivimus, iniquiunt, eum dicentem verba blasphema in Mosen & Deum.

78 HORA HEBRAÏCÆ ET TALMUDICÆ,

At non damnatus est quis ut blasphemans [מגדף] nisi ob abusum nominis tetragrammati, &c. Hinc est quod quamvis sepiusculè accusarent Salvatore[m] ut blasphemantem, hoc tamen reatu non damnatur, sed quod כשה' היסית והדיוח את ישראל, *Prestigiis est usus, & decipit, & ad apostasiam duxit Israël*, *Sanhedr.* fol. 43. 1. Atque inter lapidationis reos numerantur הכסוף והמכשף, *Malè suadens, atque ad apostasiam ducens, & prestigator.* *Ibid.* fol. 53. 1.

Quæri etiam potest an formali aliquâ sententiâ Synedrîi damnatus sit beatissimus hic Martyr, an tumultuariâ turbæ violentiâ abreptus & trucidatus: quod videtur.

Παρά τοὺς πόδας νεανίας.

Vid. *Philem.* vers. 9. Τοιῦτον ὃν Πῶλος περιεβύτης, & computa, an νεανίας meram adolescentiam denoter, an non etiam strenuitatem, atque ut ita dicam, robustitatem, 1. *Sam.* 6. 1. כל בחור בישראל. Ubi Græc. Πᾶντα νεανίαν ὃς Ἰσραήλ.

Vers. 60. Εκοιμήθη..

דמך vel דמך. Quo nihil Talmudicis frequentius.

CAPUT VIII.

Vers. 2. Συνεκόμισαν τὸ Στίφανον.

SANHEDR. fol. 46. 1. *Non sepeliunt* [damnatum à Synedrîo] *in sepulchris patrum suorum. Verum duo sepulchreta erant pertinentia ad Synedrîum, unum pro decollatis & strangulatis, alterum pro lapidatis & usulatis.*

Et ratio quare illi non sepeliendi cum patribus, hæc reddidit שחין קוברין רשע עם צדיק, *Quia non sepeliunt fontes cum insensibiles.* Quod & deducunt ex historia ista de vulgari homine jacto in sepulchrum Elisai, qui ibi non mansit, sed resurrexit.

Ibid. fol. 45. 2. *Lapis quo quis lapidatur, lignum in quo sus-*

penditur, gladius quo decollatur, & sudarium quo strangulatur simul cum eo [vel prope eum] sepelitur.

Stephano defuncto melius cessisse, verba quæ tractamus satis evincunt. At verò an illud ex indulgentia Synedrii erga damnatum, an quòd damnatus non fuerit à Synedrio, judicent alii.

Καὶ ἐποίησαν κοπήν ἐπ' αὐτοῦ.

Pergunt Magistri. לֹא הָיוּ כְּתֹאבֵיךְ אֵלָּא אוֹנָנִים. *Damnatum à Synedrio non plangebant, sed lugebant*, id est, intus & in corde tantum אֵלָּא אֵינִיּוֹת אֵלָּא בְּלֵב. *Nam luctus non est in corde*. Et vulgò est inter Judæos conceptum, quod quo fordidius est quis à Synedrio damnatus, sepultus & minus defletus, eò magis ei cesserit in remissionem peccatorum. Unde Gloss. in loc. *Non plangunt eum, ut ista vilificatio cedat ei in expiationem*.

Nobilem & Christianam audaciam horum piorum qui sepe- liunt Stephanum, meritò applaudunt omnes. Meritò & explodunt ipsi qui sepeliunt ridiculum istum conceptum de expiatione per talem vilificationem, norunt enim satis expiationem peccatorum Stephani fluere ex fonte nobiliori.

Verf. 5. Εἰς πᾶν τὴν Σαμαρείαν.

Peraetâ historiâ Stephani qui primus nominatur inter septem, agitur jam res Philippi, qui secundus.

An ad *Sebasten* jam se contulerit, an ad *Sichemum*, aut ad tertiam aliquam civitatem aliam Samaritidis, non injusta est quaestio. Quod dicitur commate hujus capitis 14. *Audientes Apostoli quòd Samaria recepisset verbum Dei*, de peculiari aliqua civitate congruentius intelligi videtur, quàm de tota regione *Samaritica*. Quænam autem ista civitas, quæ ut Metropolis gentis *εὐφραντικῆς* vocatur *Samaria*? *Sebaste* quidem erat ipsissima ista civitas, quæ olim *Samaria*.

Benjam. in Itiner. שבִּשְׁתַּ הַיָּא שׁוֹמְרוֹן. *Sebaste est eadem quæ Samaria, ubi & jam dignoscitur palatium Achabi.*

Joseph. de Excid. lib. 1. cap. 16. Ἐν μὲν γὰρ τῇ Σαμαρείᾳ, &c. *In Samaritide [Herodes] urbem nobili muro muniens stadiorum*

viginti, & deducens illuc sex millia colonorum, terramque pinguem
 iis distribuens, atque in media urbe fanum Cæsari magnum adificans,
 lucumque circa trium hemistadiorum disponens, Τὸ αὖτε Σεβαστὴν ἐκά-
 λεον; urbem vocavit Sebaste.

Num hæc ergo civitas Samaria, ubi jam Philippus, quia ea
 civitas Samaria? Si observetur ut civitas Sichem cor fuerit &
 & sedes religionis Samaritanæ, utque mons Gerizim fuerit qua-
 si Ecclesia Cathedralis sectæ Samariticæ, huc forsan oculos
 direxeris aptius, cum de civitate Samaria fit mentio, quàm
 quovis alio.

Verf. 9. Σίμων περιπατήσας ἐν τῇ πόλει μαγείαν.

Si hoc in Sichemo inquires, quid actum est de fide Sichemi-
 tarum quam ibi plantaverat ipse Christus, *Johan. 4.*

Responderi posset [sed tenaces in re tam obscura esse non
 possumus] quòd elapsi jam fuerant aliquot anni ab illo tem-
 pore quo Christus versatus est in ista urbe. Et cum nihil mi-
 raculosum ille illic ediderit, faciliorem illuc ingressum nancisci
 potuit Simon per sua magica.

Sed esto vel Sebaste, vel quævis alia civitas Samaritidis, sec-
 na hujus historię, pro quonam venditavit se Simon cum dice-
 ret se μέγαν τινα εἶναι? & pro quonam astimarunt eum Samari-
 tæ, cum dicerent, Οὕτως ἔστιν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μεγάλη?

I. An pro Messia? Obtinet vulgò Simonem fuisse genere Sa-
 maritanum: An verò Messias oriturus ex Samaritanis? Non
 indigna est quaestio, An Samaritani, cum expectarent Messiam,
 ut *Johan. 4. 25.* expectare potuerint eum oriturum de sangui-
 ne Samaritico. Cum nullum articulum fidei admitterent, qui
 non fundaretur in libris Moysi, num hunc inde elicere potue-
 runt, Messias oriturus est de tribu Juda: Negabit forsan Sama-
 rita, atque illud Genes. 49. 10. sic eludet; Non recedes qui-
 dem sceptrum de Juda, nec legislator ab inter pedes ejus, donec ve-
 niat Shiloh. At non hoc evincit, quòd Shiloh de Juda oriun-
 dus, sed quòd dominium aliquod mansurum apud Judam, do-
 nec Shiloh oriatur. Ubi obiter notatu dignum, & textum &
 interpretem Samaritanum isthoc loci pro שילה legere Jod
 omisso, & pro כבין רגליו, Ab inter pedes ejus, textum istum
 legere

legere כבין דגליו, *Ab inter vexilla ejus*, & interpretem כבין סדריו, *Ab inter ordines*, aut cohortes ejus.

Figmentum illud de *Messia ben Joseph*, vel *Messia ben Ephraim* [nam utrumque nomen sortitur] utrum excogitatum originaliter fuerit à Judæis, an à Samaritanis, non facile excogitaveris. Mentionem ejus frequentem habent Judæici scriptores; at res ipsa ita pro Samaritanis facit, ut opinionem ab iis primùm processisse crederes, nisi quòd occisum tandem Messiam istum tradat, quod Samaritani de Messia suo vix cuderent. Et Judæi forsan cuderunt, ut loca de morte veri Messiae loquentia eluderent.

II. Utrumque: nequitiae sat superque erat in *Simone*, si venditaverit se pro Propheta, cum seipsum bene nosset intus & in cute. Et si *ἦνα μέγαν* non altiùs exposueris, arrogantiae fati attribueris nebuloni. Non depresserim sensum verborum istorum de Baptista, *Ἐστὶ μέγας ἐνώπιον τοῦ Κυρίου*, Luc 1. 15. At si primo gradu sic intelligas, *Erat Propheta coram Domino* (*bristò*, & nobilem veritatem secum fert, & planissimam congruentiam cum officio Johannis. Et cum Stephanus Moſen pro Propheta eloquatur sub his terminis, *Ἦν δυνατὸς ἐν λόγοις καὶ ἐν ἔργοις*, Act. 7. 22. idem fortè sonuit ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μεγάλην de *Simone* in ore & conceptu Samaritarum.

Verf. 13. Ο ὃ Σίμων καὶ αὐτὸς ὀπίστευσε, &c.

Id est, *credidit Jesum Nazarenum esse verum Messiam*: & sic capax redditus est Baptismi [ut verf. hujus capitis 37.] & baptizatus est in nomine *Jesu*, verf. 16. Et jam quid tibi videtur de teipso, ὦ Simon, si te pro Messia adhuc proposueras? Audeſne etiam posthæc te venditare pro Filio Dei? Illud quod vulgò obtinet, & quod pro reliquis eloquitur Epiphanius, *καὶ πατέρα ἔλεγεν αὐτὸν τοῖς Σαμαρείταις, Ἰουδαίοις ὃ ἔλεγεν αὐτὸν ἱδὼν*, blasphemiam hominis non eloquitur solum, sed & insaniam, quòd inter Judæos venditare se voluerit pro Filio Dei, cum illi Filium Dei ullum agnoscere nollent omnino.

Verf. 14. Ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς Πέτρον καὶ Ἰωάννην , &c.

Appositè hic Epiphanius , ubi antè *Hæres.* 21. Ο Φίλιππος Διάκονος ὃν ἔχον ἑξουσίαν τὸ χειροθετεῖν τῷ δὲ αὐτοῦ διδοῦναι Πνεῦμα ἄγιον, Apostolorum proprium erat per impositionem manuum largiri Spiritum sanctum , in donis scilicet suis extraordinariis Linguarum & Prophetiæ : nam Spiritum sanctificationis impetierunt nunquam.

Petrus & Johannes præter nobilem gradum quem tenuerunt inter Apostolos , futuri etiam erant Apostoli circumcisionis in regionibus exteris.

In vivis jam erat Jacobus , Johannis frater , qui cum his duobus constituebat nobilem illum triumviratum secretioris Christi familiaritatis : & crederes illum etiam mittendum cum his , nisi quòd hi sufficerent ; & futuro eorum muneri hoc sit quasi præmium agere cum circumcisis exteris.

Manus suas imponunt quibusdam , quos ministros ordinandos indigitaverat iis Spiritus sanctus ; & per impositionem manuum largiuntur iis dona linguarum & Prophetiæ , evidenter conspicua sic ut dicitur , *Simon vidit quòd per impositionem manuum Apostolorum daretur Spiritus sanctus.*

Promotio ad Presbyteratum apud Judæos erat per triumviratum : at multò valuit magis hic duumviratus , qui ad ministerium promovere non solum potuit , sed & ministris promotis largiri aptitudinem & habilitatem ad munus præstandum.

Verf. 19. Δότι καὶ μοι πάλι ἑξουσίαν τοῦτο , &c.

Falleris plurimum, ô sceleste , si concipis dona Spiritus sancti cœmenda atque acquirenda auro aut argento ; & falleris insuper longè magis , si concipis donum donandi ista dona sic acquirendum. Donare ista dona Apostoli potuerunt , at non potuerunt donare alteri ut ille donaret. Potuit Paulus per impositionem manuum largiri Timotheo dona linguarum & Prophetiæ , at non potuit largiri illi , ut ille largiretur alteri. Apostolorum solum erat largiri ista dona , & post co-

rum obitum evanuit ista potestas & privilegium.

Facile est odorari quid in animo esset hujus nebulosis, aucupatio scilicet vanæ gloriæ & lucri; aliter sat superque ei fuisset implorasse, Date etiam mihi donum linguarum & Prophetiæ, sicut dedistis hisce.

Verf. 24. Διδοῦναι ὑμῖν τὰς ἐμῶν, &c.

Si seriò atque ex animo hæc protulerit, mirum est eum in tantum blasphemix & scelerum prorupisse, quantum de eo tradit historia Ecclesiastica.

Irena. lib. 1. cap. 20. *Et cum adhuc magis non credidisset Deo, & cupidius intendit contendere adversus Apostolos, &c.*

Euseb. lib. 2. cap. 14. Σίμωντα μέγαν μετὰ λαὸν αὐτίπαλον τὸν δισποσάμενον Ἀποστόλων, &c.

Illum orare Apostolos seriò ut pro eo orent, & exinde totis viribus adversari Apostolis? fel hoc amaritudinis certè, & obligatio iniquitatis.

Istud Justin Martyris de statua erecta Simoni Romæ cum hac inscriptione, *Simoni sancto Deo*, hallucinanter dictum esse indicatur à doctis, quippe quod esset potius statua erecta *Simoni Sango Deo*.

Verf. 26. Εἰς Γάζαν, αὐτῇ ὄρεν ἐρημῶ.

Cujusnam authoris est ista clausula, αὐτῇ ὄρεν ἐρημῶ, an Angeli, an Historiographi? Docet quidem *Strabo* lib. 16. quod *Gaza olim civitas nobilis, excisa fuit per Alexandrum, καὶ ὡς ἐρημῶ, & mansit deserta*. At quare illud additur hoc in loco, & à quonam? Dixerim ab Angelo, atque ideo additum, quod fuerit altera *Gaza*, eaque non longè admodum distans à loco ubi jam *Philippus*, in Tribu scilicet *Ephraimitica*, 1. *Paralip.* 7. 28. שכב וכוניה ער עזת וכוניה *Shechem cum filiabus suis ad Gazam & filias suas*, habitatio filiorum *Ephraim*. Ecce, *Gazam Ephraimiticam*, *Philippo* autem cundum est ad *Gazam Philistæorum*.

Verf. 27. Διωσῆς Καυδάκης ὁ βασιλεὺς Αἰθίοπων.

In tractatu quodam Gallico nuper edito, cui titulus, *Histoire de la haute Ethiopie* pag. 15. numerantur & nominantur Reges Æthiopum, omiſſa tamen Candace: verum hoc de re iſta in fine animadverſum. *Dans ſette Chronologie il n'eſt point parlé ny de la Reine Candace, ny de l'Imperatrice Helene: les Abyſſins non plus que les Juifs ne nomment point les femmes dans leurs genealogies, & cela leur eſt commun avec ſous les Orientaux.*

Fuiſſe autem Candacem quandam Reginam Æthiopum, imò plures iſtius nominis reginas, tam planum eſt apud Plinium & Strabonem, ut inane eſſet Candacem hanc noſtram alibi quarere. *Regni caput erat Meroë*, inquit Strabo, *urbis eſſe dem cum inſula nominis*. Inſula autem ſit Meroë regio à Nilo fluvio ab occaſu affluente, & ab Aſtabora fluvio qui eſt à parte Orientali, *Ptol.* tab. 4. Africa.

Si Eunuchus hic noſter ab ipſa Meroë venerit, recognoſce illud *Zephan.* 3. 10. *Vltra flumina Æthiopie inde ſupplices mei*, &c. A quacunque tandem parte imperii Candaces venerit, & quacunque tandem viâ perrexit, & illud de eo potuit eſſe verum & longiſſimum cmeſus eſt iter antequam Hieroſolymam appelleret. Interpres autem Æthiopicum iter abbreviat, dum proſectum civitati Gazæ eum facit; ὅς μὲν ἐπὶ πόλεως ἡ Γαζῆς αὐτοῦ, ſic interpretans.

Promptum mihi eſt ſuſpicari, devotum hunc Hieroſolymam adiſſe pari affectu quo illi ab omnibus regionibus, Act. 2. ductum nempe per Prophetiam Danielis, quæ circa hæc tempora revelationem Meſſiæ futuram prænuſtiaverat. Et mirari ſubito quod ille de Jeſu nihil inaudiverit dum eſſet Hieroſolymis: aut forſan illud quod de eo audiverat eum movet, ut Scripturam iſtam apud Eſaiam meditetur.

Ubi jam Apoſtoli & reliqui de ſancto iſto choro & collegio, ut dimittendus ſit vir tantus & tantæ devotionis, non inſtruetus & ſatiſfactus de Domino Jeſu? Num poſſibile eſt ut ille hiſtoriam de morte & reſurrectione ejus ignoraret in urbe verſans, quamvis adhuc non crederet? Sed reſervata eſt ejus inſtructio & converſio peculiari cuidam miraculo, & celebriori ſamæ.

Verf. 32. Ως πρῶτον ἐπὶ Παύλῳ ἤχθη, &c.

Exprimitur hic quidem textus Esaiæ secundum versionem Græcam : ast an ista versione usus fuerit Eunuchus, meritò dubitatur : ut & an illic Judæus fuerit, an Profelytus, an Profelytus factus, an merè Gentilis, an Eunuchus proprio sensu, an latiori. De quibus non disquirendum, quia nullibi solvuntur.

Obvia magis est pervicacia Judæorum, qui ut plana hæc de passione Messiae eludant, totum hujus capituli animum aliò divertunt.

Obtinet maximè apud eos, ut populus Israëliticus afflictus, sit subjectum hujus Prophetiæ : quamvis sint quidam qui partem aliquam applicent ad *Jeremiam*, quidam partem aliquam ad *R. Judam sanctum*, inò quidam partem aliquam ad ipsum Messiam, caventes interim ne mortem ejus admittant. Tadio esset nugæ & elusiones eorum referre.

Quæro potius, ad quemnam Interpretes Græci hæc applicant? Num illi planè & sincerè hæc intellexerunt de passione & morte Messiae? Respondeant illi qui eos Spiritu sancto afflatos esse volunt. Si ita afflati, non potuerunt non assequi sensum & scopum Scripturæ, æquè ac significationem Grammaticam vocabulorum; & non potuerunt non hic recognoscere, Prophetam agere de Messia afflicto, patiente, moriente, sepulto, &c.

Si ita, stupendum est tam diram, pertinacem atque obstinatam negationem mortis Messiae totam gentem invadere potuisse. Quid? Septuaginta duos Doctores & Doctores populi, eosque divino Numine afflatos planè videre passionem & mortem Messiae hoc in capite prænuntiatam, eosque hanc doctrinam non spargere in populo, & tradere & traducere posteris? Quod si fecerunt, unde irrepsit horrenda illa in tota gente averfatio à tali doctrina? Si autem non fecerunt, execrandi illi pastores populi, qui articulum fidei tam nobilem, tam necessarium celare voluerunt & non impertire.

Sic celeberrimam istam Prophetiam de Christo, *Esai. 9. 6.* applicat vulgò gens Judaica ad *Hezechiam*, & vereor ne Græci Interpretes eòdem etiam nutent. Clausula ista, Ἀπὸ ὑψίστου αὐτοῦ, suspicionem movet.

Verf. 33. *עַרְוַת דָּוִד אֵינָהּ מִן הָעֵלֶיךָ אֲדָמָה* *וְהָעֵלֶיךָ אֲדָמָה* *וְהָעֵלֶיךָ אֲדָמָה*.

Hebraea sic : *מַעְצָר וּמַשְׁפָּט לָקָח*. Græci autem Interpretes sic legerunt, *מַעְצָר מַשְׁפָּט לָקָח*. Si vocem *עַרְוַת* in eundem sensum reddas cum *מַשְׁפָּט* לָקָח, *נַעְצָר לִפְנֵי יְהוָה*, 1. Sam. 21. 8. *Doeg* [per devotionem : vid. Kimch.] *descensus est coram Domino*, demonstratur injuria facta Christo eo magis. Raptatus ille est à loco devotionis & opere, & raptatus à loco judicii, ut nec in illo tutus esse potuerit, nec in hoc justum judicium obtinere. Nemo non novit quid sit *עַרְוַת*, & quam affinitatem *עַרְוָה* habere possit, nemo non videt.

תָּלוּ בְּמַעְצָרָא דְּדָוִד כִּי הָיָה מִן הָעֵלֶיךָ אֲדָמָה;

Id est, Quis nequitiam generationis in qua ille vixit, atque à qua talia est passus, potest enarrare ? Frequentia sunt hæc & hujusmodi apud ipsos Judæos.

Midr. Schir. fol. 17. 3. In generatione in qua Filius Davidi veniet, Synagoga erit lupanar, Galilæa destruetur, & Gablan desolabitur. — Sapientia Scribarum putrescet, Viri boni & misericordes deficient, & deficiet ipsa veritas, & facies istius generationis erunt sicut facies canum. — R. Levi dicit; Filius Davidis non veniet nisi in generatione in qua facies erunt impudentes, & qua meretur excidium. Dicit R. Jannai, Cum videris generationem post generationem convitiantem & blasphemantem, tum expecta pedes [adventum] regis Messie.

Perlesto Paraphrasta Chaldaeo in Esai. 53. videre licet aliquam frontem faciebus antedictis non dissimilem. Eâ enim impudentiâ & perversitate verba Prophetæ à proprio eorum sensu torquet, ut mirum fuerit si conscientia ejus dum scriberes, aurem non velleret.

Verf. 40. *וְהָיָה כִּי יִשְׁלַח אֶל הָאֲזֹתָיִם*.

Si res hæc acta Gaza, vel prope eam, erant inde ad Azotum 270. stad. vel xxx r v. M. P. vel circiter. *Diod. Sicul. lib. 19.* Et erat Azotus duobus miliaribus, ut videtur, distans à

Jamnia, secundum computum *Anton. Itiner.* A Gaza ad Ascalona x v i. M. pass. Ab Ascalone ad Jamniam xx. M. P.

Mentio est cujusdam רבי פליפּא, *Rabba Philippi* [ut videtur] Hieros. Megil. fol. 70. 2.

CAPUT IX.

Verf. 2. Ἡγόνετο παρ' αὐτῆς [Ἀρχιερέως] ἐπιστολὰς εἰς Δάμασκον.

HÆ literæ erant totius Synedrii, cap. 22. 5. cujus caput jam erat Gamaliel Pauli magister; ascribuntur tamen illæ Pontifici, utpote existenti ordinis & gradus dignioris quàm erat Præses Synedrii. Emphasin habet illud cap. 23. 4. Τὸν ἀρχιερεὶ τῆς Θεᾶς, & conceptum gentis de summo Pontifice eloquitur; nempe quod esset ille *officiarius Dei*, Præses autem Synedrii officarius populi, atque electus ab hominibus. Munus Pontificis erat curare de sacris; munus Præsidis peculiare, curare de traditionibus; erat enim ille כּהן, custos & scrinium traditionum.

At suscitant verba quæ tractamus, quæstionem nodosiorē: an scilicet decreta Synedrii authoritativè valerent inter Judæos in regionibus extraneis? De Damasco minùs scrupuli, quippe quod Syria in quamplurimis æstimaretur ejusdem classis & rationis cum terra Israëlita. At quidnam quoad regiones remotiores? Ex Ægypto & Babylone sumatur instantia, ubi numerosissima Judæorum multitudo præ omnibus aliis orbis terrarum regionibus.

I. Non erat vel hîc vel illic, nec quidem ullibi terrarum, Synedrium Septuaginta virorum, præterquam Hierosolymitanum. Celeberrimæ erant Academiæ in Babylone, Nehardeensis, Sorana & Pumbedithana; at Synedrium nullibi. Celeberrima etiam Ecclesia Cathedralis Alexandriæ, in qua 70. Cathedræ pomposæ; at Ecclesia tantum, non Synedrium. *Hieros. Succath.* fol. 55. 1.

II. Qua veneratione apud omnes ubique Judæos fuerit Synedrium Hierosolymitanum, ex hoc satis conjici potest, quòd ab eo prodierit regula & determinatio de embolismo anni,

88 HORÆ HEBRAÏCÆ ET TALMUDICÆ

de initio anni, & statuto tempore festorum, &c. ut & quod habitum sit illud pro arca & custode legis oralis.

III. Judicium capitis in re Heterodoxiæ & Hæresis pertinet solum ad Synedrium Hierosolymitanum: & talis res jam agitur. Mittendi sunt Christiani à Synagogis vineti Hierosolymam, ut nisi fidem abnegent, capite plestantur. Flagellare eos Synagoga potuerunt per Triumviratum suum, at non decernere de capite. Et non aliter extinguendum Christianismum autumant hi boni, nisi per necem Christianorum.

IV. Sive igitur mandatoriæ forent hæc literæ, sive suasoriæ tantum, norunt satis patres Synedrii, eo odio in Christianismum incallescere Synagogas, ut promptissimè quod optatum peragerent. Ubi obiter notare licet, judicium in rebus capitalibus non adhuc abreptum esse è manibus Synedrii.

Exemplar epistolæ à Synedrio ad Babylonicos missæ exhibuimus, atque ad Alexandrinos ad Matth. 2. 14.

Verf. 5. Σπληνίσαι τοὺς νέμῃ α λαχίζον.

Syr. קשא הו לך למבעטו לעוקשא. Omnibus notum בעט significare *Calcitrare* ex Deut. 32. 15. & 1. Sam. 2. 29. & quid *Calcitrare* hisce in locis denotet, atque notum.

Hieros. Schabb. fol. 11. 1. R. Bibai sedit & docuit — R. Isaas ben Sabna בעט ביה *calcitravit in eum.*

Verf. 7. Ακούοντες μὲν τὸ φωνῆς, &c.

At cap. 22. 9. Τὼ δὲ φωνῶντα ἀκροάσαντες τὴν λαλοῦντος μοι.

Audierunt קול Vocem, sed non audierunt דבר Verba. Sic distinguitur.

Bemidbar rabba fol. 163. 1. Inde ego te alloquar. Tecum erit verbum, at non cum omnibus iis erit verbum אבך הו שומעו את דברך, Forſan non audierunt verba אבך הו שומעו את דברך, Forſan non audierunt verbum.

Μνησθῆναι τὸν Θεοῦ.

An verò Paulus ipse eum vidit? Vid. verf. 17. Ἰωσὴφ δὲ ὄψατο αὐτόν.

δύς σοι ἐν τῇ ὁδῷ, & vers. 27. ἐν τῇ ὁδῷ εἶδ' ἃ Κόριον, 1. Cor. 9. 1. Οὐχὶ ἰκονοῦ χερσὶν ἡμῶν εὐεργετᾷ, & cap. 15. 8. Ὡς οὖν καὶ μοί, &c. An personam verò Christi visionem obtinuisse illum, quàm reliquos Apostolos, utpote Christum vidisse glorificationem, quod non illi. An verò oculis corporis, amittit Esaias, cap. 6. 1. in visione tantum, disputet qui velit.

De Damasco scena historiae hujus, adducamus illud *Zechar.* 9. 1. *onus verbi Domini in terram Hadrach & Damascum requies ejus,* &c. Ubi Targ. *Damascus convertetur ut sit de terra domus majestatis ejus.*

Kimch. *Damascus erit requies ejus, id est habitatio gloria sue & prophetia sue,* &c. quæ an huc pertineant, sub judice esto. Prætereundum tamen non est, conversorem Gentilium Paulum vocatum esse ad Apostolatam, eique apparere Christum in regione, & tantum non in urbe Gentilitia.

Dicit ipse Paulus vocem hanc cælitus demissam locutam fuisse *εβραϊδὶ ἀγγέλῳ*, cap. 26. 14. de qua re Lucas silet: ut de istis quæ Paulus ibi vers. 16. 17. 18.

Vers. 12. ἐπιθέντα αὐτῷ χεῖρας ὅπως ἀναβλέψῃ.

Addit autem ipse Ananias vers. 7. *ὅπως ἀναβλέψῃ καὶ πάλιν πνεύματός αὐτοῦ.* An verò potuit Ananias donare Spiritum sanctum? Hoc proprium Apostolorum privilegium, & discipulum privatum sic dotare Apostolum. Num ab hac impositione manuum donum ei linguarum & Prophetiæ? Hoc Apostoli nostrum statuere infra ministros ordinarios, qui hæc dona acceperunt per impositionem manuum Apostolorum, & Apostolum hæc accipere per impositionem manuum non Apostoli? Non vulgare erat Apostolum baptizari per non Apostolum, & mirandum esset si & majora per talem superadderentur Apostolo.

Quæras meritò, quisnam baptizavit reliquos Apostolos, cum Jesus ipse non baptizaret, *Johann.* 4. 2. *Jesus ipse non baptizavit, sed discipuli ejus.* Quisnam ergo baptizavit discipulos istos baptizantes? Dixerim ego, Johannes Baptista.

AD ROMANOS.

CAPUT XI.

ANTEQUAM ad interpretationem hujus capituli nos accingimus, liceat hæc pauca querere.

I. An gens Judaïca quoad generaliorem majoremque ejus massam, ante tempora apparentis in carne Christi non fuerit excacata & rejecta. Novimus rejectionem ejus assignari vulgò horrendo ejus scelere in interemptione Christi, & persecutione Evangelii & Apostolorum, facinoribus rejectionem gentis sat superque demerentibus; at nonne ea rejecta & excacata antè?

Erant γενήματα ἐχδρών cum primò appareret Baptista, quod idem quidem sonat quod semen serpentis.

Concionatur iis Salvator per parabolas, *Ne videant, ne audiant, ne convertantur, ne remittantur iis peccata*, Marc. 4. 11. 12. Quæ suspicionem excitare possunt, rejectam fuisse gentem, cui Christus ex instituto concionatur eâ formâ & oratoriâ, *ut non convertantur*.

I. Si illi Judæi essent ad quos Petrus dictat primam suam Epistolam [quod quis negat?] tum pondus suum habent illa cap. 2. 10. *Quondam eratis non populus*.

II. Nonne rationi & Scripturæ est valde consonum opinari, rejectam fuisse istam gentem propter receptas vanas impiasque suas traditiones?

Reproba gens certè, cujus religio irrita fecit præcepta Dei; reprobagens, quæ Deum frustra coluit per præcepta hominum, *Matth. 15*. Et per talia quidem præcepta hominum, per quæ fermentati, imò venenati sunt odio & blasphemiam in verum Messiam & puram veritatem Dei, *Esai. 29. 13. Quoniam timor hujus populi erga me docetur per præcepta hominum, ergo peribit sapientia sapientum, &c.*

Nonne ab hac origine originem rejectionis gentis bene derivaveris? & quo magis illi traditionibus suis fascino, cò

magis à Deo separati, obdurati, rejecti. Ut retro respicere videatur Apostolus ad tempora ante trucidationem Christi, cum agit de gentis rejectione.

III. Nonne perlatum & prædicatum fuerat Evangelium decem tribubus æquè ac Judæis, cum Apostolus hanc Epistolam scriberet? Cujus rei decisio ad explicationem hujus capitis aliquid facere videtur, quia in toto capite de Judæis singulatim est nulla mentio, sed de Israël.

Prædicatum erat Evangelium ante excidium Hierosolymitanum toti orbi: Matth. 24. 14. & nonne decem Tribubus æquè ac aliis gentibus? Pro affirmativo facit quòd Jacobus Epistolam τῶν δώδεκα φυλάδων dicitur, decem istis æquè ac duabus aliis. Ad nullos autem scribunt Apostoli, nisi ad quos jam pervenerat Evangelium.

Vers. 1. Μὴ ἀπίστευτο ὁ Θεὸς τῷ λαῷ αὐτοῦ;

Observare licet quid sibi proponat Apostolus dissertandum, nempe non de vocatione universæ gentis, sed de *non rejectione* universæ gentis. Num Deus ita rejecit populum suum, ut totum rejecerit? Μὴ ᾔδωμεν. Nam ego Israëlita, atque ego non rejectus.

Εξ Φυλῆς Βενιαμίν.

Sic Philip. 3. 5. Jaspis margarita, cui inscriptum nomen Benjaminus in Rationali, primum est fundamentum in nova Hierosolyma, Apoc. 21. 19. In memoriam, ut videtur, hujus Benjaminitæ, maximi fundatoris Ecclesiæ Gentilitiæ.

Hierof. Peab. fol. 15. 3. & Kiddushin fol. 60. 2. Exsidit aliquando Jaspis Benjaminus à Rationali, & est deperdita. Cumque similem ei haberet Damah ben Nethinah, pactum est cum eo de emenda centum denariū, &c.

Vers. 2. Ως ἐντυλχαίται.

Lev. Ger. in 1. Reg. 19. Supplicat Elias Deo, ut vindictam summat pro malis quæ perpetravit Israëlita.

Verf. 3. Τα θυσιάσεις σου κατέσκαψαν.

Altaria tua. Quænam tandem altaria illa Dei, quæ diruerant Israëlita in Samaritide? Salvum tunc temporis erat Altare in Templo. Et quædam aliud Altare Dei? *R. Sol.* in 1. Reg. 19. *Altaria hæc erant Altaria privata, erecta nomini Dei.* Taleilud cap. 18. 30. *Instauravit Elias Altare dirutum.*

Erecta quidem erant הררי *excelsa* Idolis, ast erecta etiam quædam Deo: idque licet ut concedunt Judæi, ante exstructum Templum, atque usitata postea, sed eorum usus vitio versus, quippe quod adeundum fuerat Altare solum quod in Templo. Illicite quidem structa hæc Altaria inter duas Tribus Judæ & Benjaminis, quippe quod iis pateret aditus ad Altare Hierosolymitanum. At non adeò illicite apud decem Tribus intra regnum Samariticum, quibus aditus talis omnino interclusus.

Quere ergo an Elias excelsa vel Altaria in Judæa, dicata licet vero Deo, vocare voluerit *Altaria Dei*: cum tamen sic dicata in Samaria vocarit *Altaria tua.*

Verf. 4. Τῇ Βάαλ.

Dicant hic illi qui corrigenda volunt Biblia Hebræa per versionem Græcam, quique afflatos spiritu prophetico volunt istos Interpretes, an illi hic errent, an Paulus. Nam sic illi in 1. Reg. 19. 18. καὶ καταλείψεις ἐν Ἰσραὴλ ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτῶν πάντα θύνατα ἃ ἔκ ὀψλασαν θόβῳ τῇ Βάαλ. Sic editio Romana & Alexand. Apostolus autem κατέλιπον ἐμμεντὶ ἐπὶ ταχιγίλοις αὐθρας οἷπτες ἐκ ἑκαμψαν θόβῳ τῇ Βάαλ.

Omittamus discrepantiam inter καταλείψεις & κατέλιπον, quæ non minuta; atque de articulo solum τῷ aut τῇ sit examen.

Introduserat Achabus Baal, idolum Tyrium in Israëlẽm, 1. Reg. 17. 31. Et num tantum septem millia hominum erant in Israëlẽ *Δεκαφύλω*, qui non adorarunt istum Baal? Erant forsitan septuaginta millia, imò forsitan septies septuaginta millia. Nam perpende historiam, 2. Reg. 10. 21. & patebit cultores Baal istius non adeò numerosos fuisse, ut ad multa millia assur-

geret numerus; forsan non ad multas centurias.

Et quidnam tandem valuisset non coluisse Baal Achabi, si interim colerent vitulos Jeroboami? Ipse Jchu qui eradicavit Baal Baalitis ex Israël, non recessit tamen à peccato Jeroboam, vitulis aureis. Et quidnam magni loquutus fuerat ὁ Χρηματισμῶς, si dixerat, Reliqui mihi septem millia hominum qui non coluerunt τὸ Βάαλ Tyriorum, qui tamen cum tota gente colunt vitulos. Exciderat ipse Elias Baalitis, atqueam ad eum perveniret hic Χρηματισμῶς, & magnam rem quidem fecerat, at parum erat si totus Israël Baalem istum adhuc coleret, exceptis tantum septem millibus.

Per τὴν Βάαλ ergo Apostolus docet intelligendum esse non τῇ ἐκείνῃ Βάαλ, sed τῇ θαμάλει Βάαλ, *Vitula Baal*. Nam Baal fuisse generale nomen idolorum, fatebuntur omnes. Et quod sequitur 1. Reg. 19. 18. *Atque omne os quod ei non dedit osculum*, illucidationem recepit ex Hof. 13. 2. *Osculentur vitulos.*

Vituli *Jeroboami* vocantur θαμάλεις genere fœminino.

1. Reg. 12. 28. *Εποίησε δύο θαμάλεις χρυσάς.*

Ios. Antiq. lib. 8. cap. 3. *Δύο ποιήσας [Jeroboamus] θαμάλεις χρυσάς, τίθησι τὰς θαμάλεις, &c.*

Et vice plurimum, satis in τῇ Βάαλ commentatur ipse liber *Tobiae* in cap. 1. 5. *Καὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ αἱ κυριαρχοῦσαι ἱθύνει τῇ Βάαλ τῇ θαμάλει.*

Huc itaque recidunt verba Dei ad Eliam, Reliqui mihi, vel reservavi septem millia hominum, qui se intactos reservarunt à communi gentis idololatria, adoratione τὸ Βάαλ *Ἰουγενεα Jeroboami.*

Verf. 5. *Οὕτως καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ λεῖμμα, &c.*

Quamvis supponamus rejectam fuisse gentem Judæorum, quoad generaliore[m] ejus massam ante tempora Christi, non dubitamus tamen in omnibus sæculis fuisse λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν *ῥέειται*, in isto præfctum cum illucesceret Christus & Evangelium.

De vocatione *Λεῖμμα* isto sæculo & tempore quo Apostolus scriberet, & non de vocatione totius gentis olim futura, quid clarius dici potest quàm quod his verbis dicitur *Εν τῷ νῦν καιρῷ?*

Adverte Apostoli argumentationem. Num Deus abiecit populum suum? Non, nam ego Israëlita, & non me abiecit. Et sicut in diebus Elia *λείμμα*, sic etiam est *ἐν τῷ νῦν καιρῷ*. Quam malè hæc arguerent vocationem gentis post plurimā sæcula olim futuram! At supponatur, rejectam, execratam, obduratam esse gentem, ante tempora Christi & Apostoli; tum leniter molliterque fluat hæc argumentatio. Esto, rejectam fuisse gentem quoad massam ejus, per aliquot retro sæcula. Num verò adde rejecta, ut nulla spes Judæo? Nequaquam. Nam *ἐν τῷ νῦν καιρῷ ὅτι λείμμα*, sicut erat in diebus Elia, & ego de eo unus.

Verf. 8. *Εδωκαν αὐτοῖς ὁ Θεὸς πνεῦμα κατανύξιος.*

Sic Græci Interpretes *Esu.* 29. 10. *Πεπέπκειν ὑμᾶς κύριος πνεῦμα κατανύξιος.* Latet difficultas in voce *κατανύξιος*, quæ propriè *compunctio* sonat, longissimè ab animo Prophetæ & Apostoli.

I. Interpretes Græci, quicumque tandem Judæorum illi fuerint, sensum aliquando de suo fingunt, idque non rarò alienissimum à veritate Hebræa. Et Græca vocabula frequentissimè adhibent, sensu alienissimo à vulgari idiomate Græcorum. Infinitis instantiis demonstrari posset hoc & illud, si esset hic locus.

II. Vocabulum hoc quod præ manibus, in sensum eudunt alienum à vulgari, radicemque ejus sive *καταλύτω* faciunt, sive *καταλύω* sive aliquàlter vocem *Νύξ* respiciant, sensum ei & significationem tribuunt, ut denotet silentium, attonitionem, stuporem.

Gen. 27. 28. *Κατανύχθιντο ὃ Ἰσαὰκ* [quam clausulam interserunt de suo] æquè reddas, *Attonitio* aut *stupescit* *Isaaco*, ac *compunctio*.

Psal. 60. 5. *Επὶ ποταμοῖς ἡμᾶς ἵκεν κατανύξιος.* Hebr. *יין הרעלין*. *Vino horroris*. Ita ut interpretatio vocis *κατανύξιος* apud eos, ab ipsis petenda sit, atque hoc in loco à voce Hebræa *תרחב* apud Prophetam, potius quàm à quovis Lexico Græco.

Verf. 10. *Τὸν τῶπον αὐτῶν ἀξάπαντός σου χαίμεν.*

Græcos Interpretes Apostolus sequitur, atque illi morem

suum paraphrasticum vel allusivum. Hebræa habent כְּתִיבָהֶֿם לִמְכּוֹר , *Lumbos eorum fac continuò nutare*, & sic reddit Chald. Par. At illi *Tergum eorum incurva*, quòd etiam inclinant Syr. & Arab. Verùm quidem est quòd illi qui lumbis sunt debiles & laborantes, incedunt incurvati & tremantes: at forsan allusum est ab iis ad Deut. 25. 2. 3. ubi reus, plagis cadendus, incurvandus est; quo etiam alludi videtur Psal. 1. *Impius non exurget* vel *stabit in iudicio*. Alluditur sapiusculè à Græcis Interpretibus ad mores gentis suæ, imò non rarò ad traditiones gentis suæ, unde & hîc allusionem suspicari licet eò magis. Qualisnam versio [quoniam de flagellatione est sermo] est ista Prov. 27. 22. *Εάν τις ἀπομαρτυρήσῃ ἑαυτὸν ὡς ἄστυλόν, πρός*, *Si contuderis stultum in mortatio*.

CAPUT XII.

Vers. 2. *Ανέλε ᾧ Ἰάωβος μαχαίρῃ.*

VOCATUR hoc genus mortis הָרֵג *Occisio*. *Sanhedr. fol. 49. 2. Quatuor genera mortis tradita sunt in manu Synedrui, Lapidatio בְּקִילָה. Fusilatio שְׂרִיפָה. Occisio הָרֵג. Strangulatio חָנָק.*

Ibid. fol. 52. 2. *Præceptum de נִהְרֵנוּן Occidendis, hoc est הָרוּ כְּתִיבָה בְּתוֹצֵאוֹ אֶת רֹאשׁוֹ בְּסִיף, Decapitarunt eum gladio, prout Regnum [Romanum] fecit. R. Iudah dicit, Turpe hoc illi: Verùm reponunt caput ejus in truncum, atque amputant securi. Regerunt alii; Non est mors ulla hac turpior.*

Imitari dicas Herodem [Agrippam] morem Romanum, utpote cui relatio non modica ad Romam. Ast adhibita etiam est decapitatio per gladium in eos qui populum traduxerunt ad cultum alienum, etiam apud Judæos inter se.

Ibid. fol. 111. 2. *Si sint pauciores qui seducunt ad cultum alienum, lapidantur, & opes eorum non rediguntur in fscum; si verò plures, moriuntur per gladium, & opes eorum rediguntur in fscum.*

Jacobus quidem erat unus tantum, at novit Herodes esse Petrum etiam, aliosque plures qui, ipso iudice, כְּרִידוֹן impellerent populum ad cultum irreligiosum, & cum Jacobo agit,

sicut acturus erat cum aliis. Sic cadit Jacobus, & confiscantur bona ejus, & sic adimpleri incipit illud quod dixerat Salvator olim Zebedæanis, (*alicem meum bibetis*, &c.

Hieros. Sanhedr. fol. 29. 4. Dicunt Rabini, Gravior est occisio [per gladium] quàm strangulatio.

Verf. 7. Αἱ ἀλύσεις ἐν τῷ χειρῶν.

Fallor, aut Hierosolymitani exprimunt ἀλύσεις τῶν χειρῶν per מניקין, כירי, *Chiromanicas*.

Hieros. Sanhedr. fol. 28. 3. Scribitur, Es locutus est Dominus ad Manassén Regem, atque ad populum ejus, verùm illi non ausculti sunt, ille ergo induxit in eos principes exercitus regis Assur, qui prehendunt Manassén בַּחֲחִים. Quid autem sibi vult בַּחֲחִים בכירו מניקין? In Chiromanicas

Targum in 2. Paralip. 33. Sit reddit מניקין בכר' ית מנשה בכר' Ubi suspicor vocem כירי malè scriptam pro כירן, lubentissimè corrigendus si halluciner.

In verbis istis Salvatoris, *Constringite servum inutilem manibus pedibusque*, facile est videre ut allusum sit ad manicas compedesque.

Verf. 15. O אֱלֹהִים וְאַתָּה עֲשֵׂה.

Id est Angelus in ejus specie. Nam receptum vulgò Angelos induisse aliquando formam hujus aut illius hominis.

Debbarim Rabba fol. 290. 4. Scriptum est, Liberavi te à gladio Pharaonis. Bar Kaphra dicit והכריתו משה וברכית ירד במלאך ירד Angelus descendit in similitudine Moysi, & fugere fecit eum. והיו ככורין במלאך שבשה הוא. Illi autem qui venerunt ut apprehenderent Moysen, putarunt Angelum esse Moysen.

Gloss. Angelus ad fugam expedit Moysen, ita ut illi qui Moysen quærerent, parum de eo essent solliciti, arbitrati enim sunt Angelum esse Moysen.

Midras (coheleth fol. 87. 4. Dicit, Sanctus benedictus; Latitæ dixi, Quidnam hæc agit. Quidnam agit hæc corona in manu tua? Descende de solio meo. Eâdem horâ descendit Angelus ברכיתו של שלמה, in specie Solomonis, atque insedit in throno ejus.

Notum

Notum satis ut Judaïci scriptores Eliam æstiment pro Angelo Fæderis , Malach. 3. 1. Et quoties habes Eliam apparentem in specie hujus aut illius hominis ?

Sanhedr. fol. 109. 1. Venit Elias וארמי להו בחד מינייהו , ac visus est iis , ac si unus eorum esset.

Hieros. Kilaim , fol. 32. 2. עאל אליהו לנביה ברמות ד' חויה Die quodam venit Elias ad R. Indam sanctum in specie R. Catta Rubba , &c. tañtis ejus dentibus sanavit eorum dolorem. Postero die accessit ad eum R. Chaiah Rubbah & dixit, Vs valet Rabbi , ut valent dentes : Cui ille , Ex eo tempore quo in digitos tuos in eos indidisti , convalescerunt.

Verf. 20. Δια τὸ ξέφεδξ αὐτῶν τῷ χῶρει δὲ τῷ Βασιλεῖς.

Huc adducas illud Ezech 27 17. Juda & terra Israël [ô Tyrie] erant insituores tui in tritico Minnith & Pannag , & mel & oleum & resinam dederunt in mercatu tuo Sic Lat. interlin. & verac. nostra , & Itala : Alii autem Interpretes faciunt Minnith & Pannag , non loca , sed ipsas mercaturas. Syr. Arab. Græc. & Chald. speciatim , qui verba sic reddidit , ut fateantur ipsi RR. Sol. & Kimchi se non satis scire quid velit. De Minnith mentio Judic. 11. 33. pro qua Syr. habet Makir , ratione ignota , & Græc. Arnon. ratione nulla. De Pannag , alibi silentium. Quicquid sit , indicant verba Prophetæ , idem quod hic Lucas ; & suffragantur ista , 1. Reg. 5. 11.

Verf. 23. Γενόμεν & σκωληκόερωτ & ἐξέλυξεν.

Parcius hîc Josephus Αθρων ἦ αὐτῶν τῇ κοιλίας περιέπεσεν ἀλγυμια. De torminibus ventris solum loquens , & causam supprimens : atque hoc ut videtur non solum ut dedecus regis contegeret , sed ut decoris aliquid adderet. Nam confer illud. Schabb. fol. 118. 2. רובן של צריקים מתיב בחולי מעיים , Plurimi Iustorum moriuntur ex ægitudine intestinorum.

E contra verò vermibus corrodi dirum habitum , & non nisi nequissimorum.

Sotah fol. 33. 1. Exploratores terræ promissæ , qui malam famam de ea excitarunt , habuerunt linguas suas prominentes &

decidentes in umbilicū eorum : והיו תולעות ויצאות כלשונם , Et vermes ebullierunt ex eorum linguis , & irrepserunt in umbilicū , atque ebullierunt ex umbilico , atque irrepserunt in linguam.

Hierof. Roma. fol. 39. 1. Sacerdos quidam [Baithusaus ut videtur] suffitum fecit ab extra , atque introduxit ad intra. — Sunt quidam qui dicunt והוא כונק תולעים , quod prominuit nasus ejus scatens vermibus : & quodammodo simile ungula vituli nasceretur in fronte ejus.

CAPUT XIII.

Verf. 1. *Ὅταν ᾖ τις ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ τῷ ὄντι ἐκκλησία , &c.*

CONFERANTUR ista cap. 11. 27. & nec vox *τίς* videbitur redundare , nec phrasiologia καὶ τῷ ὄντι ἐκκλησία , videbitur asperior. *Descenderunt Propheta quidam Hierosolymis Antiochiam* , cum tamen in Ecclesia Antiocheni jam forent Prophetae de propriis. Et innui videtur separationem *Pauli & Barnabae* ad ministerium , factam fuisse à ministris istius Ecclesiae statim , non ab aliis nuper adventantibus.

Προφῆται καὶ διδάσκαλοι.

Distinguntur quidem haec munera , 1. Cor. 12. 28. Ephes. 4. 11. at hic , ut videtur , non distinguenda. Nam ad id maturitatis non adhuc pervenerat Ecclesia Antiochena , ut producere posset Doctores , qui non imbuti essent Spiritu sancto & dono prophetico. Et phrasiologia καὶ τῷ ὄντι ἐκκλησία , videtur tale quid innuere , nempe quod secundum Ecclesiam tunc ibi existentem , erant , imò necesse erat ut essent Doctores Prophetici , quippe quod adhuc non foret qui ex studio Scripturarum isti muneri idoneus evaderet. Quare ergo non dicitur potius διδάσκαλοι Προφητικοί , quàm Προφῆται καὶ διδάσκαλοι ? Nempe quia erant Prophetae qui non essent vulgares concionatores , sed astitarunt in munere suo prophetico occasionaliter tantum , erantque qui futura praeviderent magis , quàm vulgariter praeedicarent , aut Catechisticè docerent. Ast

hi & Prophetæ & assidui concionatores.

Μαβαλὺ τῷ Ηρώδῳ τῷ τετραρχῶν συντροφῶν.

Sic *Menahem* scribitur in Cod. Alexandrino, 2. Reg. cap. 15. *Μαβαλὺ*, ubi Rom. habet *Μαβαλῦ*. Hujus nostri educatio cum Herode Tetrarcha, non in mentem revocare non potest illud quod refertur.

Juchasin, fol. 19. 1. *Hillel & Shammai traditiones acceperunt ab iis* [*Shamaiah & Abtalione*] *At prius fuerant Hillel & Menahem: Verum Menahem recessit & famulitium Regis שמניו עבדו והב אנשים לבושים*, cum octoginta viris auro vestitis. — Erat autem *Menahem* grandis sapiens, ad instar Prophetæ, & multa vaticinia edidit. Prædixit Herodi cum adhuc ille minorennis esset, ipsum regnaturum. (Cumque ille regnaret, accersivit eum, qui & ei prædixit, ipsum regnaturum plusquam triginta annos: Regnavit autem ille annis 37.

Paria *Josephus* [quem & hic noster citat] quoad partem historię.

Antiq. lib. 15. cap. 13. Erat de Essenis quidam nomine Menæmus, qui præterquam quod erat ob vita sanctitatem oniam celebris, præscientiam futurorum adeptus est à Deo. Ille Herodem adhuc puerum vocavit Regem Judæorum, &c.

Nec credimus *Menæmum* hunc nostrum eundem fuisse, nec dicimus eum fuisse istius filium [nam num Essenis filii?] cum tamen iste alter tam acceptus fuerit in aula Herodis magni, atque hic noster educatus cum Herode ejus filio, cognationem aliquam hujus ad illum non possumus non suspicari. Sed res ista non tanti est; at meditatione tamen digna, an fundamenta religionis suæ Evangelicæ, non jecerit *Menahemus* hic noster in aula Herodis Tetrarchæ, dum concionaretur illic *Johannes Baptista*, idque cum approbatione, atque applausu aliquali ipsius Herodis, Marc 6. 20.

Quod reliquam historię partem sic *Talmudici* in

(Bagigab, fol. 16: 2. יען מנחם ונכנס שכאן. Exiit Menahem atque intravit Shammai. At quonam abiit Menahem? Abai dicit יען להתרבות רעה, Prorupit in omnem abundantiam nequitia. Abai dicit, Abiit ad famulitium Regis, Sic etiam est traditio, Abiit Menahem in famulitium Regis, atque abierunt cum eo octoginta

paria discipulorum amicorum serico.

Dicere non audemus *Menahemum* hunc nostrum eundem fuisse cum isto *Menahemo*, nisi centenarius jam esset aut circiter; & tamen cum observamus familiaritatem quæ intercessit inter *Menahemum* istum & *Herodem* patrem, atque ut educatus fuerit hic noster cum *Herode* filio [nam non inaniter additum est illud ab historiographo sacro] suspicionem vel levem ciere potest, hunc nostrum esse eundem; vel gravem, quod hic noster fuerit istius filius [si modo *Essenis* filii] vel cognatione propinquus. Esto hoc vel illud, quærere est, an *Manacem* hic noster *Evangelicæ* suæ religionis fundamenta non jecerit in aula *Herodis Tetrarchæ* dum concionaretur illic *Johannes Baptista*.

Verf. 24 Λειτουργούντων ὃ ἀπὸν τῶ κυρίου, καὶ νηστεύοντων.

I. Religiosiores inter *Judæos*, die secundo & quinto hebdomadæ jejunarunt & convenerunt in *Synagogis* ad publicas preces & *Liturgiam*: Unde bene de iis dici potuit, quod istis diebus *Ελετούργουν καὶ ἐνέστουν*. Die *Sabbatico* *Ελετούργουν* quidem, sed non *Ενέστουν*, ast diebus istis secundo & quinto, utrumque.

II. Audaciùs fortè foret dicere, *Ecclesiam* *Antiochenam* jejunia hebdomadalia observasse pro more *Judæorum*. Et adhuc audacius, dicere, eam sibi elegisse dies jejunandi quos *Judæi*, secundum hebdomadæ & quintum. Audacissimum, conjecturare eam *Sabbatum* *Judaicum* observasse aliquatenus cum die *Dominica*, idque cum jejunio, cum *Judæi* nullo modo tolerarent jejunium isto die: At quicumque tandem fuerit dies hujus jejunii, vel quæcunque occasio ex vulgari isto *Judæorum* more, facile est de phrasiologia *Λειτουργούντων* judicare: nempe quodd celebratum est publicum jejunium cum publica conventionione *Ecclesiæ* & sacrorum administratione; quod quæras an ita factum verf. 3. ubi dicitur Τότε νηστεύσατε καὶ προσευξάμενοι. An scilicet tunc temporis publicum jejunium totius *Ecclesiæ*, an privatus seniorum tantum.

Verf. 3. Ἐπιθίπτει τὰς χεῖρας αὐτοῖς, &c.

Sanhedr. cap. 1. hal. 3. סמיכת זקנים וערופת ענלה בשלשה.
Ordinatio Presbyterorum, & decapitatio vacca, est per triumvira-
sum.

In hac ergo re congruit hæc actio cum more in Synagoga usitato, quod tres, Simeon, Lucius, Manaen, duobus emit-tendis Paulo & Barnabæ imponunt manus. At quod *imponunt manus*, recedunt etiam à more usitato.

Maimon. Sanhedr. cap. 4. Quonam modo est ordinatio Presbytero-
rum per secula? Non ut imponant manus super caput Presbyteri, sed
ut vocent eum Rabbi, & dicant ei, Ecce tu es ordinatus, & est tibi
potestas judicandi, &c. Ab antiquo unusquisque qui erat promotus
ad Presbyteratum, promovit etiam discipulos suos. Verùm sapientes
hunc honorem indulsērunt Hilleli, seni, studentes, scil. Ne quis-
quam ordingtur ad Presbyteratum nisi licentiâ Præsidis. At nec ipse
Præses ordinet quempiam nisi adsit cum eo vicepræfectus, nec vice-
præfectus nisi adsit præses. At quod ad reliquas societates attinet, li-
cet uni homini ordinare cum permissu Præsidi, aut adsint cum eo duo
alii; nam non est ordinatio nisi per tres, nec ordinant Presbyteros
extra terram.

Quare abdicaverint impositionem manuum, non indignum est scrutinio si esset hujus loci, ut & quare restringant or-dinationem Presbyterorum ad terram Israëliticam solum. Ali-ter, ut vides, agit Ecclesia Antiochena, & pari normâ Ecclesia Christiana. At quærat quis, forsân, qua ratione, cùm im-po-sitio manuum in promotione Presbyterorum vix usitata foret vel sub Templo primò, aut antè, vel sub Templo secundo. Non sub Templo secundo, si fides Rabbino allegato, aut saltem si quando usitata, abdicata tandem. Atque ante Templum secun-dum ubinam talis rei vel vola vel vestigium?

Verf. 4. Κατήλθον εἰς τὴν Σελεύκειαν,

Est hæc absque dubio *Seleucia Pieria*. De qua
Strabo lib. 14. Μὲτὰ δὲ τῇ Κιλικίᾳ πόλις ἐστὶ τῆς Σαύρων
Σελεύχεια ἢ ἐν Περσίᾳ, καὶ πλησίον Οὐρότης ἐκείδουσι πῦρμος. Ποτὶ
 N iij

est, *Filius nominis*, ut vult Beza : sed veriùs, *Filius tumoris* vel *vulneris*. Nam שׂוּמָא & שׂוּמָא est *Tumor* aut *Pustula* Targumistis Jonath. & Hieros. in Levit. 13. 2. & שׂוּמָא, Syro. Sic & חֲבוּרָא *Fulvum* ab eo redditur שׂוּמָא, *Esai.* 1. 6. & 53. 5. Et certè *Elymas* nullo modo potest esse interpretatio בַּרְטֵמָיוס *Bartesus*, si *Iesus* sit nomen proprium, præsertim si scribendum יֵשׁוּעַ.

II. *Barjesus* ergo ego sic Hebræis literis scripserim בַּר יַעֲשׂוּשׁ voce à יַעֲשׂוּשׁ derivata, quæ significat *Contabescere*, vel morbo corrodi, ut *Psal.* 6. 8. & 31. 10. יַעֲשׂוּשׁ כִּבְעִים עֵינָיו : *Contabescit*, vel ut Interlin. *Erosus pra indignatione est oculi mei*. Et ad hanc radicem respexisse Syrum interpretem, dum reddit שׂוּמָא בַּר, *Filius vulneris*, vel *morbofi tumoris*, parum est dubitandum : & cum hoc etymo optimè concordat vox *Elymas*.

III. Sunt quidem qui eam esse interpretationem vocis מד־גִּיגֻז volunt, Arabicam scilicet עֲלִימָא, ut *Elymas* idem sit cum *Magus*; quod à veritate non admodum alienum, & erat cum talis conceptus placeret, at jam hæc duo perpenſa aliud ducunt.

I. Quia meritò dubitari potest, an velit Lucas vocem מד־גִּיגֻז satis notam per longè ignotiorem interpretari. Et merito quæri possit, quare hîc *Magus* solus vocetur *Elymas*, cùm secundum istam etymologiam omnes ejusdem officinæ artifices, eandem nomenclaturam possint subire.

II. Quia Syrus & Arabs vocem *Elymas* non inchoant ab y *Ain*, sed ab א *Aleph*.

A voce Arabica igitur أَلِيمَا *Alima* vel *Elima* deductum esse hoc nomen ego minimè dubito, quæ *Dolere* significat vel *Cruciari* : Atque ut conveniat sensus cum vocabulo יַעֲשׂוּשׁ, nemo non videt. Nam quid cognatius quàm *Contabescere* & *Dolere* ; *Morbo corrodi* & *Cruciari* ? Et nuncupatum hunc Magum, nomine suo Hebræo opinor בַּר יַעֲשׂוּשׁ *Bar Iesus*, & sic inter Judæos Hebræizantes vocitatum, aut inter Arabizantes *Elymas*, quod idem significat lingua Arabica.

Inusitatus quidem est quod vocem Hebræam reddat Lucas Arabicè, & non Græcè, quod Evangelistis suctum. At videtur, Magum hunc natum atque educatum fuisse in regione aliqua aut loco, ubi vernacula lingua erat Arabica, in qua habitabant etiam Judæi linguâ propriâ etiam utentes, atque

inde duplici hoc nomine cum fuisse notum. Fallor, aut ipsa *Tabneh* & nobilissima Academia & Sedes Synedrii, erat in tali regione. Nam totam Philistorum regionem, vel maximam saltem ejus partem, vernaculè Arabizasse, demonstrabimus alibi esse admodum probabile.

Verf. 9. Σαῦλος ὁ ὁ καὶ Παῦλος.

Nomen Hebraum & Romanum pro relatione ejus ad utramque gentem; utpote quod esset genere Judæus, & nuncupatus *Saulis*, at donatus civitate Romana, atque inde dictus Paulus. Sub eadem notione *Silas* est etiam *Silvanus*; erat enim & ille Romanus, ut colligere licet ex Act. 16. 37.

Apostolus hucusque versans maximè inter Judæos, nomen retinet suum Judaicum; at jam declaratus Apostolus Gentilium, atque inter Gentiles peregrinans, à Luca nuncupatur tantum nomine suo gentilitio.

Verf. 10. Τὸ Διὰβόλον.

Annon idem in Vet. Testamento sonat בן בלעל *Filius Belial*? בכור ששן videtur & durius sonare primo auditu, & nonne primo intuitu redderet *Primogenitum Satana*? Cedit tamen Rabbino cuidam in laudem & titulum honoris, *Hierof. Ievamoth*. fol. 16. 1. longè alia significatione; & vocabulo ששן à שש derivato.

Verf. 12. Ανδράταθ

Usitata est hæc vox Talmudicis, variatà aliquantum lectione.

Hierof. Beracoth, fol. 9. 1. R. (hanina & R. Iosua ben Levi transierunt קרמי אנמיפותח דקיסרין, coram Ανδράταθ Casaria. Ille eos videns assurrexis iis. (ui sui, Te' ne assurgere hisce Iudæis? At ille, Vidi facies eorum sic ut Angelorum. Vid. Aruch in voce.

Verf. 13.

Verf. 13. ΗΛΘον εἰς Πέργῳν ὃ Παμφυλία.

A Papho Cypri, sive veteri sive nova, utraque maritima, ad Ictus insulæ occidentale sita, navigant, ut videtur, in ostia Cestri fluvii, de quo sic

Strabo Geogr. lib. 14. Εἴθ' ὁ Κίεξ & ποταμὸς ἐν ἀναπλεύσαντι σαδὺς ἐξήκοιτα Πέργῃ πόλιν. Deinceps est Cestrii fluvius, quo adversa si ad 1 x. stadia quis subvehatur, ad Pergam venit urbem. Quam prope in sublimi loco Templum est Diana Pergæ, ad quod singulis annis sacer est conventus.

De Cestrii fluvio etiam Ptol. ut de Cataractis, de quo etiam Strabo At

Mela lib. 1. cap. 14. Deinde alii duo validissimi fluvii Oestros & Cataractes. Oestros navigari facilis; hic quia se precipitat, ita dictus. Inter eos Perga est oppidum, &c. Merito suspicaris errorem Scribæ in Oestros pro Cestros. Et mireris Olivarium de hac re nihil annotasse.

Suspiciari licet non fuisse Synagogam Judæorum in Perga, cum nec talis rei sit mentio, nec aliquid ibi actum ab Apostolis memoretur. Hoc tantum refertur, quod ibi recesserit ab eis Johannes Marcus. Qua ratione, ignotum.

Verf. 14. Παρεσχόντο εἰς Ἀντιόχειαν ὃ Πισιδίας.

Strabo lib. 12. ex Artemidoro tredecim urbes Pisidiæ memorat, inter quas mentio nulla de Antiochia. At Plin. lib. 5. cap. 27. Insident vertici Pisidia quondam Solymi appellati, quorum colonia Cæsarea, eadem Antiochia. Et Ptol. Πόλεις ὅτιν ἐν Παμφυλίᾳ μυσσάριοι, Φρυγίᾳ μὲν Σελεύχεια, Πισιδίας ὃ Ἀντιόχεια. Ubi ejus interpretes confuse satis: Civitates autem sunt in provincia mediterranea, Phrygia quidem Pisidia, Seleucia Pisidia, Antiochia, & in marg. Cæsarea.

Verf. 15. Μετὰ ὃ τῷ ἀδελφῶν τῷ τόμῳ κβ. Περεπητέ.

At quam linguam læti Moses & Prophetæ in hac Synagoga? Concipitur vulgò Biblia Græca læta fuisse in Synagogis Hellenistarum; at num lingua ista intellecta à Pisidis?

Strabo lib. 13. ad fin. Inter maximas Asia præfecturas Cypriaticæ

habetur. Τέταροι ὃ γλώτταις ἰχθυῶντο οἱ Κιβουράται, τῇ Πισιδίᾳ, τῇ Σολύμῳ, τῇ Ἑλληνίδι, τῇ Λύδῳ. *Quatuor linguæ usi sunt (ibyrata, Pisidicâ, Solymorum, Gracâ, Lydiâ. Ubi planè distinguitur lingua Pisidica à Gracâ. Et si Moses & Propheta hic lecti essent ex versione Gracâ, num illi intellecti à Pisidis?*

Imò, inquires, nam ipsum nomen urbis Antiochia, arguit eam fuisse coloniam Gracam. Esto; at supponatur fuisse Synagogam Judæorum in aliqua Pisidiæ civitate merè Pisidica, *Selge, Sagaleffo, Pernelisso, &c.* aut in aliqua urbe Solymorum aut Lydorum, quânam linguâ illic lecta Bibliâ? Eadem absque dubio linguâ, eodemque modo quo lecta in Synagogis Hebræorum, hoc est, linguâ originali Hebræâ, astante interprete qui redderet in linguam vernaculam.

Verf. 14. *Ἐξέτισαν.*

Sic vulgò dictum est de aliquo docente יתיב, *Consedit.* Et si non aliunde notitiam habuerunt rectores Synagogæ de *Paulo & Barnaba* quòd essent concionatores, hinc expiscari poterunt, quòd intrantes Synagogam, *Consederint*, pro more Docentium, aut Concionantium.

Verf. 16. *Οἱ φοβούμενοι τὸ Θεόν.*

Id est, Profelyti.

Bemidbar rabba, fol. 227. 2. *Benedictus omnium qui timet Dominum, qui ambulat in semitis ejus.* Psal. 128. *Non dicit, Benedictus Israël, benedicti Sacerdotes, benedicti Levitæ; sed, Benedictus omnium qui timet Dominum.* אֵלֶּיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ אֵלֶּיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ. *Hi sunt Profelyti qui sunt φοβούμενοι τὸ Θεόν. Sicut dicitur de Israël, Benedictus tu, ô Israël, sic etiam de istâ dicitur, Benedictus est omnis qui timet Dominum. Et de quonam Profelyto dicitur, Benedictus? De Profelyto qui est Profelytus justitiæ. Non sicut (uthai isti de quibus dicitur, Deum timuerunt, & Deos proprios coluerunt.*

Verf. 18. *Ἐξοποφόρησεν αὐτοὺς.*

Particula *Ὡς* videtur excludere lectionem *Ἐξοποφόρησεν* quæ vox occurrit apud Græc. Interpret. Deut. 1. 31. *Ἐξοποφόρησε*

quidem illos Deus, per totos annos quadraginta: sic etiam, inquires, Εξουσιάζουσιν αὐτοῖς. quod à veritate non alienum. Verùm cūm Apostolus addat ὥς, videtur tempus illud respicere potissimum, quod intercessit inter fatale decretum de non intrando terram & introitum.

Verf. 19. Εἰς τὴν ἡμέραν.

שבעה אומות Rabbini frequentissimum cūm de gentibus Canaanis loquuntur.

Verf. 20. Ως ἡμεῖς τῶν ἀνασώσις καὶ πνεύματα.

Inter plurima quæ dicuntur, ego hoc eligerem: quod sub hoc numero calculantur anni Judicum, atque anni Tyrannorum Israëlẽ opprimantium, seorsim & disjunctim computati; quos primo aspectu quispiam judicavit sic numerandos; nisi quod 1. Reg. 6. 1. luxurianti computo frænũ inijciat.

I. Hinc numero exactè respondent anni Judicum & Tyrannorum, sic discreti.

Judices.		Tyranni.	
Othniel	40	Chushan	8
Eliud	80	Eglon	18
Deborah	40	Sisera	20
Gedeon	40	Midian	7
Abimelech	3	Ammon	18
Tola	23	Philisthi	40
Jair	22	Summa	111
Jephthah	6		
Ibsan	7		
Elon	10		
Abdon	8		
Sampson	20		
Heli	40		
Summa	339		

Connumeratis ergo 339. & 111. assurgit computus exactè ad 450.

II. Hanc calculationem sequi Josephus videtur planè
Antiq. lib. 8. cap. 2. *Solomon Templum adificare capit regni
 sui anno quarto, mense secundo, quem Macedones Artemision vocant,
 Hebrai Ijar.*

Μετά τῆς πεντακότης καὶ ἐννεήκοντα καὶ δύο ἔτη ἀπ' Αἰγυπτῶ Ἰσραη-
 λιτῶν ἤρξθη. *Post quingentos nonaginta duos annos ab exitu ex
 Egypto.*

Numerantur in 1. Reg. 6. 1. anni 480. Numerat ille 592.
 annis 112. numerum istum excedentibus: sicut anni 111. Tyran-
 norum, numerum hoc in loco excedere faciunt.

III. In particulari horum annorum calculatione omittere
 non possum illud quod de Sampsonè dicitur, in

Hieros. Sotah. fol. 17. 2. Dicit, *Sampson, Domine aeternè, da
 mihi mercedem pro uno oculorum meorum in hoc mundo, & pro al-
 tero in mundo futuro. Scriptura una dicit* וַיִּשְׁפּוֹט אֶת יִשְׂרָאֵל אַרְבַּעִים
 שָׁנָה, *Et judicavit Israël quadraginta annis. Et Scriptura alia
 dicit, וְהוּא שָׁפַט אֶת יִשְׂרָאֵל עֶשְׂרִים שָׁנָה, Et ille judicavit Is-
 raellem viginti annis. R. Acha dicit, Innuitur quod metuerunt eum
 Philistai, viginti annis post mortem ejus, sicut metuerunt viginti an-
 nis dum viveret.*

Putares ex his verbis, de *Sampsonè* scriptum esse, quòd ille
 judicavit Israëllem 40. annis, quod tamen non reperitur; at
 bis tantum, quod *judicavit viginti annis*, *Judic. 15. 20. & 16.
 31.* unde quidem concludunt Scriptores Hebræi illud quod di-
 ctum, nempe quod formidabant eum viginti annis post mor-
 tem ejus. De Heli quidem dicitur quòd ille judicavit Israëllem
 quadraginta annis, 1. Sam. 4. 18. ubi dum apud Græc. Inter-
 pretes lego εἴκοσι ἔτη, *viginti tantum*, suspicor eos communi
 Judæorum opinioni aliquantum favere.

Verf. 33. *En τὰς ἡμετέρας τὰς συνάξεις.*

Hieros. Taanith. fol. 65. 3. *Quare sunt orationes quotidiana
 oñtodecim? R. Josua ben Levi dicit, secundum oñtodecim Psalmos,
 ab initio Psalmorum, ad Exaudiat te Deus in die tribulationis
 [Psal. 20.] Si autem dicat tibi quispiam, quod sunt novendecim,
 אמור לו לכה רגשו לות הוא כיון. Dic ei, Quare fremuerunt [Psal-
 mus secundus] non est de iis. Hinc dicunt, ille qui erat & non*

exauditur, necesse habet ut jejundet.

I. Hinc judica an secundus hic Psalmus, conjunctus & confusus fuerit cum primo, cum aliquammodo videatur separatus à toto numero. Et videsne argumentationem Rabbini? Probaturus ille numerum Orationum quotidianarum octodecim, adaptari ad numerum octodecim Psalmorum, ab initio libri ad *Exaudiat te Dominus*, &c. Psalm. 20. recurrit ad vulgare axioma, *Ille qui orat & non exauditur, jejundet*: ac si fundaretur istud axioma ex paritate numerorum, atque axiomaticis authores eò respicerent. Q. d. Ille qui fundit octodecim istas orationes, quæ sunt secundum numerum octodecim istorum Psalmorum, & non exauditur, jejundet & exaudietur, secundum tēporem Psalmi proximè sequentis, *Exaudiat te Dominus in die angustia*, id est, in die quo te angustias & affligis jejunio.

II. Quam ratione Psalmum excluderint ex numero, sollicitè non indagabimus. In eo quamvis ita excluso reperitur tam nobile testimonium de resurrectione Messia, & forsitan eò spectat Apostolus in hisce verbis. Sin minus, ex eo quod numerum & ordinem Psalmi notat, conjectare licet illum in hunc sensum loqui, Testimonium habetis de resurrectione Christi in ipso ferè limine libri Psalmorum, tam propè ab ejus initio, ut etiam in Psalmo secundo occurrat.

Τίς μου εἰ σὺ, κύριε, ὁ σῶν τὸν Ἰσραὴλ σὺ.

Fatetur R. Sol. Rabbinos hunc Psalmum interpretari de Messia; at mavult ille ad Davidem applicari. Nam cavent Judæi ne Messias agnoscat genuinus Filius Dei. Hinc *Midrash Tillin* in locum. *Filius meus tu. Hinc respondere licet hæreticis qui dicunt quod est Deo Filius. Responde tu* אַתָּה אֵינוּ אוֹבֵד. *Non dicit, Filius mihi tu, אַלֵּא בְּנִי אַתָּה, Sed Filius meus tu* [Acuta certè distinctio.] *Sicut cum blandè alloquitur herus servum, & dicit, Ego diligo te sicut filium meum.*

Sic & Targum in locum. *Dixit Dominus* חַיִּיב כְּבֹר לֵאמֹר לִי אֲנִי *Dilectus tu mihi sicut filius patri.*

Agnoscent de Messia ibi agi, ut *Succah* fol. 52. 1. Sed cave

ne agnoscas eum pro genito Filio Dei, si Judaizare velis. Ut locum hunc eludere conentur nimium esset & inane versutias eorum congerere. Aptius est argumentationem Apostoli observare, & quonam modo hæc verba Psaltæ innuant resurrectionem Messiae.

Obiter hæc verba accipe ex Midr. Till. ubi prius.

R. Honna dicit, נ' חלקי הסורין, Tres portiones castigationum divise sunt. Vnam acceperunt patres mundi, atque omnes generationes; Alteram generatio persecutionis; aliam generatio Messia. Et cum tempus ejus advenerit, dicet, Sancta ben בריה עולי לכראתו חרשה, Mihi incumbit creare illam novam creaturam, & sic ille dicit ולדתי היום, Hodie ego te genni.

Quærentibus Judæis à Salvatore signum, reponit ille semper signum Jonæ Prophetæ; futuram scil. suam resurrectionem indubitatissimum de eo signum, quod ille Filius Dei, verus Messias.

Sic Rom. 1. 4. *Manifestatus Filius Dei per resurrectionem à mortuis.* Nam sic ille quidem discretus ab omnibus mortalibus, & filius hominum. Et Deus se eum jam tum genuisse dicit, cum indicium ille dederat, se non merum hominem fuisse, per divinam suam virtutem quæ eum à morte resuscitaverat. Et secundum tenorem totius Psalmi Deus eum tunc genuisse dicitur, cum statueretur ille Rex in Sion, & cum omnes gentes sub eo essent subditæ: in quæ commentantur ipsius verba, immediatè post resurrectionem suam prolata, *Data mihi est omnis potestas*, &c. Matth. 28. 18.

Quidnam sibi volunt verba ista Matth. 26. 29. *Dico vobis, Non bibam amodo de hoc fructu vitis, usque in diem istum cum illis bibam vobiscum novum in regno Patris mei.* Nonne huc referunt, De eo non bibam amplius ante resurrectionem meam? Nam revera resurrectio ejus erat initium regni ejus, cum jam hostes suos devicerat, Satanam, Orcum, Mortem. Inde ille genitus & status Rex in Sione.

Fallor, aut Psal. 110. 3. aliquantulum consonat. Liceat mihi paraphrastice sic reddere. *Populus tuus erit populus spontaneus in die potestatis tuae. Erit populus spontaneus in decoribus sanctitatis. Erit populus spontaneus ab utero aurore. Tuus est ros juventutis tuae. Jam verò ros Christi est virtus ejus, vivificans mortuos, Esai.*

26. 19. Ros autem juventutis tuæ, ô Christe, tuus est, id est, virtus propria te resuscitat. Ad resurrectionem ejus ergo applicaverim verba ista *ab utero aurora*; erat enim resurrectio Christi ipsum diluculum & aurora novi mundi, & novæ creationis.

Verſ 34. Τὰ ὅσα Δαβὶδ τῷ πνεύματι.

Tà ὅσα hoc in loco desumi à versione Græca in Esai. 35. 3. notant omnes.

At rarius notatur per *Davidem* hic intelligi Christum, quod tamen in locum Prophetæ bene observant ipsi Rabbin, Kimchius & Ab. Ezra. suffragante planè commate proximè sequenti. Vocatur ergo resurrectio Christi, interprete hoc Apostolo, Τὰ ὅσα τῷ Χριστῷ τῷ πνεύματι. Et promittit Deus apud Prophetam, unde hæc desumuntur, resurrectionem, beneficiaque resurrectionis Christi. Mortem ejus prædixerat, promiseratque cap. 53. At quidnam misericordiarum expectandum per mortuum? Instabiles atque infirmæ ejus beneficentiæ, si morte terminantur. Promittit ergo beneficentias & misericordias, firmas, stabiles, & nunquam terminandas, effluxuras ex ejus resurrectione.

Cùm hæc citentur ex Propheta, in verbis Græcorum interpretum, variantibus aliquantum à verbis Prophetæ, atque ea multo magis verſ. 41. Ἰδοὺ δὲ καὶ ἔρχομαι, &c. quæri possit quânam linguâ concionatus jam fuerit Apostolus: ut & quânam linguâ lecti in hac Synagoga Moses & Prophetæ verſ. 15.

An Græca? Quærere licet an ea intellecta à Pisidis. An Pisidica? Vix credas Biblia in linguam istam jam esse verſa. Notatu dignum est illud *Strabonis*

Geograph. lib. 13. ad fin. Inter maximas Asia præfecturas (Libyrtica habetur. Τίβρασις ἡ γλώττις ἰχθυῶντο οἱ Κίβυραῖ, τῇ Πισιδικῇ, τῇ Σολύμῳ, τῇ Ἑλληνίδι, τῇ Λύδιῳ. Quatuorlinguis usi sunt (Libyrtica, Pisidica, Solymonum, Græca, Lydiâ. Lingua Pisidica alia erat à lingua Græca, & si Moses & Prophetæ essent lecti ex versione Græca, quod vulgò supponitur inter Hellenistas fieri, parum intellecti essent in Synagoga: aliquid quidem dici posset in contrarium, ex ipso nomine urbis. Erat Antio-

III. HEBRÆÆ ET TALMUDICÆ,

chia, Græca fortè colonia, utpote structa à Principe Græco-
Detur; at supponatur fuisse Synagogam Judæorum in alia ali-
qua Pisidiæ civitate merè Pisidica, quàmam linguâ illic lecti
Moses & Prophetæ? Eadem absque dubio linguâ eodemque
modo quo lecti in Synagoga Hebræorum, hoc est, linguâ
originali Hebræâ, astante interprete, qui redderet in verna-
culam.

Verf. 41. Ἰσὺν οἱ κατέγγυται, &c.

Doctissimè hîc ut semper Cl. Pocochius Miscellan. 3. ubi
quidnam legerint Græci Interpretes Habac. 1. acutissimè ex-
plorat, salvâ interim lectione quam exhibent Biblia Hebræa.
Nam aliud est ut illi legerint, aliud ut verè sit legendum,

Verf. 42. Παρεχέσω τὰ ἴθνη, &c.

In æquilíbrio ferè per vim verborum est, quantum ego video,
an reddas *illi rogant Gentes*, an *Gentes rogant illos*. Poste-
rior interpretatio obtinet plerumque. At quid absurdi si admit-
tas priorem? Et nonne ordo verborum in eam nutare videtur
magis? Si esset τὰ ἴθνη παρεχέσω, in posteriorem inclinares
absque controversia. Sed cum sit παρεχέσω τὰ ἴθνη, liceat ali-
quantum hæsitare. Et si ægrè tulerunt Judæi doctrinam Apo-
stoli, & discefferunt ex Synagoga offensi, quod nonnullis
placet, nec quidem videtur improbabile, tunc aptius conceperis
Apostolos obsecrasse remanentes Gentiles ut illi patienter
eadem audiant iterum.

Εἰς τὸ μετὰ τὸ Σάββατον.

I. Μετὰ inter alia, ut docent Lexicographi, significat *Dein-*
ceps aut postea, & notetur concionem hanc habitam fuisse tem-
pore antemeridiano, nam isto solim tempore conventum
est in Synagoga; pomeridiano autem conventum in Beth Mi-
dras. Quare ergo an phrasiologia hunc sensum non tolerave-
rit, Rogarunt ut deinceps in isto Sabbato, tempore scilicet po-
meridiano, audirent iterum talem concionem. Et tum an Apo-
stoli.

stoli rogarent gentes, an gentes Apostolos, perinde est o.

II. Quære an Apostoli & Ecclesia Christiana jam non celebrarent diem Dominicum. Si ita [quod quis inficiabitur] tum judica an Apostoli non invitarent gentes, ut Sabbato Christiano, crastino scilicet, convenirent, & audirent iterum. Si concesseris diem Dominicum vocandum Sabbatum, concedes facile rite vocari posse *Μετὰ τὸ Σάββατον*. Et quidem cum inter Judæos, vel Judaizantes Profelytos, sermo esset de isto die; non mirum est, si Sabbatum audiret. Ac si dicerent Apostoli, Nos crastino Sabbatum nostrum celebramus, & vultisne vos isto die *λαλῶμεθα ὁ ῥήματι*.

III. Aut esto τὸ *Μετὰ τὸ Σάββατον* Hebdomada intercurrens inter duo Sabbata, ut *Νεαύτης δις τὸ Σάββατον*, jejuno bis in hebdomada; tum ut facillimus labitur hic sensus, rogarunt ut intra hebdomadam sequentem ista repeterentur, ita respici possunt præsertim dies hebdomadæ secundus & quintus, in quibus conventum est in Synagoga.

CAPUT XIV.

Verf. 6. Εἰς τὰς πόλεις τῆς Λυκαονίας Λύστραν καὶ Δίφλιν.

ERAT etiam Iconium intra Lycaoniam, attestante Strabone in verbis,

Geograph. lib. 12. Inde Lycaonum colles plani, frigidi, nudi, & asini sylvestribus compascui, &c. Sunt & paludes, major Coralis, minor Tragitis. *Ἐνταῦθα δὲ πού καὶ τὸ Ἰκόνιον ὄρεϊ*. Circum ista loca Iconium est oppidum probè conditum agro feliciore, quàm is quem diximus onagros pascere.

Pariterque Iconium in Lycaonia disponit Ptol. Tab. Asia, 1. cap. 6. Quare ergo non nuncupat Lucas Iconium urbem Lycaonia, æquè ac Lystram & Derben? Quippe quod esset separatè aliquàlter jurisdictionis.

Plin. lib. 5. cap. 27. Datur & Tetrarchia ex Lycaonia, quaparte Galatia contermina est, civitatum xiv. urbe celeberrima Iconio.

Vers. 11. Λυκαονίς.

Quenam fuerit lingua Lycaonica, dictu difficile. Nec dictu facile quare hoc addatur, cum sat fuisset dixisse, Επῆσαν πῶ φωνῶ ἀπὸν, λέγοντες, οἱ θεοὶ, &c.

I. Vix persuaseris linguam Lycaonicam fuisse dialectum Græcæ, cum peculiares & distinctas ab ea linguas in hisce regionibus fuisse vernaculas, arguant satis ista, quæ produximus nuper ex Strabone, notetque ipse lib. 8. *Cares* [erant autem hi propius à Græcia siti quàm Lycaones] vocari ab Homero βαρβαροφώνους: sic etiam Phryges sunt Barbari. Pausan. lib. 1.

Audiat iterum Strabo lib. 12. statim ab initio. *Cappadoces qui eadem utuntur lingua, ii maximè sunt qui definiuntur versus meridiem Cilicio qui vocatur Tauro. Versus Orientem Armenia & Colchide, καὶ τοῖς μετὰ ἐπικολώταις ἔθνοσι* aliisque interjacentibus gentibus, quæ sermone diverso utuntur.

Qualis inter has aliasve linguas fuerit lingua Lycaonica, expiscetur cui est animus & facultas, nos talia nec audemus, nec possumus.

CAPUT XV.

Vers. 1. Γνωμῆς ὅτι πάσας καὶ συζητήσεις, &c.

SI vertenda mihi hæc verba in linguam Talmudicam [quæ erat lingua scholastica] reddiderim *Πάσας* per *מכלל*, & *Συζητήσεις* per *מיועץ*, vocabula scholis notissima; quo idiomate constructa, nihil pariunt difficultatis.

Επαξεν ἀναθεῖναι Παῦλον, &c.

De hoc itinere ipse Paulus Gal. 2. 1. ubi etiam subinfert *ἀνέβην ἢ καὶ ἀποκάλυψιν*, i. e. per revelationem exhibitam Ministris Antiochenis; non enim dictum foret Επαξεν, si revelatio ipsi Paulo fuisset facta. Inter alios qui illum jam sunt co-

mitari, erat Titus; quem ubinam ille sibi adoptavit, in itineribus istis suis descriptis cap. 13. & 14. conjiciat qui potest.

Verf. 7. Αφ' ἡμερῶν ἀρχαίων.

Parùm dubito Petrum in his verbis respicere dictum illud Salvatoris, *Dabo tibi claves Regni (celorum)*, ut tu scilicet Evangelii januam primus aperiās Gentilibus. Tunc elegit cum Dominus, ut per os ejus audirent Gentes primum verbum Evangelii, & crederent. Illud autem factum esse dicit, *Εν ἡμέραις ἀρχαίαις*, id est, ut ipse alibi eloquitur, *Εν χρόνῳ ἐν ᾧ εἰσῆλθεν καὶ ὁ ἔξῃην ἐν ἡμέραις ὁ Κύριος*. *Ἰησοῦς*, Act. 1. 21. Quòd tempus per *Απ' ἀρχῆς* profertur ab hoc nostro, Luc. 1. 2.

Verf. 16. Ἀποικοδομήσω τὴν οὐλὴν Δαβὶδ τὴν πεπτοκῆαν.

Sanhedr. fol. 69. 2. Dixit Rab. Nachman R. Isacco, תי שמיץ, לך אמת אחי בר נפלי, unde edoceres quando venturus sit Bar Naphli? Dicit ille, מאן רב נפלי, Quisnam iste Bar Naphli? Respondit alter, Messias. An verò Messiam vocas Bar Naphli? Imò, ait ille, nam si scriptum est, In die illo reedificabo tabernaculum David, הנפלה, Nopholeth.

Verf. 17. Ὅπως αὐτὸς ἐκζητήσωσι εἰ κατὰ λῆπον ἴψ' αὐθρόπων, &c.

I. Hebraïcè, id est Syriacè, jam locutum fuisse Jacobum vix ut arbitror, negabitur à quopiam. Distabit enim ratio Concilium Hierosolymitanum aptissimè transigi linguâ Hierosolymitanâ; atque ipsissima vox *Συμεὼν*, à qua orationem suam orditur, arguit Hebraïcè jam agi inter Hebræos; non tam quòd *Simeon* dicit, & non *Simon*, quàm quòd *Συμεὼν* dicit, & non *Σιμων*, affectante linguâ Syrà literam *a* in syllaba prima, ut *בוכרא נושכא דוכתא*, & plurimis istiusmodi; atque in propriis nominibus *בן סטרא*, *Ben Suida* Hierosolymitanis pro *Ben Sada*, *בוגדלא*, *Magdala* pro *Magdala*.

II. Non à quopiam, ut puto, negabitur Apostolum, hunc textum Prophetæ citantem, ipsissima verba Prophetæ Hebraïcè protulisse; quod nunquam non factum in scholis & concio-

nibus ; allegato nempe aliquo Scripturæ testimonio vel loco , prolata sunt semper ipsissima verba originalia. Putasne autem Hebræa Amosi in ore Jacobi fuisse לִכְנָן יִרְשׁוּ שְׂאֵרֵית אֶדֹם , quo sensu Græca eloquuntur.

Hebræa in *Amis.* 9. 12. sic se habent , לִכְנָן יִרְשׁוּ שְׂאֵרֵית , אֶדֹם , *Ut possideant reliquias Edom.* Græci autem Interpretes habent , ὅπως αὐτὸν ἐκζητήσουσι , &c. *Ut reliquias hominum requirant Dominum.* Ubi de proprio addunt νέερον , quod non est apud Prophetam. Nec quidem adest in codice Romano , verum in MS. Alex. adest.

An ex incuria, an ex industria sic recesserint illi à verbis Prophetæ , vix tanti est ut inquiremus , cum nihil istis Interpretibus sit usitatus quàm à fonte Hebræo sic recedere. Consultò hic factum suspicari licet , partim quòd inviderent promissionem tam consolatoriam Edomæis , partim quòd in Prophetia proximè sequenti dicatur , *Non erunt reliquiae domus Esau.* Obad. vers. ult. Ubi & illud etiam decolorant , reddentes שְׂרִיר per Πνεύματι.

III. Hebræica Amosi à Jacobo producta cum themate & proposito ipsius optimè quadrarunt , cum ut hoc probet, *quod Deus respexit Gentes , ut ex ipsis sumeret populum nomine suo* , hæc adducat , *Reedificabo tentorium Davidis , ut possideant reliquias Edom.* Τὸ λεῖμμα τῷ Ἐδὼμ, pari sensu ac Τὸ λεῖμμα τῷ Ἰσραὴλ, Rom. 11. 5. Et cum nominatur Edom , hostis Israël's omnium acerrimus , unde desumendum & reservandum tale λεῖμμα , clariùs probatur res proposita , *Quod Deus respexit Gentes* , &c.

Verba etiam in versione Græca , quam sequitur Lucas , rem probant , cum mentio sit de *gentibus omnibus requirentibus Dominum* ; ideoque eò tutiùs versionem istam illic ille sequitur ; quod & facit quidem ferè ubique ; & quibus illud rationibus , observavimus alibi.

IV. Per *Edomæos* novi apud Talmudicos aliosque Scriptores Hebræorum , vulgò intelligi *Romanos* ; at qua ratione , non admodum patet : ast impudentia eorum patet satis , dum Romanos seipso pro filiis Esau vel Edom agnoscentes , atque in ista re triumphantes , introducunt.

Avodah Zarah fol. 11. 2. Roma semel intra septuaginta annos מביאין ארם שלם , *introducunt hominem integrum* [qui repræ-

sentat Esavum [יטרכין אותו על אדם חומר , *atque equitare eum faciunt super hominem claudum* [qui repræsentat Jacobum, & sic indicant Esavum jam dominari Jacobo] ויטרכין אותו] *Et amiciunt eum vestimentis Adami* [ista erant vestimenta desiderii , בנבי כמדות , Gen. 27. 15. quæ erant Esavo] *Atque imponunt ei in caput* , רבי , *cutem capitis R. Ismaëlis* [erat ille summus Pontifex, & interemptus est per Regnum Romanum. Ob summam autem faciei ejus venustatem, cutem faciei detrahi fecit filia Cæsaris, & balsamo conservari] *Atque appendunt ei unionem margaritam pondus Zuzei* — & *proclamant coram eo* חזנא , *Computus Domini* [Jacobi , ut glossa una , vel Isaaci ut altera] *est falsitas* [Prophetia ejus qua promisit filiis suis redemptionem , & mendacium] *Frater Domini nostri* [Esavo] *est deceptor* חמי רחמי , *Quicunque videt* [præsens spectaculum] *videat* ; & *quicunque non videt , non videbit* [ad septuagesimum abhinc annum.] *Quid prodest deceptor deceptio sua , & quid falsificanti falsitas sua ? Es sic tandem concludunt* ווי לרון כד יקום דין , *Va huic quando exurget ille.* [Va Esavo , quando exurget Jacobus.]

Hæc ideo exscripsimus , ut specimen exhiberemus , quantâ confidentiâ Judaici Scriptores Romanos habeant pro Edomæis ; de quibus vix loquuntur unquam sine detestatione & splene , execratione & odio. Verba quæ inclusimus intra parentheses , non nostra sunt , sed Glossatoris.

V. Parum credimus Romanos pro Edomæis sic habitos fuisse à Judæis , cum exararetur versio Græca ; at satis credimus , Edomæos tunc temporis æquè odiosos fuisse Judæis , ut non mirum sit Interpretes istos ex isto odio , bona illa quæ prænuntiaverat Amosus reliquiis Edom eventura , illis invidisse , & verba ejus aliò divertisse.

Shemoth rabba fol. 152. 3. *Hæc est oblatio quam accipies ab iis ; Aurum , Argentum & Æs* , Exod. *Aurum est Babel , Argentum est Media , Æs est Gracia* , Dan. 2. *At de ferro nulla mentio. Quare ? Quia Edom improba quæ vastavit Sanctuarium , assimilatur ei. Ad docendum , quod ab omni regno Deus accepturus est oblationem tempore futuro præter Edom.*

Verf. 20. Ἀπὸ γὰρ ὑπὸ τῶν ἀλισθημάτων τῶν εἰδωλῶν καὶ τῆς πορνείας.

I. Quæri meritò potest an quatuor hæc prohibita essent sub una eademque notione, hæc scilicet, ne obiceretur Judæis offendiculum à Gentilibus conversis, si ab omnibus hisce rebus non abstinere, an non aliud aliquid foret etiam intertextum, ne scilicet Gentiles isti conversi, ad aliquid pristini sui Ethnicismi relaberentur. Ἀπὸ γὰρ ὑπὸ τῶν εἰδωλῶν καὶ τῆς πορνείας, videtur hoc respicere, atque Ἀπὸ πινικτῆ καὶ αἵματος, illud.

Mirari interim licet cor & frontem Nicolaitarum, qui ex diametro, contrarium huic Apostolorum decreto non prædicarent solum, sed docerent, Apoc. 2. 14. 20. Balaamitæ & Jezebelitæ, qui quonam furo potuerunt tam horrendam & di-ram praxin & doctrinam venustare? An libertatem Evangelicam prætexentes? Annon amore & charitate ab Evangelio præscriptis abutentes potius? præ se ferentes nempe transcendentiorem aliquam amicitiam, vellent quidvis cum quovis comesse, & cum quavis coire. Meditatus sum sæpiuscule super verba ista Apostoli, 1. Tim. 4. 3. *Prohibentes matrimonium*, quinam illi tandem qui prohiberent, maximè autem quam ratione prohibuerint. Novimus qua ratione prohibitum sit matrimonium quibusdam, in Ecclesia Romana, in ultimis hisce diebus mundi; ast à quibus, & quare veritum illud in ultimis diebus Oeconomix Judaicæ, ad quæ tempora respexit Apostolus isto in loco, non faciliè solvitur.

Quoad clausulam proximè sequentem apud Apostolum, *In-bentes abstinere à cibis quos Deus creavit*, subit illud in.

Bava Bathra fol. 60. 2. Cum destrueretur Templum secundò, multiplicati sunt Pharisei, vel separatistæ in Israël, qui dicerent non comedendum carnem, nec bibendum vinum: applicuit se ad eos R. Jo-sua, & dixit iis, O filii mei, quare non comeditis carnem, nec bibitis vinum? (ui illi: Nosne carnem comesse, de qua soliti sumus offerre in altari, atque illud jam defecit: Et nos bibere vinum, de quo libare soliti sumus in altari, atque illud jam defecit? Respondit ille, Si ita non comedimus panem, quia cessavit oblationes frumentaria; non comedimus fructus, quia cessavit oblatio primitiarum. Nec bibamus aquam, quia cessavit ejus libatio, &c. Et paulò post: Cum de-

creverit regnum iniquitatis in nos aspera — equum erat ut apud nos statueremus שלא לישא אשה, non ducere uxores, nec generare liberos, &c. Sic evenires ut semen Abrahami ex seipso confumeretur. Sed permitte Israël, ut potius sint שגגין errantes, quam כוידין presumptuosi.

Quantum chasmatum & distantiae inter hos homines, & Nicolaitas? & tamen stolidè & superstitiosè ab his in uno extremo peccatum, æquè ac scelestissimè ab istis in altero. Sed his missis, de Nicolaitis mireris ignorantiam, si non norunt decretum hoc Apostolorum; & stupendam contradicendi audaciam, si norunt.

Από τῶ ἀλυσγημάτων τῶ εἰδωλών.

In Epistola ipsa Concilii est Από τῶ εἰδωλώσεων.

Distinguunt rem Magistri cum de circa idololatriam prohibitis agunt, in אסורי אכילה *Prohibita esui*, & אסורי הנאה, *Prohibita usus*. Εἰδωλώματα omnia erant *prohibita esui*; & utensilia omnia quæ adhibita erant circa sacrificia ista idololatrica, erant *prohibita usus*. Αλυσγηματα τῶ εἰδωλών absque omni dubio comprehendit omnia idolothyta; & nonne etiam comprehendit omnia talia utensilia? Et non injusta oriri possit quaestio, an cum dicatur in ipsa Epistola ἀπὸ τῶ εἰδωλώσεων, restringat etiam ab usu talium utensilium, æquè ac ab esu rerum oblatarum.

Καὶ ὁπότῃ πορεύεις.

Cuius oculo obvia est duplex hæc quaestio. De quamam scilicet fornicatione sit hic sermo, & qua ratione fornicatio, qualiscunque ea tandem, hic numeretur inter adiaphora.

I. Cum illud recognosco quod frequentissimè occurrit apud Magistros, quod quædam permittuntur כפני דרכי שלום, *paci* ergo, & quædam prohibentur כפני דרכי אסוריים, *propter mores Amorrhæorum*, vel Ethnicorum, promptum mihi est suspicari cognationem aliquam ad utrumque esse in his decretis Apostolorum. Permissum esse Gentilibus conversis, in rebus nonnullis Judaizare, paci ergo, ast in aliis abstinere, ne eth-

niciſſent, non quidem judaïzent.

II. Speciatim, in hac prohibitione fornicationis, animadvertendum. Quod non adeò congruum eſt opinari, opus fuiſſe peculiari præcepto, & præſcripto Apoſtolico, ad eos qui Evangelium jam fuerant amplexati, contra fornicationem vulgari & communi notione ſumptam, cùm totus tenor Evangelii contra eam præſcriberet. Atque hac ipſa ratione perſuadere mihi non poſſum, per *Sanguinem* hoc loco prohibitum, intelligendum eſſe homicidium.

III. Erat inter Judæos fornicatio quædam, quæ licita iis videbatur, & colorem aliquem habuit legitimætionis. Ea fuit Polygamia.

Hof. 4. 10. וְלֹא יִפְרוּ וְלֹא יִרְבוּ. Fornicati ſunt, & non multiplicabuntur. Sic bene reddunt Chald. & Syr. cum vernacula noſtra. Jam verò fornicatio, ut ſcortationem denotat, non optat ſolobolem, ſed contrarium, potiùs; ſed de Bigamia eſt ſermo, vel Polygamia; nam in ſterilitate uxoris uſitatum iis alteram ſceminam vel plures aſſumere propagandæ prolis ergò, quam rem Deus hoc in loco probro fornicationis ſtimatizat. *Fornicantur, ſed non multiplicant.*

Quicquid aliud ſub hoc vocabulo intelligitur, ego hoc certe intellexerim; præſcriptum ſcilicet eſſe ab Apoſtoliſ contra polygamiam; rem inter Judæos indifferentem [ſicut fornicatio inter Ethnicos habita eſt pro indifferenti..] Non incongruè ergo hic memoratam inter adiaphora.

Dicas velim, ubinam cavetur contra bigamiam aut polygamiam in novo Teſtamento, ſi non hoc in loco? Dices forſan in verbis iſtis Salvatoris, Matth. 19. 4. 5. Ubi quidem cavetur contra diſmiſſionem uxoris, vix contra polygamiam, collatis præſertim verbis Apoſtoli, 1. Cor. 6. 16.

Proviſum eſt de Episcopis & Diaconis, ut non ſint bigami, 1. Tim. 3. & non crediderim non proviſum fuiſſe contra bigamiam Læicorum? Ubinam autem illud factum, ſi non in hoc loco?

IV. Erat & fornicatio alia ſenſu ipſo Judæorum uſitatiffimo [nam Polygamiam minimè habuerunt pro fornicatione] eaque præter fornicationem, ut vocant, ſimplicem, quæ fuit contractio matrimonii intra gradus prohibitos, quam illi vulgò vocant

vocat ערוות, *nuditates*. Hisce adeò adversantur, ut nonnullas earum adjudicent *morti*, omnes לכות, *excisioni*. De quibus Maimon fuisse in *Issuro biah* cap. 1. & per totum tractatum. Permisso tamen interim ut Gentilis, religioni Judaicæ jam factus profelytus, matrimonium contrahere possit cum cognatis etiam consanguinitate proximis, cum sorore, vel si velit, cum matre, &c. Idem ibid. cap. 14. [Hinc ortum forsan incestuosum istud conjugium 1. Cor. 5.]

Merito contra talia matrimonia cavetur per hoc decretum Apostolicum, utpote quæ Judæis erant odiosa.

Καὶ τὸ πνικτὸν καὶ τὸ αἷμα &c.

Hæc Gentilibus conversis prohibita arbitror Judæorum gratia & per modum condescensionis, ut devitaretur eorum offensio. Per *sanguinem* ergo ego minimè intelligere possum *homicidium* [& quid per πνικτὸν dicetur illico:]

I. Nam quorsum mentio homicidii in præfenti controversia? An Gentiles conversi reducendi ad Moſen, ubi præcepta Moſis moralia vix in mentem veniunt, utpote existentia præcepta ipsius naturæ? Sed de ceremonialibus est quæstio, & quidnam ad istam quæſtionem homicidium? & ut dictum antè, quid opus tam peculiari cautione contra homicidium, iis qui jam amplexati fuerant Evangelium charitatis & pacis?

II. Per prohibitionem sanguinis igitur ego minimè dubito caveri contra comestionem sanguinis, quod & fit in lege semel iterumque, Gen. 9. 4. Dan. 12. 16. &c. Et vix quicquam nominaveris post idolum, quod magis horreret Judæus, quàm comestionem sanguinis.

III. Sanhedr. fol. 59. 1. Distinguitur inter אכר כן החי, *membrum bestie adhuc viventis*, & רכס כן החי *sanguinem bestie adhuc viventis*. Prohibetur prius per illud, *Verum carnem cum vita*, id est, *sanguine ejus non comedetis*. Prohibetur etiam posterius, ne comedas scilicet sanguinem eductum per phlebotomiam aliterve ex quavis bestia. Sic R. Chanina loco citato. Vid. & Pertika in Deut. 12. & R. Sol. in Gen. 9. & vice plurimum,

Cherithuth l. 1. 76. 2. Quare prohibetur sanguis quinquies? [Gen.

Q

9. 4. Levit. 3. 17. & 7. 26. & 17. 10. Deut. 12. 16.] *Vi includatur sanguis animalium non sacratorum, & sanguis sacratorum, & sanguis pulvere cooperiendus, & sanguis דם החי membrum bestiae adhuc viventis, ודם המצוי & sanguis expressus, per phlebotomiam aut aliter.*

Comestionem sanguinis adjudicat ipse Deus ad excisionem, Levit. 7. 27. &c. Sed subtiles & curiosæ de hac re agitantur quaestiones & distinctiones in *Maimon. Maacaloth Asuroth* cap. 6. hanc tantum describamus.

De sanguine expressionis, & sanguine membrorum, splenis scilicet, & renum, & testicularum, & sanguine circa cor collecto tempore mactationis, & sanguine reperio circa jecur, non rei facti sunt excisionis; at quicumque de eo comedit vapulet, quia dicitur, Nul- lum sanguinem comedetis. At de reatu ad excisionem dicitur, Quia vita carnis est in sanguine. Non est quis igitur reus excisionis, nisi propter comestionem sanguinis cum quo exit vita.

IV. Novi quid sint *חפציהו* apud *Ath. neum* lib. 9. quæ nullum hic possunt habere locum, nec est cur talia quali- tas illæ mensuræ apponit, prohiberentur vel ipsi *Jadæo*. Nec per *חפציהו* intellexerim *אבר בן החי membrum bestiae viventis*; par- tim quoddam inclusum hoc autem intra vocabulum *חפציהו*, partim quoddam de eo sic definiatur à Magistris.

Maimon. Maacaloth Asuroth cap. 5. Traditione disunt, quod il- lud quod dicitur in lege, Non comedes vitam cum carne, prohibes membrum dissectum ab animale vivente, & de *אבר בן החי*, mem- bro ab animali vivente dissecto, dicit Deus Noacho, Verum carnem cum vita, hoc est sanguine, non comedetis. Comedere ergo mem- brum sic dissectum, est comedere sanguinem. Et sub clausula *חפציהו דם החי* continetur prohibitio comestionis, & דם בן החי *Sanguinis animalis viventis*, & דם בן החי *membrum anima- lis viventis*. Et sub *חפציהו דם החי*, prohibitio comestionis car- nis non ritè mactatæ, ut non effluxerit sanguis ut oportuit. De qua re fusè agitur in tractatu *Cholim* prolixè satis & obscu- rè. Ubi hoc non possum non notare, fol. 33. 1. *Qui comedere vult de bestia priusquam exeat vita ejus, excindat de carne ejus à loco mactationis, ad quantitatem olive, & salliat eam valde valde, & lavet eam valde valde, expectet donec exeat vita bestia, & tum comedat, & hoc aquè licitum est & extraneo & Israelita.*

Quum loquimur de non comedendo carnem ex qua non ritè exprimitur sanguis , non necesse est ut intra hanc classem includamus נבלה, *morticinum* טרפה, *dilaceratum* à feris.

CAPUT XXIII.

Verf. 2. Ο ὁ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας.

QUÆRITUR ab interpretibus an hic Ananias idem sit cum Anania Josephi , Pontifice summo. Et quæro ego vicissim, an ἀρχιερεὺς hoc in loco necessariò restringatur ad summum Pontificem.

I. Apud Josephum Antiq. lib. 20. cap. 5. & de Excid. lib. 2. cap. 21. Ananias Summus Pontifex à Quadrato Præside Syriæ vinctus mittitur Romam , rationem de gestis suis redditurus Claudio Cæsari ; idque antequam Felix Judæam intraret ut Procurator. Ast an redierit unquam Hierosolymam , incertum. Incertius an redierit ad Pontificatum. Incertissimum an ille in Pontificatu jam ageret , cum causa Pauli ageretur , post multos regiminis Felicis annos , cap. 24. 10.

II. Erat sub his temporibus *Ananias* quidam celeberrimus , non summus Pontifex , sed *Sagan Sacerdotum* , de quo sic Talmudici.

Shekalim cap. 6. hal. 1. *Tredecim cista forbanica, tredecim mensæ, tredecim adorationes erant in Templo : illis autem qui erant de domo Rabban Gamalielis, בית ר' חנניה סגן הכהנים, illisque qui erant de domo R. Anania Sagan Sacerdotum, erant quatuordecim, &c.*

Pesachim cap. 1. hal. 6. R. *Ananias Sagan Sacerdotum* dicit , &c. Sic Misna Hierof.

Tsemah David. *Ananias Sagan Sacerdotum interfectus fuit tempore excidii, cum Rabban Simeone F. Gamalielis.*

Juchasin fol. 57. 1. R. *Ananiah Sagan interfectus dicitur die vicesimo quinto mensis Sivan, cum Rabban Simeone ben Gamaliel, & R. Ismaële.*

Si conciliare non potes Josephum cum Luca circa *Ananiam* summum Pontificem , esto hic *Ananias Sagan, Ananias Lux,*

qui aequè vocari potuit Ἀρχιερεύς, ac Pontifex summus, quod patet ex titulis *Anne & Caiaphæ*, Luc. 3. 2. Nec impedit quidquam quo minus *Ananiam* istum Sagan opinemur fuisse in Saganatu suo, hoc ipso tempore.

Verf. 5. Οὐκ ἦσαν ἀδελφοί, ὅτι ὅστις ἀρχιερεύς.

I. Detur eum ignorasse hominem fuisse Pontificem, vel Sagan [quod vix probabile] ignorare tamen non potuit, ex ipso loco & ordine in quo jam sedit, eum fuisse unum de patribus Synedrii, & rectoribus populi : Et cuius eorum convitiando, transgressus est illud, *Principi populi sui non maledices*, aequè ac convitiando summo Pontifici.

II. Parum cedit in honorem Apostoli, opinari quod verba ista, Τύπταις σὲ μάλα ὁ Θεός, &c. protulerit vel temere & inconlultò, vel indignatione raptatus & bile, vel nesciens quoniam ille quem sic percussit, & cuius muneris, quin quod sobriè, ut Apostolum decuit, locutus fuerit, & cum auctoritate & ductu Spiritus sancti. Nec retractatione verborum, vel apologià pro temeritate, aut opus habuit, aut usus est, in his verbis, sed ejusdem coloris hæc sunt cum istis quæ protulerit.

III. Si hic Ananias fuerit iste *Sagan Sacerdotum*, qui periit in excidio, ut dictum antè, conceperim ego, interitum ejus prædixisse Apostolum propheticè, potius quàm temere effutiisse ista quæ postea retractaret. Verba ergo ejus quæ jam tractamus paraphrazemus. Novi satis non licere maledicere rectori populi, nec ego ei ista dixissem quæ dixi, si eum pro tali agnovissem; sed non agnovi, nam ille indignus nomine Ἀρχιερεύς.

IV. Præses Synedrii jam erat *Rabban Simeon ben Gamaliel*, defuncto patre ejus Gamalielis ante biennium aut triennium, aut circiter. Novit Paulus Simeonem & Simeon illum optimè ex pristino condiscipulatu, cum uterque federet ad pedes Gamalielis, & quemnam magnatum non novit Paulus aliquanto grandæviorum, ex educatione & diutina conversatione ejus Hierosolymis? Ita ut incredibile sit eum ignorasse Ananiam sive summum Pontificem si ille jam afforet, sive Ananiam

Sagan , vel quosvis in Synedrio ætate provectiores. Inter-
 cesserant quidem anni non pauci , ex quo ille Hierosolymis
 discesserat , adfueratque non parum ; at cum ille tot annos ibi
 olim impenderat , ejusque foret ordinis & gradus ut Officia-
 rius Synedrii foret , diplomate roboratus , tam lapsilis & lu-
 bricæ memoriæ esse non potuit , quin quod jam rediens , fa-
 cies & personæ potuerit promptissimè dignoscere & distin-
 guere. Et cum dicitur commate proximè sequenti , *Γινε ὃ δ
 Παῦλος ἐπὶ τῷ ἐν μέθῃ Σαδδουκαίων*, &c. Si queratur unde
 ille sic distinguere de personis potuerit , responderi possit ; ex
 pristina eorum notitia [si non esset unde aliter dignosceret.]
 Noverat eos dum adhuc ipse Phariseus versaretur inter ipsos.
 Vid. cap. 22. 5.

V. Quid ergo dicat *ὃν ἤδυν* , non video ut arguere possit
 ignorationem personæ [cum qua forsân rem aliquam habuit
 in obtinendo dirum istud diploma contra Christicolas] quin
 quod referendum sit ad affectum potiùs quàm ad intellectum,
 ut sensus sit, Non novi quod sit *Ἀρχιερεὺς* aliquis omnino , vel
 non agnosco hunc pro tali. Tutius quidem erat invehi potiùs
 in personam , quàm in officium ; si verò sic dixerat de ipso
 munere , *Non novi quod sit Pontifex aliquis omnino* , non dubi-
 to quin quod animum suum elocutus fuerat , bene noscens an-
 tiquatum jam esse istum Pontificatum per mortem summi
 Pontificis nostri Jesu.

Nam proponatur hoc problema , Quamvis agnoverat Apo-
 stolus ministerium Templi quoad alia [nam ipse purificatus
 est in Templo] quoad summum tamen Pontificatum , non
 agnovit ministerium istud peculiare ; nonne veritatem secum
 fert ? Cum non contradicendo indicio , scissione scilicet veli
 Templi à summo ad imum , demonstraverat Deus finem &
 abolitionem istius muneris.

At respiciant verba Apostoli personam , & non officium ,
 & dicta sunt quoad hominem , *Non agnosco quod ille Ἀρχιερεὺς*,
quod ille tali titulo dignus ; noverat forsân Paulus nequitiam ho-
 minis ab olim ; vel ex ipsa præsentī ejus injustitia , & teme-
 raria severitate , satis habuit cur sic regeret.

Nosse pro agnoscere non inusitatum in sacris Paginis : instan-
 tia satis est triste tremendum illud , *Non novi vos , discite ὁ*

operantes iniquitatem. Et in paginis Judaicis cùm aliquando R. Judah succensens תפ' Bar Kaphra diceret tantùm, *Non novi te,* discessit ille ut נקף *inrepatus*, & assumpsit sibi נקפה *inreparationem.*

Historiam habes in *Moed Katon* fol. 16. 16. 1. *Cum Bar Kaphra cum visistatum veniret dixit ei, בך קפרא איני מכירך עירל, O Bar Kaphra, ego te nunquam novi. Novis ille quid sibi vellet, Assumpsit ergo in se inreparationem triginta diebus.*

Verf. 8. Σαδδουκαῖος μὲν δὲ λέγουσιν μὴ εἶναι ἀνάστατον.

Quænam ergo religio Sadducæi? Orat, jejunat, sacrificat, observat legem, & tamen non expectat resurrectionem aut vitam æternam. Quorsum hæc religio? Ut obtineat scil. bona temporalia, quorum solum promissionem observat ille factam in lege, nihil rimans ultra literam.

Sadducaos denominationem suam à Sadocho quodam, discipulo Antigoni Sochai deduxisse, receptum est vulgò, nec sine ratione. Dum interim quærere licet, an ipse Sadoch negaverit resurrectionem, atque an ille rejecerit reliquos libros sacrae Scripturæ præter Pentateuchum, quòd aliqualiter fecerunt Sadducæi.

I. Historiam ejus ea varietate referunt Judaïci scriptores, ut secundum aliquos credas eum negasse resurrectionem, & futurum præmium, secundum alios non. Sic enim

Juchasin fol. 15. 2. *Sadoc & Baithus fuerunt capita hereticorum, errarunt enim circa verba magistri eorum,* &c.

Ramban in Avoth cap. 1. *Sadoc & Baithus audientes hæc à Magistro, Ne sitis sicut servi qui hero famulantur præmii ergò, &c. dixerunt inter se, Magister noster nos docet, non esse vel præmium vel penam, &c. Recesserunt igitur à norma, & deseruerunt legem, &c.*

Aliter autem,

Avoth R. Nathan. cap. 5. *Antigono Sochai erant duo discipuli qui erant digneque verbis ejus, discipulis suis & discipuli sui discipulû suis profiterunt illi, & docuerunt post eos & dixerunt, Quid viderunt patres nostri, ut dicerent, Possibile est ut operarius præstes opus suum per totum diem, & non recipiat mercedem vesperti? Verùm si nossent patres nostri, quod est alius mundus & resurrectio*

mortuorum, non sic dixissent, &c.

Aruch in ביתוכין, Antigono Sochoo erant duo discipuli, quorum nomina Sadoc & Baithus, dictavit ille iu, Ne sitis גזלן. servi qui famulantur hero ideo ut recipiant premium, &c. Abierunt illi, & sic dictaverunt discipulis suis & discipulorum discipulis לא אפרשן פירותינו. At non exposuerunt sensum ejus [nota illud] Prostituerunt illi post eos, & docuerunt & dixerunt, Si paves nostri nossint quod est resurrectio mortuorum, & remuneratio iustorum in mundo futuro, non sic dixissent. Prostituerunt illi & separarunt se a lege, &c. — & ab iis prodierunt due secta male, Sadducei & Baithuszi.

Addamus & illud Rambani loco allegato לא רבנו כינרו, Sadoc & Baithus non intellexerunt sensum Magistri sui in istis verbis, Ne sitis sicut servi qui famulantur hero premii ergo, &c.

Ex quibus omnibus collatis prout vides variantes aliquantum Judaicos Scriptores in enarratione hujus historiae: sic ex posterioribus hiæ collatis, credas ipsum Sadocum non fuisse Sad ucam, Baithusum non fuisse Baithusum; id est, neutrum fuisse fermentatum hæresi negante resurrectionem, &c.

Arrepta est ansa & occasio suscitandi istam hæresin ex verbis Antigoni malè intellectis & depravatis; at non per Sadocum & Baithusum sic depravatis, nam illi sensum eorum non intellexerunt, inquit Rambanus, atque ut liquet ex Arucho, illi nuda verba discipulis suis tradiderunt absque ullo glossemate, & discipuli eorum discipulis suis. Ita ut emeruisse non videatur nomen, hæresis, & secta Sadduceorum, ante secundam aut tertiam post ipsum Sadocum generationem. Quod, ni fallor, non indignum est observatione quoad chronologiam & historiam.

Erat cum crederemus [& quis non credit?] eò adducti per authorem Juchasin & Maimoniden, ipsum Sadocum fuisse primum authorem sectæ, & heterodoxiæ Sadduceorum; at pensatiùs rem advertentibus, ex nuper allegatis ex R. Nathan & Arucho non improbable videbitur, non ortam fuisse istam sectam, nisi pluribus annis post Sadochi obitum. Conferamus tempora.

Historiam istam Josephi de Jaddua obviam facto Alexandro M. atque ab illo adorato, agnoscunt etiam Talmudici, at mu-

tato nomine, nam *Simeonem Iustum* fuisse aiunt. Hos tum Josepho conciliare circa hominem & nomen nitatur ille cui fides aliqua ipsius rei & historiæ: sed esto *Simeon Iustus* idem cum *Saddua*, ut volunt nonnulli. Vide *Juchaf. fol. 14. 1.*

Coincidunt igitur tempora *Simeonis* cum temporibus *Alexandri M.* Coævus sit *Antigonus Socheus*, qui Cathedram post eum cepessivit, cum *Ptolomæo Lago*. Contemporanei sint *Sadoc* & *Baithus* ejus discipuli, cum *Ptolomæo Philadelpho*. Atque elaborantur deinde tempora unius saltem generationis discipulorum *Sadochi* [si non & alterius] ante enatum nomen *Sadducaorum*.

Hæc si veritatem aut probabilitatem aliquam secum ferant, non immeritò perpendi possunt, dum quaeritur quam ratione non admiserint Sadducæi reliquos libros sacri Voluminis, pari autoritate cum Pentateucho Mosis.

Quæro igitur primò, an hoc ab iis factum antequam exarata fuerit versio Græca? Vix dixeris *Antigonum* hoc errore correptum, nec quidem *Sadocum* ejus discipulum: monstrum foret Præses Synedrîi, qui non agnosceret distinctionem istam *Legis, Prophetarum, & Hagiographorum*.

Et mirum foret si *Sadocus* reliquos libros, præter istos *Mosis* abdicaret Magistro suo.

Discere potuerunt Sadducæi, etiam à Scribis & Pharisæis plus honoris tribuere Pentateucho quàm reliquis libris sacri Codicis, nam & illi idem fecerunt; sed ut rejicerent a lectione saltem in Synagoga aliquid aliud certè movit.

Cum observo illud in *Masssch. Sophorim*, cap. 1. quòd *Quinque seniores transulerint legem Græcè pro Ptolomæo*. Atque illud apud Josephum *Antiquitatum lib. 1. cap. 1. Quod lex sola traducta fuit*. Atque utrumque hoc ante exortum nomen sectamque Sadducæorum; suspicari incipio Sadducæos, Samaritanos præfertim, aliquid hausisse ab hoc exemplo. Præcipueque si verum illud quod refertur ad Aristæa, anathemati devorum eum, qui versioni aliquid adderet, vel aliquid in eam immutaret. Cum igitur in sectam secedere voluerunt Sadducæi, imbibit jam hæresi non esse resurrectionem mortuorum, & tortis jam tandem Antigoni verbis in talem sensum, minis mirum si libros Mosis solos admittere voluerint; quippe quod in iis nil

in plani occurreret quod ipsorum errori contradiceret; atque insuper quod libros istos solos consignasse pro sacris viderentur antiquiores illi magni nominis viri, qui eos solos Græcè verterant. Minimè autumo Sadducæos omnes versionem istam esse secutos, at suspicor tamen Samaritanos aliquid inde in textum suum introduxisse.

Dicitur in patrociniū versionis Græcæ, quòd ea in non paucis concordat cum textu Hebræo Samaritanorum, ac si textus iste Hebræo nostro sit purior, ac secuti fuerint Interpretes Græci istum textum. Concordant quidem non rarò. At si dixerim ego, textum Samaritanum in locis istis, aut illorum aliquibus sequi versionem Græcam, & versionem Græcam non sequi textum Samaritanum, plurimum fallor si sit unde confutaveris.

Visne unam aut aliam concordantiam in ipso Pentateuchi limine?

Gen. 2. 2. Hebræa habent, ויכל אלהים כיום השביעי, *Nam perfecerat Deus die septimo opus suum.*

Græca autem, καὶ ὡς ἔτι πάλαι ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ.

Concordat textus Samaritanus, ויכל אלהים כיום הששי, *Perfecit autem Deus die sexto, &c.* Dices tu Græcos Interpretes verrere secundum textum Samaritanum. Dico ego textum Samaritanum formatum esse secundum versionem Græcam. Quis inter nos determinaverit? Nonne pro me illud facit, quod vulgo jactatum inter Judæos? *Quod hac immutatio facta est per 1 x xii. Megillah fol. 9. 1. Massich. Sopherim cap. 1.*

Sed perinde esto uter utrum sequatur in hac quam produxi sumus concordantia, capite eodem, viz.

Gen. 2. 19. Hebræa habent, ויצר יהוה אלהים מן האדמה, *Formaverat autem Dominus Deus de humo.*

Græca verò, καὶ ἔτι πάλαι ὁ Θεὸς ἔτι ἐν τῇ αἰῶνι.

Concordat textus Samar. ויצר יהוה אלהים עוד מן האדמה, *Et formavit Dominus Deus adhuc de humo, &c.*

Non quaeremus hic quis quem sequatur, querimur potius de audacia utriusque, in additione vocis ἔτι & עוד: Quæ persuadere videtur Deum post creatos Adamum & Evam aliquod porro insuperque de novo creasse. Quod mihi quidem adhuc inauditum; & cui non?

מִי יֵשׁׁוּ אֵלֶּיךָ.

Observamus ad Matth. 3. 9. ex Glossatore in *Bab. Berachoth*, fol. 54. 1. [si illi habenda fides] fuisse hæreticos in ipsis Ezræ diebus, qui dicerent, *Non esse seculum aliud præter hoc*: quod quidem coincidit cum Sadducæismo, quamvis nomen Sadducæorum tunc temporis, longaque pòst intercapedine fuerit ignotum. At quod ad ipsorum hæresin pertinet, cùm illi orirentur, videntur illi præcipuè & primariò negasse immortalitatem animæ, & sic resurrectionem corporis ex consequenti.

Novi תְּחִיַּת הַמֵּתִים, apud Judaïcos scriptores, infinities sumi pro *resurrectione mortuorum*, at sumitur etiam frequentissimè pro *vita mortuorum*; ut illud denotet resuscitationem corporis, hoc immortalitatem animæ.

In initio capitis Talmudicis *Hhelek*, ubi ex instituto agitur de vita mundi futuri, varia congerunt argumenta ad probandum, תְּחִיַּת הַמֵּתִים כֵּן הַתּוֹרָה, *Vitam mortuorum ex lege*; nam sic liceat mihi hîc reddere, potiùs quàm *resurrectionem mortuorum*. Rationem judica ex hoc quod adhibent argumento, vice plurium.

Sanhedr. fol. 90. 2. *Quidam dicunt quod probatur ex hac Scriptura. Dicit eis, At vos qui adhaesistis Domino Deo vestro, כִּלְנֵם הַיּוֹם פְּשִׁטָּה רַחֲיוּם*, *Vivi estis omnes hodie*, *Deut.* 4. 4. כִּלְנֵם הַיּוֹם, *Planum est quod vos jam in vivis estis*, cùm Moses hæc dicit; *Sed hoc vult quod in die quo omnis mundus est mortuus, vos vivetis*. Id est, Vos etiam mortui, tamen vivetis, quæ potiùs immortalitatem animæ post mortem eloquuntur quàm resurrectionem corporis.

Sic responsio Salvatoris ad Sadducæos, Matth. 22. 31. 32. ex verbis istis Dei, *Ego sum Deus Abrahami*, &c. aptatur directè ad sententiam eorum contra immortalitatem animæ redarguendam, parum aut planè aut directè ita probat resurrectionem corporis, ut Sadducæi non potuerint contra istam probationem cavillari.

Et in dicto illo ipsorum Sadducæorum, de operario per totum diem laborante & non recipiente mercedem suam vespere, palam innuitur, de statu animæ post mortem eos præci-

puè considerare, & de corporis non resurrectione ex consequenti.

Sumantur igitur verba hoc sensu, Sadducei dicunt animas non esse immortales, & non esse Angelos aut spiritus, & patebit dichotomia clariùs, de qua historiographus facer, cum dicit, Φαρισαῖοι ὃ ὁμοιοῦσι τὰ ἀνόρτα.

Obcurum est ex verbis Josephi, an *Esseni* agnoscerent resurrectionem corporis, qui tamen agnoverunt immortalitatem animæ lubentissimè.

De *Excid.* lib. 2. cap. 12. Καὶ ὃ ἔρηται παρ' αὐτοῖς ἢ ἐν ἡδὲ δόξα, φθαρτὰ μὲν τὰ σώματα, καὶ τὴν ὕλην ἢ μένοντες αὐτοῖς τὰς ψυχὰς ἀθάνατοις αἰεὶ ὄντες. *Vales enim apud eos has sententia, (Corruptibilia quidem esse corpora, materiamque iis non esse permanentem: animas autem semper permanere immortales. Ita ut de immortalitate animæ præcipua fuerit quæstio.*

Μὴδὲ ἀγγέλων μὴδὲ πνεύμα.

Negant animas esse immortales, & negant esse quosvis spiritus [non negato forsan interim Deum esse Spiritum, atque esse Spiritum Dei, de quo Gen. 1. 2.] Atque an ansam hujus opinionis fumerent inde, quod de creatione Angelorum aut spirituum apud Moysen sit altum silentium, aut aliunde, quarendum.

De apparitione Angelorum apud eum frequens mentio; & quid ad hoc dicit Sadduceus?

Putasne Samaritanos fuisse Sadduceos? Si ita, observabile valde est, Interpretem Samariticum, vocem אלהים, *Deum*, reddere semel iterumque per מלאכיה, *Angeli*.

Gen. 3. 5. Eritis sicut Elobim, Samar. תהיו כמלאכיה, *Eritis sicut Angeli*.

Cap. 5. 1. In similitudine Dei, Sam. כתשבות מלאכיה, *In similitudine Angelorum*.

Sic & cap. 9. 6. בצורת מלאכיה, *In similitudine Angelorum*.

At ubicunque est mentio Angelorum in textu Hebræo, textus Samaritanus etiam retinet nomen *Angelorum*.

Annon crediderunt Sadducei fuisse quidem Angelos, sed è rerum natura evanuisse? Cum Moysen scil. evanuisse, & non

exiisse amplius. An putatis, ô boni, animam Moſis fuiſſe mortalem, ac obiſſe cum corpore? Putatis etiam Angelos cum eo obiſſe. Nefcio aliter qua arte aut ingenio eludere poſſitis iſta quæ apud eum occurrunt de Angelis: illud ſpecialim Gen. 32. 1.

Dicetis forſan per Angelos intelligi debere bonos animi motus & affectus: malos quidem affectus Pharifæi ipſi, vocant aliquando Dæmonia, יצר הרע שטן, *Malus affectus eſt Satanas.*

At nec bonos affectus vocant Angelos, nec vos ipſi illud ed applicare poteſtis, *Angeli Dei obviam ei ierant, & vocavit eum Mahanaim*; id eſt, *duo caſtra*, vel *duos exercitus*: unum conſtantem ex multitudine propriæ familiæ, & vultisne vos alterum conſtituiſſe ex bonis affectibus?

Si conceſſerint Sadducæi creatos unquam fuiſſe Angelos [Moſe in hiſtoria creationis id tacente] conceperim ego eos agnoviſſe Angelos eo ſenſu quo & nos in tota hiſtoria Pentateuchi, ac concepiſſe poſt completam hiſtoriam Pentateuchi in nihilum evanuiſſe; & poſt Moſen non fuiſſe vel Angelum, vel Spiritum, vel Prophetam.

Obſervamus alibi vulgò diſtingui apud Judæos inter *Angelos*, & *Spiritus*, & *Dæmonia*. Ubi per Spiritus intelligere eſt vel ſpectra mortuorum, vel Spiritus ſub humana ſpecie, ac non adedò tremenda & terribili, ac Angelos. Et quid vel Angelo, vel Spiritu opus amplius, inquit Sadducæus, cùm Deus ante obitum Moſis per ejus ſcripta totam ſuam voluntatem revelaverat, legem æternam dederat, & Eccleſiam completè conſtituerat.

Ignorantia innocens eſt atque inculpanda, neſcire *Q Ba'ân* *תבאנא*, & ſecreta Hæreticorum, etſi in eruendis illorum dogmatibus erremus, forſan non parum, parum cedit in ignominiam. Veniale de iis errare; cum iis, mortale.

Ignofce igitur ignorantix noſtræ, ſi fateamur neſcire nos penitus quid intererat inter Sadducæum & Ba'ithuſæum, an convenirent in eodem, an diſſentirent in aliquibus. De Ba'ithuſæis apud ſacras Paginas altum ſilentium, apud Judæicas mentio frequentiffima; & videntur in quibuſdam diſtingui à Sadducæis; aſt in quibus, obſcurius.

Habes Sadducæos diſputantes cum Pharifæis, *Jadeim cap.*

4. atque habes Baithusæos disputantes cum Phariseo, *Mena-choth* fol. 65. 1. Baithusæum aliquid quærentem à R. Josua. *Schabb.* fol. 108. 1. frequentemque eorum memoriam alibi.

Speciatim verò hoc præterire non possumus quod occurrit

Rosh hashanah, cap. 2. hal. 1. *Antiquitus receperunt testimonium de Novilunio à quovis homine* מִשְׁלָּקְיוֹ חֵינִי, *Postea verò cum fallaciter agerent Hæretici*, &c. Sic legit Misna Hierosolyma. At Babylonica, מִשְׁלָּקְיוֹ הַכִּתּוּסִין *Postquam fallaciter, aut leviter agerent Baithusæi.* Et Misna seorsim edita Amsterdam, מִשְׁלָּקְיוֹ הַפִּיקוּרוּסִין, *Cum leviter agerent Epicuræi.*

Ubi Gemara utraque: *Conati sunt Baithusæi in errorem ducere sapientes, & conduxerunt quadringenti Zuzaïs unum de nostris, alterum de suis, ut falso testarentur de Novilunio*, &c. Rationem reddunt Glossatores.

Incidit dies tricesimus tñ Adar in Sabbatum, & non apparuit Novilunium in tempore suo, & ambierunt Baithusæi, ut primus dies Paschatis incideret in Sabbatum, ut oblatio manipuli incidere in primum hebdomadis, & sic dies Pentecostes in primum hebdomadis.

Quinam jam sunt Baithusæi? Sadducæi, an Samaritani, an Christiani, an aliquid quartum? Christiani volunt diem Pentecostes esse primâ Sabbati; sed an eos velint, in hac particula judicent alii. In aliis aliter.

Hieros. 3ma. fol. 39. 1. Quare adjurant summum Pontificem, ut ritè præstet opus diei expiationis? Propter Baithusæos qui dixerunt, Suffitum facias ab extra, atque introducas ad intra. Historia est de quodam qui suffitum fecit ab extra, atque introduxit ad intra. — De quo dixit quidam, Mirarer ego si iste diu viveret. Dicunt quod intra paucillum temporis obiit. Crederes hunc Pontificem fuisse, & Baithusæum.

Verf. 9. Γεμματοῖς ἐν μέσσι τῶ Φαρισαίων.

Nam etiam erant Γεμματοῖς ἐν μέσσι τῶ Saddουκαίων. Atque ex utraque parte, Γεμματοῖς non distinguendi sunt, vel à Phariseis, vel Sadducæis qui præsentibus jam erant in Syne-drio; sed hoc vult, Γεμματοῖς qui erant de secta & professione Pharisaïca vel Sadducæa. Atque per hanc dichotomiam

intelligitur totum Synedrium.

Si verò & strictius rem sumptam velis, erant in Synedrio Scribæ qui steterunt à partibus Phariseorum contra Sadduceos, qui tamen non forent de secta Pharisaica. Crediderim & Shammarianos & Hillelianos adversatos fuisse Sadduceis, omnes tamen fuisse Phariseos vix crediderim. Disputant illi & rixantur inter se frequentissimè in Paginis Talmudicis, at nec hos nec illos favisse Sadduceis arbitror, nec omnes favisse Pharisaismo. Sanguinolenta inter eos pugna refertur.

Hieros. Schabb. fol. 3. 3. Shammaani [qui tum erant numero plures] *steterunt ab infra, atque interemerunt quosdam Hillelianos.* Hoc factum est in domo Hananiae ben Ezechiae ben Garon, quem agrotantem venerunt visitatum. Amica certè visitatio.

Verf. 11. Οὗτοι σὺ δὲ καὶ εἰς Ρώμην μαρτυρήσῃ.

Hinc licentia & intimatio Paulo, appellandi Cæsarem. Rariùs erat Judæo appellare tribunal ethnicum, & dirum malitiæ venenum sapuit, quod Synedrium Salvatorem traderet iudici Gentili. Paulus igitur cùm nullum evadendi modum videret aut locum, ex hac visione edocetur quid agendum.

-Verf. 12. Μὴτε φαρασὶν μὴτε τινὶ, &c.

Verùm quid si anathematizatio vestra vestrùm irrita fiat, ut non possitis interficere Paulum, ò boni [quod & evenit] quid fiet de vobis miseris incediâ perituris? Φεῦ. Nos parum de ista re solliciti, habemus Rabbunos, qui votum nostrum solvent facillimè.

Hieros. Avodah Zarah, fol. 40. 1. לאחר שנדר מן הכהן ווי, *Homini qui vovit se abstinenturum à cilo, & יכול ווי דלא יכול, si edat, & si non edat. Si edat, peccat in votum suum; si non edat, peccat in vitam suam; quid ei hic faciendum?* ויתירו לו את נדרו, *Adeat sapientes, & illi solvent ei votum suum. Sicut scribitur, Lingua sapientum est sanitas.* Prov. 12. 18. Non mirum si prodigè & prodigiosè voverent, cùm tam facilè solverentur vota.

CAPUT XXVIII.

Vers. 1. Μελίτη.

PLIN. lib. 3. cap. 8. *In Siculo fressi sunt insula in Africam versa*
Gaurus; Melita à Camerina LXX XIV. M. P. *Lilybæo* CXIII.
 M. P.

Ptolomæus cum numerat inter insulas Africae *παλῆρας*. Sic enim ille distinguit. Νῆσοι τῇ Ἀφρικῷ ὠκεῖαί μιν παλαιὰν ἴχθη. Et Νῆσοι παλῆρας τῇ Ἀφρικῇ. Inter has posteriores occurrit *Melite insula, in qua civitas Melite* 38. 45. 34. 40.

Et Chersonesus. 38. 40. 34. 45.

Et Iunonis Templi. 39. 34. 40.

Et Herculi Templum. 38. 45. 36. 6.

Strabo lib. 6. Περίκειται ἡ τῇ Παχύνῃ Μελίτη, καὶ Γαυδῶ π'. καὶ ἡ μέλιτι ἐκείνῃσι ἀντίκειται διέχουσαι. Ante Pachynum jacet *Melite & Grandus* [Plinio *Gaurus*] LXX XIII. ab utraque [Sicilia & Pachino] *ambæ distantes milliaribus*, ubi Lat. Interpret. habet LXX XVIII. *stadiis*, immani mensuræ defectu.

Cum igitur, attestante eodem Strabone lib. 17. distantia inter Carthaginem & Lilybæum Siciliae foret, *χιλίων καὶ πεντακοσίων σταδίων*, mille & quingentorum *stadiorum*, vel ducentorum ferè milliarium, distaretque Melite à Lilybæo CXIII. M. pass. patet insulam istam sitam esse in medio ferè inter litus Siculum & Africanum, Carthaginensium olim sub dominio: à quibus forsitan & inditum linguâ suâ *Melita*, id est, *Ευασία* vel Effugium, à *εὐα*, *evadere*, ob evasum navigantibus ex Africa periculum Syrtum. Erat certè jam evasio Paulo ceterisque simul naufragis.

Vers. 2. Οἱ ἡ βαρβαροί, &c.

Coloss. 3. 11. Ἐλλω βαρβαροί σκύθη.

I. Dicitur sunt Gentiles à Judæis *Ελλω*, Ελλωτε, partim quòd Græci præ omnibus gentibus præcellerent linguâ & literaturâ, partim quòd succubuerant Judæi tot annis sub impe-

rio Græcorum, Ptolemæorum hinc, illinc Seleucidarum. Hinc I. חכמה וינית, *Sapientia Græca* sumitur vulgò à Magistris pro quavis literatura Ethnica, in qua classe præcelluit Græca. Unde, illud Megill. fol. 9. 2. יפירתו של יפת יהא כאהלי שם. *Pulchritudo Iapheti erit in tabernaculis Semei.* Ubi Gloss. *Hæc est lingua Græca, venustior quavis lingua filiorum Iapheti.* Et Aruch in מוכחתי ויוון מוכחתי, *Scriptura Græca elegantissima.* Atque hinc II. quod annos supputarent Judæi, etiam jam sub imperio Romano existentes, per epocham & æram Græcorum, Seleucidarum scilicet. Unde cavillatio ista Sadducæi.

יבדאימ. cap. 4. hal. 8. *Dixit Sadducæus quidam, Redarguo vos, & Pharisei, quod scribatis Imperatorem cum Mose.* Gloss. *In literis contrarium scribunt annos regum, & hoc etiam, יהוה ברת, כשח וישראל, Et hoc est secundum Legem Moysi & Israelis.* Ut numerarint per annos Seleucidarum, vide Josephum & librum Maccab.

II. Eo modo quo vocarunt Judæi omnes Gentiles Græcos, vocarunt Græci omnes gentes præter suam *Barbaros*. Rationem nominis discutit Strabo fusc lib. 14. ad quem lectorem remittimus. Etymon nominis forsitan cognationem aliquam habet ad בר, Chaldaicum, quod *extra* significat: unde ארץ *Alienum* vel *Alienigena*, interpreti Samaritico est ארץ, *Extraneus*. Ut בר ארץ, sit *valde extraneus*, voce duplicata. At mittimus etymologias: observantes interim Syrum loco Colossi. allegato pro *Ελλην* habere ארמיא, pro *Βαρβαροι* ויניא [quod præcipuè notandum] & pro *Μακεδον* מרכריא.

Unde hi Melitenfes dicti Barbari obscurius, cum omni absque dubio fuerit insula sub ditione Romanorum, quod & arguit nomen *Publius*, qui insulæ Princeps. Videntur tamen incolæ esse Africani, huc traducti per Pœnos, cum illi insulæ potirentur.

Nam vix arbitror Lucam vocare velle Romanos, *Barbaros*, cum & ea foret gens cultissima, & ambirent omnes nomen Romanum, & Paulus ipse esset adeptus. Traducti forsitan fuerunt Melitenfes ex ipsa Barbaria, ut pars ista Africæ tandem esset nuncupata.

יבדאימ. fol. 63. 2. *Dixit stultus in corde suo, Non est Deus, אילו אנשי ברבריא ואנשי מרטיא. Hi sunt homines Barbaria & homines*

homines Mauritania, qui nudi ambulant in plateis. Nec est quicquam odiosius aut execrabilius coram Deo, quam ille qui incidit nudus in platea.

Verf. 4. Ἡ δὲ αὐτῶν ὁρὰ ἐγένετο.

Non absimile est illud Judæorum in

Sanhedr. fol. 37. 2. & Bemidbar rabba fol. 259. 2. Quamvis cessares synedrium, quatuor mortes non cessant tamen. Quis enim metuit lapidationem, aut decidit de scælo, aut fera aliqua eum dilaniavit. Qui metuit ustulationem, aut incidit in solum, aut serpens eum momordit. Qui metuit occisionem per gladium, aut iraditur in manus regni eihuses, aut irruunt in eum latrones. Qui metuit strangulationem, aut suffocatur in aquis, aut perit angina.

Verf. 5. Απονομάζας τὸ θεῖον εἰς τὸ πῦρ, &c.

Primum signum miraculosum in sacris literis est circa serpentem, Exod. 4. Sic & hoc ultimum. Utrumque enim bene numerari potest inter merè signa.

Verf. 10. Οἱ καὶ πολλαῖς τιμαῖς ἐτίμησαν ἡμᾶς.

Id est, multis donis munerarunt nos.

Bemidbar rabba fol. 239. 3. Dixit Moyses Angelo Domini, Quodnam tibi nomen ut cum eveneris verbum tuum, וכברנוך, honoramus te: id est, ונתן לך דורון, Demus tibi donum: Nec aliud est, וכברנוך. & honoramus te, quam aliquo dono: sicut dicitur כברנוך אכברך. Honorando honorabo te, Num. 22. 16. Sic 1. Tim. 5. 3. Viduas honora, &c.

Verf. 11. Παρεστήμην Διοσκῠρεος.

Cui erat insigne (aster & Pollux [Gemini in Zodiaco.] picti vulgò equis insidentes. Et sic apparuerunt [si referenti credes] in pugna ad lacum Regillum, equitatum Romanum ducentes, & terientes hostem, ita ut eorum ductu obtenta sit victoria. Diogenes. lib. 6.

At minùs fortunatè apparuerunt Pseudocastores isti , de quibus

Pausan. in Messeniâs, vel lib. 4. Λακεδαιμονίων ἐν στρατῷ δου Διοσκύρεος ἑορτῶν ἀγόντων, &c. *Lacedemoniis intra castra festum Castorum celebrantibus, atque ad potationes acclusus jam converfis, post prandium Gonippus & Panoremus [juvenes duo Messenii populionibus Laconum fueti] de improvviso se Lacedemoniû ostendunt, tunicis albis & chlamydibus purpureis induti, equisque pulcherrimis vestiti. Lacedemonii eos videntes, rati Castores esse, atque ad propria festa advenisse, eos adorant, iisque supplicanti. At juvenes ubi primum in medios recepti sunt, per omnes perturbant, ubique hastis ferientes, & sic occumbentibus multiù, redeunt salvi ad Audaniam, sic contempto Castorum festo.*

Ex horum Pseudocastorum habitu facilè est conjectare quam forma picti sunt illi, qui, judice decepto populo erant Castores veri. Venusti juvenes, venustissime vestiti, atque insidentes equis. Effigiantur tamen aliquando pedites ut in obscuro isto ejusdem Pausaniæ loco.

In Atticis vel lib. 1. *Τὸ ἢ ἱερὸν τῶ Διοσκύρου ἐντὶ ἀρχαίων, αὐτὶ τῇ ἱστορίᾳ καὶ οἱ παῖδες καὶ ἀνδρῶν σφίον ἐν ἱερῶν.* Ubi Lat. Interpretes, *Castorum templum perantiquum, est in quo ipsi juvenes equis insidentes spectantur.*

At verba authoris planè hoc volunt, quod ipsi Castores effigiarentur stantes, & pueri eorum insidentes equis. Parallelum quid in Corinthiacis vel lib. 2. facem huic loco præfert, *Μετὰ τῷ ταῦτα Διοσκύρου ναὸς. Ἀγαλμα δὲ αὐτοῖ τῇ καὶ οἱ παῖδες εἰσιν Ἀναξίς καὶ Μυασίνους, σὺν δὲ σφίον αἱ μαῖρες Ἰλάρεια καὶ Φοίβη.* Post hæc est templum Castorum: effigiantur autem ipsi & filii eorum *Anaxis & Myasinous*, namque cum iis ipsorum matres *Hilaria & Phœbe*, *Dipœni & Scyllidis* arte facta, è ligno ebeni. Ipsis etiam equis major pars ex ebano facta, reliqua, exigua quidem, ex ebore.

Creditum est hos Castores esse numina navigantibus propitia. Atque an ideoque ed lubentiùs Centurio nuper naufragus, navi tale insigne gestanti se committit? Et quid ad hanc superstitionem Paulus? Novit ille se sub meliori numine & tutela convehi, & probabile est ipsum Centurionem aliquid Christianismi imbibisse, & mirum est si non ex diutina societate Pauli aliqui etiam ex militibus. Sed videtur non præsto

fuisse aliam navim, saltem non aliam quæ tenderet in Italiam.

Verf. 13. Ἡλθομεν εἰς Πυρόλου.

Πόλις ἑμπορίων μέγιστον, χειροποιήτους ἔχουσα ὄρμους, Strabo lib. 5. *Urbs, emporium maximum, & stationes navium habet magnè constructas.* Unde minùs mirum si illie jam Christiani, vel aliunde hic mercaturam exercentes, vel à mercatoribus aliunde hic exercentibus Christianismum edocti.

Hujus loci cum hac historia est mentio in

Eshab rabbathi fol. 81. 2. *Rabban Gamaliel, & R. Eliezer ben Azaria, & R. Josua, & R. Akiba*, נכנסין לרומי, Ἡλθον εἰς τὴν Ρώμην, id est, *Iter fecerunt ad Romam* [ut hic verf. 24. Ἡλθομεν εἰς τὴν Ρώμην, *Perteximus versus Romam*] וישמעו קול הטינה של רומי כפוטוליום, *Et audierunt sonitum multitudinis Roma distantis & centum viginti milliaribus.* Inceperant ergo illi flere, at *R. Akiba* risit. Cui illi, *O Akiba, te ne ridere dum nos stemus?* Et ille, *Atque ecce vos tandem stetis?* Respondent illi, *Nonne nobis stendum, cum ethnici hi idololatra, idola sua adorantes, securi sedent & prosperi & quieti, dum interim Templum scabellum pedum Dei nostri sit incendium, & habitatio ferarum: Nonne nobis igitur stendum?* Quibus ille, *Hujus ergo ego rideo.* Nam si tam prospere sit iis qui Dei iram provocant, multò magis erit iis qui voluntatem ejus faciunt.

Recitatur hæc historia in *Maccoth* fol. 24. 1. ubi pro פוטוליום, *Puteolus*, est פרטיה, cum tamen Glossator in locum ex *Eshab rabbathi* citatum, dicat, *In capite tertio tractatus Maccoth scribitur פוטוליום.*

Puteolis manent Paulus-reliquique dies septem, rogantibus loci istius Christianis, quod cedit in honorem Centurionis: nam imploranda prius ejus venia: cujus concessio, arguere aliquantum potest ejus favorem erga Christianismum.

Verf. 15. Ἐξῆλθεν εἰς ἀπάστας τὴν ὁδὸν Ἀππίαν φέροντα Τεαῶν ταβερναῶν.

Celebrantur ab authoribus *Via Appia*, atque *Appii forum* :
S ij

At *Trium Tabernatum* mentio non adeò frequens. *Zesimo* sunt *Τετα καπηλεια*, lib. 2. ubi insidiis Maximani Herculii & Maxentii ejus filii, strangulatur Severus, Cæsar.

AD ROMANOS.

CAPUT III.

Verf. 12. Πάντες ἐξέλιναν, &c.

I. **H**Æc & quæ sequuntur, habes in versione Græca, Psalmo decimo quarto. Addita quidem ad contextum Hebræum, quod nec istis Interpretibus aliènum, nec Interpretibus ordinariis in Synagogis. Observavimus alibi, lectori Legis & Prophetarum in Synagogis, astare solitum Interpretem, qui Hebræicè lecta redderet populo, linguâ vernaculâ; frequentissimumque fuisse istis Interpretibus exipatiari, atque in verba lecta commentari & concionari; cujus rei exempla aliqua produximus, quod & observare licet in Targumistis Chaldaicis.

II. Interpretes Græcos idem fecisse ad istum Psalmum parum dubitamus, & res ipsa loquitur; observato præsertim subiecto de quo ibi disseritur. Sed noletur obiter, quod ubicunque occurrit aliquid in sacra Scriptura, vel terrificum, vel vituperabile, vel minax, applicatur illud vulgariter à Judæis ad ethnicos, quod instantiis infinitis posset illustrari. Nacti ergo isti Interpretes tale subiectum, in illo Psalmo, & pro more gentis, ad ethnicos applicantes, ex aliis sacri Codicis locis dicta congerunt quæ eodem spectare vel credunt vel volunt, & sat superque miseros Gentiles diris characteribus onerant & stigmatizant; nam ad eos omnia ista pertinere, Judæi non dubitant, si non indubiè credant.

III. Apostolus allegationes eorum pedetentim sequitur, verba exseribit, veritatem rei approbat, falsitatem autem applicationis improbat, verf. 19. q. d. Vos Judæi talia ad Gentiles solos applicatis, ac si nihil ad vos pertinentia, ac pariter Interpretes vestri numerosa hæc, intento in illos oculo, accumulaverunt; verùm noscendum est, quod quæcunque Lex dicit, iis dicit qui sunt sub Lege.

CAPUT VIII.

Vers. 19. Η γὰρ ἀποκαθάρσις τῆς κτίσεως.

APPENDET ipsissima huic periochæ duplex clavis, quæ totam referat in sensum facilem planumque satis.

Prima est phrasiologia ista *πάντα κτίσις*, vers. 22. quæ bis occurrit alibi in Novo Testamento, viz. Marc. 16. vers. 15. *Κηρύξαι τὸ εὐαγγέλιον πάντῃ τῇ κτίσει*. Et Coloss. 1. 23. *Εὐαγγέλιόν τῷ κληρονομίᾳ ἐν πάσῃ τῇ κτίσει*. Jam verò quid utrobique locorum sibi velit *πάντα κτίσις*, patet satù, nempe omnes Gentes vel Mundum Ethnicum. Nam quod apud Marcum est, *Κηρύξαι τὸ εὐαγγέλιον πάντῃ τῇ κτίσει*, apud Matthæum est, *Μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη διδόντες*. Ipsissima hoc in loco phrasiologia ipsissimam istam sibi vendicat interpretationem.

Observavimus etiam ad locum istum Marci, phrasin, *כל הבריה*, quæ idem sonat quod *πάντα κτίσις*, à Judæis applicari ad Gentiles, idque in antithesi ad Israëlém.

Secunda est vox ista *ματαιότης*, vers. 20. quæ quidem non malè redditur *vanitas*, sed malè applicatur ista vanitas ad statum creaturæ evanescentem, mutabilem, atque interitui obnoxium. Nam *Ματαιότης* non tam evanidam externi status conditionem denotat, quàm internam vanitatem & futilitatem mentis. Sic de Gentilibus loquens Apostolus [de quibus & hic sermo.] *Εματαιώθησαν*, inquit, *ἐν τοῖς διδασκαλισμοῖς αὐτῶν*, Rom. 1. v. 21. Et *ἔθνη ματαιώθη ἐν νοῦς αὐτῶν*, Ephes. 1. 17. Sic *Γνώσκει τοὺς διδασκαλισμὸς τῶ σοφῶν, ὅτι ματαιοί εἰσι*, 1. Cor. 3. 20.

Quibus & hoc licet addere, quod per totam periocham videtur fieri allusio ad servitutem & liberationem Israëlitarum ex Ægypto, & fieri collatio inter Ecclesiam Israëliticam & Gentilitiam. Cùm liberaturus esset Deus Israëlém ex servitute, vendicat sibi eum pro filio suo, primogenitoque, Exod. 4. 22. Atque avidè pariter jam expectat populus Gentilis, talem erga atque intra se revelationem filiorum Dei. Norunt bene Romani ad quos Apostolus scribit, quot & quantæ præ-

ditiones & promissiones publicaret Deus per Prophetas, de filiis inter gentes sibi congregandis, atque adoptandis, revelationemque & productionem istorum filiorum exerto quasi collo expectat jam totus mundus Gentilitius.

Verf. 20. *תִּהְיֶה מַטְּאִיּוֹתָהּ וְכִתְּשֶׁה וְיִפְּתָדָהּ, &c.*

Vanitati mentis subiectus est mundus ethnicus; sed quomodo, *וְלֹא יִקְוֶה, אֲלָכָה אֲלֵךְ בְּיָפְתָדָהּ*.

Nonne dicere licet, *Εμπατισθή εκούσα*, sed *Υπτάγη ματαϊότητι ὡς εκούσα*? Nam repetamus ethnicismum à prima sua origine, id est, à confusione linguarum ob incœptam turrim Babylonicam. Sunt quidem aliqua quæ risum fortè moveant, in Glossa Targumistarum super ea *ec. Gen. 11.* at quoad rei summam & scopum, sunt quæ perpensionem merentur.

Targ. Hieros. & Jonath. *Dixerunt, Venite & adiscemus nobis civitatem & turrim, & caput ejus pertingat usque ad summam caloram, & caput ejus pertingat usque ad summam caloram, & faciamus nobis in ea domum adorationis in fastigio ejus, & ponamus gladium in manibus ejus ut conferat contra agies praelium prorsquam dissurgamus de superficie terre.*

Ride si lubet commentum de Idolo cum gladio, &c. at certe non aberrant multum à scopo cum innuunt structam esse hanc turrim ob idololatriam; & sic Talmudici in

Sanhedrin fol. 109. 1. Traditio. R. Nathan dicit; כולם לשם עו' נהכוני Omnes intenti erant ad idololatriam.

Atque inde est quod vulgè dicant, *Quod isti generationi nulla sit portio in mundo futuro.* Et certe severitas vindictæ [confusio linguarum, per quam periit à mundo vera religio] arguit, in summo gradu ab iis esse peccatum in nefando isto cœpto. Ad idololatriam propensi erant volentes & sponte sua; at quod isti vanitati subiecti fuerint, erat ex justa indignatione & vindicta Dei. Succubuit totus mundus sub ethnicismo, à confusione linguarum, ad introductionem Evangelii inter omnes gentes, annis bis millenis & ampliùs, & in miserrima hae ejus conditione, quâ non observaverit iratum Deum?